

ΤΕΙ ΗΠΕΙΡΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΛΑΪΚΗΣ & ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ

ΤΙΤΛΟΣ
«Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο και η Φιλαρμονική του»

Πτυχιακή Εργασία της
Κυριακή Πιτσιόρλα
A.M.Φ. 1385

υπό την Εποπτεία του
κ. Σκουλίδα Ηλία

ΑΡΤΑ
2017

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο και η Φιλαρμονική του»

«Υπεύθυνη Δήλωση μη λογοκλοπής και ανάληψης προσωπικής ευθύνης»

Με πλήρη επίγνωση των συνεπειών του νόμου περί πνευματικών δικαιωμάτων, και γνωρίζοντας τις συνέπειες της λογοκλοπής, δηλώνω υπεύθυνα και ενυπογράφως ότι η παρούσα εργασία με τίτλο **«Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο και η Φιλαρμονική του»** αποτελεί προϊόν αυστηρά προσωπικής εργασίας και όλες οι πηγές από τις οποίες χρησιμοποίησα δεδομένα, ιδέες, φράσεις, προτάσεις ή λέξεις, είτε επακριβώς (όπως υπάρχουν στο πρωτότυπο ή μεταφρασμένες) είτε με παράφραση, έχουν δηλωθεί κατάλληλα και ευδιάκριτα στο κείμενο με την κατάλληλη παραπομπή και η σχετική αναφορά περιλαμβάνεται στο τμήμα των βιβλιογραφικών αναφορών με πλήρη περιγραφή. Αναλαμβάνω πλήρως, ατομικά και προσωπικά, όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναται να προκύψουν στην περίπτωση κατά την οποία αποδειχθεί, διαχρονικά, ότι η εργασία αυτή ή τμήμα της δεν μου ανήκει διότι είναι προϊόν λογοκλοπής.

Ο/Η ΔΗΛΩΝ/-ΟΥΣΑ

Ημερομηνία

Υπογραφή

Ευχαριστίες

Θερμές ευχαριστίες απευθύνονται στον επιβλέποντα καθηγητή για την πτυχιακή μου εργασία κ. Σκουλίδα Ηλία του Τμήματος Λαϊκής και Παραδοσιακής Μουσικής της Σχολής Καλλιτεχνικών Σπουδών του ΤΕΙ Ηπείρου για την αμέριστη στήριξή του και τις συμβουλές του. Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω τη Διοικητική Επιτροπή του Παπάφειου Ορφανοτροφείου και ειδικά την Διευθύντρια του Ιδρύματος, κ. Σουζάνα Καραβέλη, για την πολύτιμη βοήθεια που μου παρασχέθηκε καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της παρούσας εργασίας. Θα ήταν παράλειψή μου αν δεν ανέφερα τον κ. Σταύρο Τριχανιώτη (παλαιού τροφίμου του Ιδρύματος), τον κ. Σπύρο Πιτσιόρλα (πρώην Διευθυντή του Ιδρύματος) και την κ. Αικατερίνη Αλμαλή (νυν Αρχιμουσικού) για την καίρια βοήθεια τους. Τέλος, ιδιαίτερα θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για τη στήριξη και την εμπιστοσύνη όλα αυτά τα χρόνια.

Περίληψη

Η εργασία αυτή έχει ως στόχο τη σύνθεση μιας ολοκληρωμένης εικόνας της Φιλαρμονικής του Παπάφειου Ορφανοτροφείου και κατ' επέκταση την αναγνώριση του έργου της αλλά και την γενικότερη μορφή της πορείας της μέσα στο χρόνο. Η πολύχρονη πορεία της Φιλαρμονικής του Παπαφείου, η αντοχή της στον χρόνο και στις αντιξοότητες, ο τρόπος λειτουργίας της και οι ταλαντούχοι μουσικοί της προκάλεσαν το έντονο ενδιαφέρον αποτελώντας έναυσμα για την συγγραφή της εν λόγω εργασίας.

Οι δυσκολίες, που προέκυψαν ήταν πολλές, λόγω της έλλειψης αρχείων, αφενός τα πρακτικά των συνεδριάσεων του Διοικητικού Συμβουλίου, αποτεφρώθηκαν από την καταστρεπτική πυρκαγιά του 1917 αφετέρου όταν το Ί Γ Στρατιωτικό Νοσοκομείο βομβαρδίστηκε από τους Γερμανούς ενώ στέγαζε το Ίδρυμα, καταστράφηκε μεγάλο μέρος των αρχείων. Συνεπώς, τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν προέρχονται από τα πρόσφατα αρχεία του Παπάφειου Ορφανοτροφείου, τον ημερήσιο και περιοδικό τύπο Αθήνας και Θεσσαλονίκης, από άρθρα, εκδόσεις, προσωπικά αρχεία και συνεντεύξεις. Συγκεκριμένα, πολλά κομμάτια της εργασίας που ακολουθεί θα έλειπαν αν δεν υπήρχαν οι «αφηγητές» της ιστορίας της Φιλαρμονικής του Παπαφείου, στους οποίους στηρίζονται κυρίως τα δύο τελευταία κεφάλαια. Από την άλλη, στα δύο πρώτα κεφάλαια, η βιβλιογραφία υπήρξε ο θεμέλιος λίθος για να στηθεί η παραγωγική μέθοδος.

Λέξεις κλειδιά: Φιλαρμονική, Παπάφειο, Θεσσαλονίκη, Ιωάννης Παπάφης, Μπάντα, Ορφανοτροφείο.

Abstract

The aim of this study is to provide a detailed description of the philharmonic orchestra of the Papafio Orphanage in order to illustrate its value, as well as its development in the course of time. The long-lasting progress of the philharmonic orchestra of Papafio, its endurance ,even under adverse circumstances, its operation and its talented musicians have drawn our interest and, therefore, their presentation is the main tenet of the present paper.

Many difficulties arose due to the lack of archives; on the one hand the conference proceedings of the Board of Directors were destroyed in the conflagration in 1917; on the other hand, a large part of the archives was destroyed due to the German bombing of the army hospital. For this reason, the present data is derived from the archives of the Papafio Orphanage, the daily press and the news magazine of Athens and Thessaloniki, from articles, book publications, some personal archives and interviews. The narrators of the story of the philharmonic orchestra, in which the two last sections are based, represent an indispensable part of the present paper, while the two first sections are solely based on bibliography.

Keywords: Philharmonic, Papafio, Thessaloniki, Ioannis Papafis, Brass Band, Orphanage.

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ	10
1.1. Από την ίδρυσή της μέχρι τον 15 ^{αι} μ.Χ.....	10
1.2. Από τον 15 ^{αι} μ.Χ. μέχρι τον 20 ^{αι} μ.Χ.....	17
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΩΝ	25
2.1. Οι Φιλαρμονικές στην Ευρώπη	25
2.2. Οι Φιλαρμονικές στην Ελλάδα	28
2.3. Τα όργανα της Φιλαρμονικής	31
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΦΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΠΑΦΕΙΟ ΙΔΡΥΜΑ	41
3.1. Το Φιλανθρωπικό Έργο	41
3.2. Ο Ιωάννης Παπάφης	42
3.3. Η δημιουργία του Ορφανοτροφείου.....	49
ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ: Η ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗ ΜΠΑΝΤΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑΦΕΙΟΥ	71
4.1. «Περί ιδρύσεως Εθνικών Ορφανοτροφείων και οικοτροφείων απόρων μαθητών»	71
4.2. Ο κανονισμός λειτουργίας του τμήματος της μουσικής.....	74
4.3. Τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της	77
4.4. Το ρεπερτόριό της	80
4.5. Η εξωτερική της εμφάνιση	86
4.6. Οι υποχρεωτικές της Υπηρεσίες.....	87
4.7. Η Φιλαρμονική στους Βαλκανικούς Πολέμους	88
4.8. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος.....	89
4.9. Ο «Ύμνος στον Παπάφη».....	91

4.10.	<i>Η τριετία του Πρωτοψάλτη Καλαματιανού.....</i>	92
4.11.	<i>Ο Αντισυνταγματάρχης Αρχιμουσικός Παναγόπουλος.....</i>	93
4.12.	<i>Αικατερίνης, ο τρόφιμος που έγινε Αρχιμουσικός.....</i>	94
4.13.	<i>Η σταδιακή καταξίωση της Φιλαρμονικής .....</i>	97
4.14.	<i>Η Μοντέρνα Ορχήστρα .....</i>	102
4.15.	<i>Η Φιλαρμονική υπό τη διεύθυνση του Μπαρούτα .....</i>	104
4.16.	<i>Η Ι^η γυναίκα Αρχιμουσικός της Φιλαρμονικής .....</i>	104
4.17.	<i>Η Φιλαρμονική σήμερα .....</i>	105
	Συμπεράσματα	107
	Πηγές.....	111
	Βιβλιογραφία.....	113
	Παράρτημα.....	119

Εισαγωγή

Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο Αρρένων Θεσσαλονίκης «Ο Μελιτεύς» παρουσιάζει μία σπάνια ιδιαιτερότητα. Η ιστορία του υπήρξε συνεχής και αδιάκοπη από το 1903, χρόνο ίδρυσής του, και η προσφορά του ανυπολόγιστη σε αμέτρητους τομείς.

Η Φιλαρμονική του Παπαφείου υπήρξε εκλεκτό φυτώριο, μοναδικός χώρος συστηματικής διδασκαλίας και μεθοδικής πρακτικής ενασχόλησης με τη μουσική για τους χιλιάδες τροφίμους του. Οι ακατάπαυστες προσπάθειες των υπευθύνων, η αγάπη και ο ζήλος των παιδιών για την τέχνη, καθώς επίσης και η ηθική και υλική συμπαράσταση του κοινού, μετέτρεψαν τα καθημερινά μαθήματα μουσικής του Ιδρύματος σε τρόπο ζωής και έκφρασης, σε δραστηριότητα με τεράστια παιδαγωγική και μορφωτική επιρροή. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο η Φιλαρμονική του Παπαφείου κατόρθωσε όχι μόνο να διατηρηθεί ζωντανή, αλλά και να επεκτείνει τη δράση και την προσφορά του, παρά τις αντίξοες συνθήκες που επικρατούσαν. Λέγεται μάλιστα ότι «η ιστορία της μουσικής του Παπαφείου είναι η ιστορία αυτής ταύτης της μουσικής εις την Θεσσαλονίκην»¹.

Σ' αυτό αποσκοπεί η ταξινόμηση του υλικού που συγκεντρώθηκε στα παρακάτω κεφάλαια. Αναλυτικότερα στο πρώτο κεφάλαιο αναφέρομαι στα ιστορικά, γεωγραφικά, πολιτιστικά, γλωσσικά και εθνοτικά στοιχεία της Θεσσαλονίκης από την δημιουργία της μέχρι το πρόσφατο παρελθόν της. Η εργασία έχει ως παράλληλο άξονα την κοινωνική κατάσταση η οποία επικρατεί στην πόλη ανά περίοδο και τη συσχέτιση αυτών των δύο. Στο δεύτερο κεφάλαιο δίνονται πληροφορίες για τον θεσμό της Φιλαρμονικής Ορχήστρας, την εξέλιξή της στην πάροδο του χρόνου καθώς και τα όργανα που την απαρτίζουν. Στο τρίτο κεφάλαιο αναφέρομαι στον άνθρωπο και ευεργέτη Ιωάννη Παπάφη, καθώς και στο χρονικό λειτουργίας του Παπάφειου Ορφανοτροφείου. Τέλος, στο τέταρτο κεφάλαιο σχηματοποιώ, με τη μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια, το ιστορικό πρόσωπο και τη φυσιογνωμία της Φιλαρμονικής του Παπαφείου παραθέτοντας τις κυριότερες φάσεις και γεγονότα του ιστορικού της βίου, καθώς επίσης και της ευρύτερης συμβολής της στην άνοδο της πνευματικής στάθμης των τροφίμων και γενικότερα του λαού της Μακεδονίας.

---

¹ Σύμφωνα με το άρθρο «Η Μουσική του Παπάφη» της εφημερίδας «Μακεδονία» της 28ης Απριλίου 1937, «Η ιστορία της μουσικής του Παπαφείου είναι η ιστορία αυτής ταύτης της μουσικής εις Θεσσαλονίκην...Από του 1906... μέσα εις το επιβλητικόν Παπάφειον γίνεται μια σοβαρά εργασία, συντελείται ένα έργον από τα ελάχιστα που έχομεν να επειδείξομεν...».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α: ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

1.1. Από την ίδρυσή της μέχρι τον 15^ο μ.Χ.

1.1.1. Από τον Κάσσανδρο μέχρι τους Σαρακήνους

Με αφετηρία την χαλκογραφία του Dapper (1688), μια άποψη της Θεσσαλονίκης από τη θάλασσα, όπως άλλωστε κάθε επισκέπτης θα αντίκριζε καθώς θα πλησίαζε στο λιμάνι,² θα ήθελα να ξεκινήσω τη διαδρομή στη μακραίωνη ιστορία αυτής της πόλης. Η βιβλιογραφία μας, θέλει την πόλη να ιδρύεται το 316 π.Χ. εξαιρώντας τους Βακαλόπουλο³ και Βαφόπουλο⁴ που θέτουν και το 315 π.Χ. σαν πιθανή ημερομηνία ίδρυσης. Η Θεσσαλονίκη χτίζεται στις αρχές της ελληνιστικής περιόδου, μια χρυσή εποχή για τον ελληνισμό καθώς ο ελληνικός πολιτισμός διαδίδεται μέχρι τα βάθη της Ανατολής, μέσω των κατακτήσεων του Μεγάλου Αλέξανδρου. «Οι Έλληνες γίνονται φορείς του πολιτισμού τους, αλλά δέχονται και αυτοί τις πολυποίκιλες επιδράσεις του ξένου περιβάλλοντος. Γίνεται μια έντονη ανταλλαγή υλικών και ηθικών αγαθών, εμπορευμάτων και ιδεών⁵».

² Απόστολος Παπαγιαννόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης*, ΠΕΚΟΣ, Θεσσαλονίκη, 1995, σ. 175.

³ Απόστολος Βακαλόπουλος, «Η σημασία της Θεσσαλονίκης για τον Ελληνισμό και τον Χριστιανισμό», *Νέα Εστία*, τόμος 18^{ος}, τ. 1403 (Χριστούγεννα 1985), σ. 11-13, σ. 11.

⁴ Γεώργιος Βαφόπουλος, «Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης», *Νέα Εστία*, τόμος 18^{ος}, τ. 1403 (Χριστούγεννα 1985), σ. 14-36, σ. 19.

⁵ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης, 316 π.Χ.-1983*, Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α.Ε., Θεσσαλονίκη, 1997, σ.18.

Η ονοματοθεσία, σύμφωνα με τον Στράβωνα⁶, έγινε από τον Βασιλιά Κάσσανδρο, προς τιμήν της γυναίκας του, Θεσσαλονίκη. Ο γεωγράφος και ιστορικός αναφέρει στα «Γεωγραφικά⁷» του το γεγονός και συγκεκριμένα στο ιζ' βιβλίο: «Επωνόμασε την πόλιν (Θεσσαλονίκη) από της εαυτού γυναικός Θεσσαλονίκης» και μετά τον Αξίο η «Θεσσαλονίκη εστί πόλις, η πρότερον Θέρμη εκαλείτο· ... μετώκισε δε τα πέριξ πολίχνια εις αυτήν, οίον Χαλάστραν, Αινείαν, Κισσόν, και τινα και άλλα»⁸. Άλλες ιστορικές πηγές αναφέρουν πως, ο Στέφανος ο Βυζάντιος, συγγραφέας που έζησε τα τέλη του 5^{ου} αιώνα, θεωρεί ότι το όνομα της πόλης παραπέμπει στην νίκη⁹ του Φιλίππου Β' εναντίον των Θεσσαλών.

Η λιγότερο διαδεδομένη εκδοχή, περιγράφεται από τον Οθωμανό περιηγητή Εβλιά Τσελεμπή στο βιβλίο του «Σεγιαχατναμέ (οδοιπορικό)». Πολλοί την θεωρούν κατασκευάσμα της τουρκικής λαϊκής προφορικής παράδοσης με σκοπό την ιστορική της σύνδεση με την περιοχή. Ο μύθος, λοιπόν, θέλει την Θεσσαλονίκη να ιδρύεται με την ευλογία του Θεού, από τον Σολομώντα¹⁰. Έπειτα η βασιλεία πέρασε στον υιό του Ρετζαΐμ (Ροβοάμ), και αυτός με τη σειρά του έδωσε στο νεαρό πρίγκιπα Σελανίκ (Selanik) τη διοίκηση της πόλης, από το όνομα του οποίου πήρε την ονομασία που την διατηρεί μέχρι και σήμερα¹¹. Βεβαίως τα δεδομένα που μεταφέρει ο μύθος αυτός δεν αποδεικνύονται ιστορικά για να επιβεβαιώσουν την εγκυρότητα των γεγονότων. Όποια κι αν είναι η προέλευση της ονομασίας, η Ευρώπη κατά καιρούς της προσέδιδε διαφορετικό προσωνύμιο, για παράδειγμα η γαλλική *illustration* την ονόμαζε «Το Σταυροδρόμι των Εθνών», οι Γάλλοι γενικότερα την χαρακτήρισαν «Βαλκανική Μασσαλία» και οι Άγγλοι σαν ένα νέο «Ευρωπαϊκό Πορτ-Σάιντ»¹².

Οι ιστορικοί συγκλίνουν στο ότι η εποχή που γεννιέται η Θεσσαλονίκη είναι σημαντική, καθώς οι σχέσεις της Ανατολής με τη Δύση αναπτύσσονται περισσότερο αλλά και ο ρυθμός της ζωής γίνεται γρηγορότερος στην Ανατολική Μεσόγειο¹³. Ο Κάσσανδρος,

---

⁶ Έλληνας γεωγράφος, συγγραφέας, φιλόσοφος και ιστορικός (64 π.Χ.-24 μ.Χ.).

⁷ Μνημειώδες σύγγραμμα του Στράβωνα που παρουσιάζει την ιστορία ανθρώπων και πόλεων, αποτελούμενο από 17 βιβλία αριθμημένα με αρχαίους ελληνικούς αριθμούς.

⁸ Μανόλης Ανδρόνικος, «Τα γενέθλια της Θεσσαλονίκης», *Νέα Εστία*, τόμος 18^{ος}, τ. 1403 (Χριστούγεννα 1985), σ. 130-133, σ.132.

⁹ Θετταλο- (η Θεσσαλία, ο Θεσσαλός) και Νείκα (νίκη).

¹⁰ Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη, η πόλη των φαντασμάτων*, Εκδόσεις Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2006, σ.71.

¹¹ Δημήτριος Δρογίδης, *Θεσσαλονίκη 1897-1997 : τα τελευταία εκατό χρόνια της νεότερης πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 22-23.

¹² Απόστολος Παπαγιαννόπουλος, «Η μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης του 1917 και το νέο σχέδιο Εμπράρ», *Νέα Εστία*, τόμος 18^{ος}, τ. 1403 (Χριστούγεννα 1985), σ. 305-314, σ. 306.

¹³ Απόστολος Βακαλόπουλος, «Η σημασία της Θεσσαλονίκης...», *ό.π.*, σ. 11.

χρησμένος επιμελητής του Μακεδονικού κράτους από τον Μέγα Αλέξανδρο¹⁴, ανάγκασε σε μετοίκηση τους πληθυσμούς 26 τοπικών, παράκτιων πολισμάτων της ευρύτερης περιοχής δημιουργώντας τη νέα πολιτεία στη θέση της αρχαίας Θέρμης. Οι πόλεις που συνοικίστηκαν, διατήρησαν μέρος του πληθυσμού τους και κάποια πολιτική οντότητα ως την παρακμή και ερήμωσή τους.

Ο Κάσσανδρος δεν επέλεξε τυχαία τον χώρο που θα ιδρύσει τη νέα πόλη. Η Θεσσαλονίκη, που ποτέ δεν θα αποτελέσει πρωτεύουσα αυτοκρατορίας, αλλά θα παίζει σημαντικό ρόλο στην επιβίωση και στην επικράτησή τους, συνθέτει κάποια χαρακτηριστικά ως προς τη γεωγραφική της θέση που την ανάγουν σε «μήλο της έριδος» για πολλούς λαούς. Αποτελεί σταυροδρόμι ανάμεσα στην ανατολή και στη δύση, με την κατασκευή της ρωμαϊκής Εγνατίας οδού¹⁵ αλλά και φυσική έξοδο της Κεντρικής Ευρώπης και της Βαλκανικής προς τη Μεσόγειο αλλά και προς την Εγγύς και Μέση Ανατολή¹⁶.

Από τα μέσα του 2^{ου} αι., η Θεσσαλονίκη, γίνεται ένα μεγάλο σταυροδρόμι, με την ενδοχώρα της να απλώνεται σε μεγαλύτερο βάθος και το λιμάνι της να κερδίζει συνεχώς έδαφος έναντι άλλων. Η πόλη αυτή βρίσκεται στο τέρμα ενός φυσικού δρόμου που οδηγεί από τον Δούναβη στον Θερμαϊκό, με αποτέλεσμα να χαρακτηρίζεται ως το κέντρο της χερσονήσου του Αίμου και να αποτελεί όχι μόνο το επίκεντρο των συγκοινωνιών της Ανατολής-Δύσης αλλά και του Βορρά-Νότου. Επιπλέον η Θεσσαλονίκη δεν είναι μόνο το τέρμα, αλλά και η αφετηρία του φυσικού αυτού δρόμου, που κατ' αντίθετη φορά οδηγεί από τη κοιλάδα του Αξιού στη Μέση Ευρώπη. Η επίδραση του γεωγραφικού παράγοντα στην οικονομική ανάπτυξη της πόλης σύμφωνα με τα παραπάνω είναι εμφανής, αλλά και η πολιτική της τύχη με την αναπότρεπτη αναγκαιότητα των τραγικών περιπετειών της, καθιστώντας την το επίκεντρο των διεθνών μεταβολών, μη ξεχνώντας πως όλες οι ενέργειες που άλλαξαν την κατάσταση στην περιοχή της Βαλκανικής ξεκίνησαν από την Θεσσαλονίκη.

Ένα σημαντικό στοιχείο που θα παίζει πρωταγωνιστικό ρόλο στην προβολή της Θεσσαλονίκης, σε κέντρο διεθνούς ενδιαφέροντος είναι η ανάπτυξη του εμπορίου. Από το λιμάνι της μπορούσαν να περάσουν όλα τα εμπορεύματα που διακινούνταν σε όλη τη

---

¹⁴ Το όνομα της συζύγου του υπογράμμισε το γεγονός ότι η αξίωσή του στηριζόταν και στην συγγένειά του με τον Φίλιππο Β' και με τον Μέγα Αλέξανδρο.

¹⁵ Στα χρόνια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας (146-120 π.Χ.) κατασκευάζεται η Εγνατία Οδός από τον ανθύπατο Γναίο Εγνάτιο, προσδίδοντας στην πόλη ένα πλεονέκτημα στρατηγικής σημασίας. Ο δρόμος αυτός, που ξεκινούσε από το Δυρράχιο και έφθανε ως το Βυζάντιο, αποτελούσε ένα συγκοινωνιακό κόμβο ανάμεσα στις χώρες της Βαλκανικής.

¹⁶ Δημήτριος Δρογίδης, *Θεσσαλονίκη 1897-1997...*, ό.π., σ. 24

Μεσόγειο. Να μην ξεχνάμε όμως πως το ιδιαίτερα δραστήριο εξωτερικό εμπόριο όφειλε επί αιώνες την ύπαρξή του στη μυϊκή δύναμη των αχθοφόρων. Κι αυτό επειδή τα πλοία δεν μπορούσαν να πλησιάσουν στην ακτή, το φόρτωμα και το ξεφόρτωμα των εμπορευμάτων γινόταν με μαούνες που τις άδειαζαν στη στεριά ανθρώπινες πλάτες¹⁷. Δεν είναι τυχαίο επομένως πως την εποχή αυτή κάνει την εμφάνισή του ένα μεγάλο μεταναστευτικό κύμα, με αποτέλεσμα να έχουμε και την παρουσία πολλών μειονοτήτων. Λίγες δεκαετίες κιόλας μετά τον συνοικισμό της Θεσσαλονίκης οι εβραίοι σχημάτισαν τον πρώτο μικρό πυρήνα της τόσο μεγάλης έπειτα κοινότητας τους¹⁸.

Η εμπορική σημασία της πόλης προσέλκυσε από νωρίς διάφορους εποίκους (Παίονες, Μύγδονες, Πέρσες, Αιγύπτιους, Σύρους, Ιουδαίους) και αποτέλεσε πόλο έλξης πολλών κατακτητών (Ξέρξης Α', Πύρρος της Ηπείρου, Λυσίμαχος, Αντίγονος Β' Γονατάς, Γάιος Μάρκος Φίγλος). Για να έρθουν τα ρωμαϊκά στρατεύματα του ύπατου Λεύκιου Αιμίλιου Παύλου, στη μεγάλη και αποφασιστική μάχη της Πύδνας, στις 22 Ιουνίου 168 π.Χ.¹⁹ να κατακτήσουν ολοσχερώς την πολυπόθητη πόλη από τον Μακεδόνα Περσέα, μέχρι και τα μέσα του 15^{ου} αιώνα όπου και θα πέσει στα χέρια των Οθωμανών.

Τον 1^ο αι. μ. Χ. δημιουργείται η μεγάλη εβραϊκή κοινότητα στην παραλία της Θεσσαλονίκης, κοντά στο λιμάνι, όπως επέβαλε η παράδοσή τους, οι συναγωγές να βρίσκονται κοντά σε θάλασσα ή ποτάμι. Ταυτόχρονα την ίδια εποχή ο Απόστολος Παύλος διανύει την 2^η του αποστολική περιοδεία²⁰ με σκοπό τον εκχριστιανισμό των εθνικών και την ίδρυση των πρώτων Χριστιανικών εκκλησιών. Το κήρυγμα του Παύλου πέφτει σε γόνιμο έδαφος και έτσι γρήγορα έχουμε την πρώτη Χριστιανική κοινότητα²¹.

Η «χριστιανική» σταδιοδρομία της Θεσσαλονίκης συνάδει με αυτή του πολιούχου της, Δημητρίου²². Ο Δημήτριος, αν και αξιωματικός της φρουράς της Θεσσαλονίκης, είχε προσηλυτιστεί στον Χριστιανισμό και δίδασκε με ζήλο τη νέα θρησκεία στις υπόγειες στοές. Δημόδες μεταβυζαντινό κείμενο για το «Μαρτύριον του Αγίου Ενδόξου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου του Μυροβλήτου» περιγράφει τη βαθιά θρησκευτική κατάνυξη που επικρατούσε

---

¹⁷ Από την Οθωμανική κατάκτηση κι έπειτα, τα οποία άρχισαν να αγκυροβολούν στα ανοιχτά κατά μήκος των παράκτιων τειχών.

¹⁸ Στο ίδιο, σ. 26.

¹⁹ Στο ίδιο, σ. 28.

²⁰ 1^η Αποστολική περιοδεία (46-48 μ. Χ.), 2^η Αποστολική περιοδεία (49-52 μ. Χ.), 3^η Αποστολική περιοδεία (53-57 μ. Χ.) και 4^η Αποστολική περιοδεία (63-65 μ. Χ.).

²¹ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης...*, ό.π., σ.53.

²² Μιχαήλ Σακελλαρίου, «Η αρχαία Θεσσαλονίκη», *Νέα Εστία*, τόμος 18ος, τ. 1403 (Χριστούγεννα 1985), σ. 509-514, σ. 512

στο ακροατήριό του Δημητρίου²³. Οι Δημεγέρτες²⁴ τον πρόδωσαν στον Γαλέριο, ο οποίος διέταξε να συλληφθεί και να φυλακιστεί στις υπόγειες φυλακές όπου και θανατώθηκε από λογχισμούς στις 26 Οκτωβρίου 305 μ.Χ.. Το μαρτύριο του Αγίου Δημητρίου είναι το πιο σημαντικό γεγονός της θρησκευτικής ζωής των κατοίκων μετά το κήρυγμα του Αποστόλου Παύλου, γεγονός που διαμορφώνει σταδιακά και σφραγίζει τελικά τη χριστιανική παράδοση της πόλης.

Ένα όπλο πολιτικής και κοινωνικής επιρροής που χρησιμοποιούσαν οι βυζαντινοί αυτοκράτορες, ήταν ο πολιτισμός και ο Χριστιανισμός. Ο αυτοκράτωρ Λέων Γ΄ αποδίδει στο Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως τη δικαιοδοσία του Ανατολικού Ιλλυρικού 732-733. Τον 9^ο αι. οι δύο Θεσσαλονικείς αδελφοί Κύριλλος και Μεθόδιος, υιοί ανώτερου βυζαντινού στρατιωτικού αξιωματούχου, δημιουργώντας αλφάβητο για τη σλαβική γλώσσα και μεταφράζοντας λειτουργικά κείμενα στη σλαβική θεμελιώνουν το έργο του εκχριστιανισμού των Σλάβων. Το Χριστιανικό διαφωτιστικό και αποστολικό τους έργο αποτελεί αφετηρία για την ειρηνική «αντεπίθεση» των Βυζαντινών²⁵ προς τους Σλάβους.

1.1.2. Από τους Νορμανδούς μέχρι τους Οθωμανούς

Η επιδρομή των Νορμανδών αποσκοπεί στην κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας το 1185²⁶ επαναλαμβάνοντας τα αποτρόπαια γεγονότα της άλωσης του 904 από τους Σαρακήνους. Μέσα σε εννέα ημέρες οι Νορμανδοί κατόρθωσαν δημιουργήσουν ρήγμα στον πύργο του Χαμαιδράκοντα²⁷, από το οποίο εισέβαλαν στη Θεσσαλονίκη στις 24 Αυγούστου²⁸, σφαγιάζοντας και καταπατώντας τα πάντα στο πέρασμά τους.

Η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους το 1204, συντέλεσε στη δημιουργία πολλών κρατιδίων²⁹. Η Θεσσαλονίκη γίνεται πρωτεύουσα του Λατινικού

---

²³ Δαμασκηνός ο Στουδίτης, *Μαρτύριον του Αγίου Ενδόξου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου του Μυροβλήτου*, Τύποις Φιλομούσου Λέσχης, Αθήνησι, 1861, σ. 7-8.

²⁴ Σύμφωνα με τον (Μπαμπινιώτης, 2008) < δήμος + εγέρτης < εγείρω] αυτός που παρακινεί τον λαό σε εξέγερση, που υποδαυλίζει στάση. Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Αθήνα, 2008, σ. 469.

²⁵ Πλέον «Βυζαντινών» γιατί ο Μέγας Κωνσταντίνος, το 330 μετέφερε την πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας του από την Ρώμη στο Βυζάντιο, επικράτησε όμως η ονομασία Κωνσταντινούπολη, από το όνομα του ιδρυτή της. Είναι το χρονικό σημείο που προσκολλάται στη Θεσσαλονίκη η πρόθεση «συν-», καθώς ανάγεται σε συμβασιλεύουσα και κατέχει τη θέση της επόμενης μετά την Κωνσταντινούπολη πόλη της αυτοκρατορίας.

²⁶ Αδαμάντιος Αδαμαντίου, *Η Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*, ΔΑΜΙΑΝΟΣ, Αθήνα, 1914, σ. 75.

²⁷ Βασικός ιστορικός της άλωσης ήταν ο Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, που από το χειρόγραφο βιωματικό του έργου «Ιστορικόν της Αλώσεως της Θεσσαλονίκης υπό των Νορμανδών», αποτελεί κύριο αντικείμενο μελέτης του γεγονότος.

²⁸ Γιάννης Κορδάτος, *Η Ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας, τ.1 (395-1204)*, ΜΠΟΥΚΟΥΜΑΝΗΣ, Αθήνα, 1960, σ. 582.

²⁹ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης...*, ό.π., σ.127.

Βασιλείου υπό τον Βονιβάτιο τον Μομφερατικό³⁰. Στα τέλη, όμως, του 1224 ο Δεσπότης της Ηπείρου Θεόδωρος Α΄ Κομνηνός σαρώνοντας τα πάντα στο πέρασμά του καταλύει την κυριαρχία του μομφερατικού οίκου, και στέφεται «βασιλεύς και αυτοκράτωρ των Ρωμαίων» από τον αρχιεπίσκοπο Αχρίδος Δημήτριο Χωματηνό. Ο Θεόδωρος αποκτά μεγάλη αίγλη στα μάτια των Ελλήνων ως απελευθερωτής τους, καθώς η εγκατάσταση των φράγκων στη πόλη για σχεδόν 20 χρόνια, είχε προξενήσει την καταπίεση και την απέχθεια του πληθυσμού.

Τα στρατεύματα της Νίκαιας, υπό τον Μιχαήλ Η΄ Παλαιολόγο, καταλαμβάνουν την Κωνσταντινούπολη το 1261, θέτοντας τέλος στην φράγκικη κυριαρχία. Ο Μιχαήλ προσπαθεί να αναδιοργανώσει το βυζαντινό κράτος όμως η απώλεια των πλούσιων επαρχιών της Μ. Ασίας και οι εσωτερικές αντιθέσεις μεταξύ ενωτικών και ανθενωτικών³¹ υποσκάπτουν την οικονομία και την εσωτερική ενότητα³².

Οι περιπέτειες της πόλης τον 13^ο αι., σε συνδυασμό με την ανοχή της εκκλησίας, έχουν σαν αποτέλεσμα τη μεγαλύτερη ακμή πνευματικής δημιουργίας που γνώρισε ποτέ η πόλη. Οι λόγιοι καλλιέργησαν την δημοκρατική αγωγή, το πνεύμα αποκέντρωσης και αγάπης για την ελευθερία και την ανεξαρτησία, γεγονός που οδήγησε στην άνθηση των τεχνών και των γραμμάτων. Συγκεκριμένα, η ζωγραφική και τα κλασσικά γράμματα γνωρίζουν πρωτόγνωρη ανταπόκριση, που προσανατολίζει τον βυζαντινό κόσμο προς το βαθύτερο, το γνησιότερο υπόστρωμά του, τον αρχαίο κόσμο. Η Θεσσαλονίκη γίνεται εστία ελληνικών σπουδών και φιλοδοξεί να μιμηθεί την αρχαία Αθήνα, διαδραματίζοντας πρωταρχικό ρόλο στον επιστημονικό και πνευματικό τομέα.

Μία πλειάδα σημαντικών ανδρών προσελκύουν στη Θεσσαλονίκη, ένα μεγάλο τμήμα της σπουδάζουσας νεολαίας. Στη Θεσσαλονίκη συρρέουν φιλόσοφοι, ρήτορες, γραμματικοί, μουσικοί, καλλιτέχνες, όλοι τους θαυμαστές και λάτρεις των ελληνικών γραμμάτων, οι οποίοι ανέπτυξαν ένα αξιέπαινο έργο. Πιο συγκεκριμένα, δυο ονομαστοί φιλόλογοι ο Θωμάς Μάγιστρος (Θεόδουλος Μοναχός) και ο Δημήτριος Τρικλίνιος δημιουργούν φιλολογική σχολή και θέτουν τις βάσεις της σύγχρονης κριτικής των κειμένων. Ο λόγιος αξιωματούχος της πρώιμης Παλαιολόγειας περιόδου Νικηφόρος Χούμνος, οι

---

³⁰ Μαρκήσιος του Μομφερράτου, ένας από τους ηγετικούς αρχηγούς της Δ΄ Σταυροφορίας.

³¹ Στην Κωνσταντινούπολη κυριαρχούσε το δίπολο «ενωτικών και ανθενωτικών». Ο ανταγωνισμός των μεν που έβλεπαν στην ένωση των εκκλησιών το σωτήριο ανάχωμα μπροστά στην οθωμανική απειλή και των δε που πολεμούσαν αυτήν την προσπάθεια, οξύνθηκε με την πάροδο του χρόνου και δίχασε τους Βυζαντινούς, δημιουργώντας αμοιβαίο μίσος στα δύο στρατόπεδα.

³² Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης...*, ό.π., σ.130.

αρχιεπίσκοποι Γρηγόριος Παλαμάς, ο ηγέτης των Ησυχαστών³³, ο Νείλος Καβάσιλας και ο ανιψιός του Νικόλαος Καβάσιλας³⁴ «ο επονομαζόμενος τελευταίος των μυστικών»³⁵, ο ένθερμος υποστηρικτής του ησυχασμού Ισίδωρος Θεσσαλονίκης, και ο Ισίδωρος 'Α (κατά κόσμον Βουχειράς ή Βουχηράς), μετέπειτα πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως, και άλλοι πολλοί ακόμη λάμπρυναν την πόλη κατά την περίοδο αυτή και με τη διδασκαλία τους δημιούργησαν μαθητές ισάξιους³⁶.

Ο 14^{ος} αι. θεωρείται ο χρυσός αιώνας των γραμμάτων και των τεχνών για τη Θεσσαλονίκη³⁷. Εκτός από τη ζωγραφική και τα κλασσικά γράμματα που αναφέραμε παραπάνω, μεγάλη ακμή γνωρίζει και η μικρογραφία, η αρχιτεκτονική και η τοιχογραφία. Κάτι που εκπλήσσει είναι πως ζωγραφικά σύνολα εκκλησιών της Θεσσαλονίκης «ογκηρής τεχνοτροπίας»³⁸, συναντάμε και στις εκκλησίες της Σερβίας, με την υπογραφή των Μιχαήλ Αστράπας και Ευτύχιος³⁹. Ιδιαίτερα στον τομέα της τέχνης οι σχολές της Θεσσαλονίκης επηρέασαν ολόκληρο τον βαλκανικό χριστιανικό κόσμο και τη Ρωσία. Η Πνευματική αυτή κίνηση ονομάστηκε Παλαιολόγεια Αναγέννηση και είναι η περίοδος κατά την οποία η συμβασιλεύουσα Θεσσαλονίκη διεκδικεί τα πνευματικά πρωτεία της Αυτοκρατορίας⁴⁰.

Απόρροια της μελέτης του ελληνικού πολιτισμού ήταν να αφυπνίσει τα πνεύματα της αστικής τάξης, καθώς άνδρες εμπνευσμένοι από έντονο πατριωτισμό και μαθητές διαπρεπών δασκάλων, ανέλαβαν την υπεράσπιση των συμφερόντων των φτωχών και

---

³³ Ο Ησυχασμός υπήρξε ένας όρος συμβατικός για να περιγράψει τη μέθοδο αυτή προσευχής και διαλογισμού των μοναχών η οποία σχεδιάστηκε για να επιτύχει την επικοινωνία με το Θεό μέσα από την εσωτερική ηρεμία. Ο όρος χρησιμοποιείται επιπλέον για να περιγράψει όχι μόνο αυτήν την ψυχοσωματική μέθοδο προσευχής αλλά και μία ολόκληρη πνευματική "σχολή" στη βυζαντινή κοινωνία που υποστήριζε ότι ο Θεός μπορεί να αποκαλυφθεί στον άνθρωπο με μία άμεση επικοινωνία μαζί του, όταν ο τελευταίος τον αναζητεί συνεχώς με την "προσευχή του νου" ή "της καρδιάς".

³⁴ Ιωάννης Καραγιαννόπουλος, *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*, Πουρναράς Π. Σ., Θεσσαλονίκη, 1987, σ. 399.

³⁵ Ο μυστικισμός του Καβάσιλα χαρακτηρίζεται από βαθιά χριστολογική αίσθηση και προσήλωση στην οντολογική πραγματικότητα του Σώματος του Χριστού, «ο εστί η Εκκλησία». Επιπλέον αναπτύσσοντας τη διδασκαλία του για τα Μυστήρια, αναφέρθηκε στα θέματα της σωτηρίας και της ενώσεως με τον Θεό.

³⁶ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μείζονος Μακεδονίας (1350-1950)*. Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 17-18.

³⁷ Ιωάννης Χασιώτης, «Σταθμοί και χαρακτηριστικά της ιστορίας της Θεσσαλονίκης», *Νέα Εστία*, τόμος 18^{ος}, τ. 1403 (Χριστούγεννα 1985), σ.142-145, σ.144.

³⁸ Ένα ρεύμα ζωγραφικής που δίνει ξεχωριστή έμφαση στη στερεομετρική απόδοση του όγκου των κτισμάτων, των μορφών και των ενδυμάτων. Το τεχνοτροπικό αυτό ρεύμα έχει ονομαστεί βαριά, κυβιστική ή ογκηρή τεχνοτροπία η οποία εκπροσωπείται και στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας με τις τοιχογραφίες στο μαρτύριο της Αγίας Ευφημίας και τα θαυμάσια ψηφιδωτά στο VefaKilise Camii.

³⁹ Μανόλης Χατζηδάκης, «Βυζαντινής Θεσσαλονίκης Εγκώμιον», *Νέα Εστία*, τόμος 18^{ος}, τ. 1403 (Χριστούγεννα 1985), σ.514-522, σ.520.

⁴⁰ Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα, 1999, σ.134-135

αντιτάχθηκαν στους Ησυχαστές⁴¹. Σχημάτισαν ένα ισχυρό πολιτικό κόμμα, στηριζόμενο στις κατώτατες τάξεις του λαού. Ήταν το κίνημα των Ζηλωτών⁴² που εγκαθίδρυσε στην πόλη ένα ιδιότυπο καθεστώς αυτοδιοίκησης για 7 χρόνια (1342-1349), που κατ' άλλους θεωρείται ως ένα προοδευτικό κοινωνικό κίνημα, κατ' άλλους δε ως μία εξέγερση που ταλάνισε το Βυζάντιο⁴³.

Την οικτρή κατάσταση εκμεταλλεύονται οι Οθωμανοί, οι οποίοι κατά ομάδες διασχίζουν την αυτοκρατορία καταλαμβάνοντας όλο και περισσότερες περιοχές⁴⁴. Μετά την κατάληψη της Καλλίπολης (1354) και της Αδριανούπολης (1361), άρχισαν να αποτελούν απειλή και για τη Θεσσαλονίκη. Το 1383 οι Οθωμανοί πολεμιστές έφτασαν στα τείχη της Θεσσαλονίκης, προστάτης τους ήταν ο Μανουήλ Β', μετά από μια τετράχρονη πολιορκία, η πόλη παραδόθηκε «φόρου υποτελής» στον Σουλτάνο⁴⁵.

1.2. Από τον 15^ο μ.Χ. μέχρι τον 20^ο μ.Χ

1.2.1. Από την Άλωση της Θεσσαλονίκης μέχρι τους Βαλκανικούς

Η πόλη θα αποδεσμευτεί το 1402, όταν αυτοκράτορας στην Κωνσταντινούπολη θα στεφθεί ο πρώην δεσπότης Θεσσαλονίκης Μανουήλ Β' Παλαιολόγος. Όμως, η οθωμανική απειλή που πλανάται πάνω από την πόλη και τη Μακεδονία επανεμφανίζεται μετά το 1422 και ο δεσπότης Θεσσαλονίκης Ανδρόνικος⁴⁶ παραχωρεί την πόλη στους Βενετούς το 1423 με σκοπό τη σωτηρία της. Μάταια όμως καθώς η πολιορκία υπό τον σουλτάνο Μουράτ Β' άργησε μόνο επτά χρόνια. Με αποτέλεσμα στις 29 Μαρτίου 1430, όπως δηλώνει και επιγραφή σε κιονόκρανο της Παναγίας Αχειροποίητου, η πόλη πέφτει στα χέρια των

---

⁴¹ Το 1339 μια έριδα μεταξύ των Ησυχαστών με επικεφαλής τον αρχιεπίσκοπο Γρηγόριο Παλαμά και των Βαρλαμιστών με επικεφαλής τον μοναχό Βαρλαάμ από την Καλαβρία. Η Θεσσαλονίκη διαιρείται σε δύο αντίπαλα στρατόπεδα με τους λάτρεις του αρχαίου ελληνικού κόσμου και του νέου ευρωπαϊκού πνεύματος από την μία και τους μοναχούς με τους κληρικούς από την άλλη.

⁴² Οι Ζηλωτές αποτελούσαν στο Βυζάντιο το θρησκευτικό κόμμα, το αντιτιθέμενο στην επικράτηση στην κοινωνία του κοσμικού φρονήματος, του οποίου φορείς ήταν οι κοσμικοί ή αλλιώς «πολιτικοί». Ήταν πάντοτε ταγμένοι εναντίον της κοσμικής εξουσίας, αντί της οποίας επεδίωκαν ένα είδος πολιτείας του Θεού, εναντίον της πολυτέλειας ως έκφρασης του κοσμικού φρονήματος των πλουσίων και εναντίον των αρπάγων του αυτοκρατορικού θρόνου από ανήλικους διαδόχους, ενώ ήταν αδιάφοροι προς την υψηλή θεολογία.

⁴³ Κωνσταντίνος Κωτσιόπουλος *Διδακτορική Διατριβή: Το κίνημα των Ζηλωτών στην Θεσσαλονίκη (1342-1349): Θεολογική και Κοινωνιολογική διερεύνηση*, Θεολογική Σχολή, Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 156-163 σ. 164-169.

⁴⁴ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Πηγές της Ιστορίας της Μακεδονίας 1354-1833*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 1989, σ. 22.

⁴⁵ Βασίλειος Δημητριάδης, «Η Θεσσαλονίκη κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας», στο, *Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου «Η Θεσσαλονίκη και ο Ευρύτερος Χώρος»*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, σ. 64.

⁴⁶ Γιος του αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Παλαιολόγου και της Ελένης Παλαιολογίνας. Κατείχε την θέση του δεσπότη της Θεσσαλονίκης από το 1415 έως την παράδοση της πόλης στους Βενετούς.

Οθωμανών⁴⁷. Ο Ιωάννης Αναγνώστης έγραψε ως αυτόπτης μάρτυρας το χρονικό της άλωσης, την ισχυρή πολιορκία των τριών ημερών, τη λεηλασία της πόλης, την αρπαγή των κατοίκων για σκλάβους⁴⁸. Η άλωση της Θεσσαλονίκης προμήνυε την άλωση της Κωνσταντινούπολης, αποτέλεσμα της πολιορκίας που υφίστατο από τις 6 Απριλίου έως την Τρίτη, 29 Μαΐου 1453, με Αυτοκράτορα τον Κωνσταντίνο ΙΑ Παλαιολόγο, και από τον οθωμανικό στρατό επικεφαλής ήταν ο σουλτάνος Μωάμεθ Β΄⁴⁹.

Ο εξισλαμισμός της πόλης επετεύχθη με διοικητικές και γαιοκτητικές μεταρρυθμίσεις. Το Οθωμανικό κράτος, στο σύνολό του, είχε θεοκρατικό χαρακτήρα και το καθεστώς των υπηκόων βασιζόταν στον Ισλαμικό νόμο (Κοράνι) με εκτελεστή τον Σουλτάνο. Η Οθωμανική Μακεδονία, αποτέλεσε μία από τις λεγόμενες «κεντρικές επαρχίες» του οθωμανικού κράτους, προσχωρώντας στο «μπεηλερμπεϊλικι» της Ρούμελης. Οι περιοχές της εντάχθηκαν στο κλασσικό τιμαριωτικό σύστημα⁵⁰.

Η ένταξη στο τιμαριωτικό σύστημα⁵¹ δεν είχε μόνο διοικητικές επιπτώσεις, αλλά και φορολογικές⁵². Οι χριστιανοί υπήκοοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εκτός των άλλων ήταν υποχρεωμένοι να «πληρώνουν» στο κράτος κεφαλικό φόρο (χαράτσι) και φόρο του αίματος (παιδομάζωμα)⁵³. Ο αβάσταχτος ζυγός ανάγκασε πολλούς κατοίκους να τραπούν σε φυγή προς δυτικές χώρες, δίνοντας τη θέση τους σε μουσουλμανικούς πληθυσμούς. Η εθνολογική σύνθεση της Μακεδονίας αρχίζει να αλλάζει μετά τα πρώτα κύματα Ιουδαϊκών φύλων⁵⁴.

Η πολυεθνική όψη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βοήθησε στην εγκατάσταση των διωκόμενων από τη βόρεια Ευρώπη και την Ιβηρική χερσόνησο εβραίων προσφύγων. Κατόπιν άδειας εγκατάστασης που τους παραχώρησε ο Σουλτάνος Βαγιαζίτ Β΄, οι Εβραίοι

⁴⁷ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης...*, ό.π., σ.185.

⁴⁸ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Πηγές της Ιστορίας της Μακεδονίας...*, ό.π., σ.29-31.

⁴⁹ Σπυρίδων Σφέτας, *Εισαγωγή στη βαλκανική ιστορία*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2009, σ. 44.

⁵⁰ Χωρισμένες σε τρία αρχικά και στη συνέχεια σε πέντε σαντζάκια (στρατιωτικό-διοικητικές περιφέρειες).

⁵¹ Ο σουλτάνος παραχωρούσε την ισόβια επικαρπία των τιμαρίων (δικαίωμα είσπραξης ορισμένων φόρων) στους δικαιούχους με αντάλλαγμα την εκπλήρωση στρατιωτικών υποχρεώσεων σε καιρό πολέμου. Πάνω στο σύστημα αυτό στηριζόταν η αποτελεσματική διοίκηση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας κατά την περίοδο της ακμής της.

⁵² Σπύρος Ασδραχάς, *Ελληνική Οικονομική Ιστορία (ΙΕ-ΙΘ αι.)*, Έκδοση Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς, Αθήνα, 2003, σ. 250-252.

⁵³ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Πηγές της Ιστορίας της Μακεδονίας...*, ό.π., σ.95-97. Μάλιστα, οι σελίδες αυτές φιλοξενούν το κείμενο του αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Ισιδώρου Γλάβα, απευθυνόμενος στους γονείς-θύματα του παιδομαζώματος.

⁵⁴ Το εβραϊκό στοιχείο διώχεται από την Αγγλία στα 1290, στα 1348 από τη Γερμανία, από το Παρίσι στα 1394, στα 1492 από την Ισπανία και ως το τέλος του 16ου αι. από τις ισπανικές κτήσεις της Ιταλίας.

Ασκεναζίμ (Aschkenazim = Γερμανοί) και Σεφαρδίμ (Sepharadim = Ισπανοί)⁵⁵ εγκαταστάθηκαν σε διάφορες πόλεις της Αυτοκρατορίας και ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη, συμβάλλοντας επιπλέον στον ανασυννοικισμό έπειτα από την υφιστάμενη ερήμωσή της εξ αιτίας της οθωμανικής κυριαρχίας. Ο Βαφόπουλος χαρακτηρίζει την Θεσσαλονίκη Εβραϊούπολη,⁵⁶ καθώς το ήδη υπάρχον εβραϊκό στοιχείο της αρχαίας και βυζαντινής Θεσσαλονίκης αφομοιώθηκε γρήγορα από το νέο (επιγαμίες). Οι αρχές του 16^{ου} αιώνα, θα βρουν τους εβραίους το κυρίαρχο πληθυσμιακό στοιχείο της Θεσσαλονίκης,⁵⁷ ενώ την ίδια ένα από τα σπουδαιότερα λιμάνια της ανατολικής μεσογείου⁵⁸.

Στα τέλη του 17^{ου} αι. η Θεσσαλονίκη βρίσκεται να έχει 48 συνοικίες μουσουλμάνων, 56 εβραίων και 16 Ελλήνων. Οι χώροι λατρείας αριθμούνται σε 36 μεγάλες συναγωγές, 30 εκκλησίες και 48 τζαμιά, όμως διέθετε και μεντρεσέδες, τεκέδες, λουτρά, χάνια, καραβανσεράγια, αλλά και 4.400 μαγαζιά τεχνητών, εμπορών και βιοτεχνών με όλες τις ειδικότητες⁵⁹.

Η Θεσσαλονίκη με την πάροδο του χρόνου, μετατρέπεται σε μία τουρκόπολη, χάνοντας το βυζαντινό της στοιχείο, την Selanik⁶⁰. Οι χριστιανοί και οι εβραίοι είναι σε δεύτερη μοίρα, όντας μη μουσουλμάνοι. Παρόλα αυτά, οι δεύτεροι έχουν χτίσει ένα ισχυρό εμπόριο, γι' αυτό συχνά τους επιβάλλονται έκτακτοι φόροι και οικονομικές επιβαρύνσεις⁶¹. Οι κλέφτες και οι αρματολοί έχουν εδραιωθεί στην ύπαιθρο και συγκεκριμένα στα βουνά της Δυτικής Μακεδονίας. Ενώ οι πρόξενοι γράφουν διαρκώς για την άθλια διοίκηση, την ανύπαρκτη δικαιοσύνη και την κακομεταχείρισή τους από τους γενίτσαρους.

Οι ακατάπαυστες εχθροπραξίες μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και τις Αυστρίας και Ρωσίας (1787-1792), αποτέλεσαν το εφαλτήριο για την κατάλυσή της. Οι επιπτώσεις της ήττας των Οθωμανών⁶² σε συνδυασμό με την πνευματική άνοδο⁶³ και τις

⁵⁵ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης...*, ό.π., σ.216.

⁵⁶ Γεώργιος Βαφόπουλος, «Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης», ό.π., σ.21.

⁵⁷ Το 1520, σύμφωνα με τούρκικα αρχεία, η Θεσσαλονίκη είχε 1.375 μουσουλμανικές οικογένειες, 1.087 χριστιανικές και 3.143 εβραϊκές.

⁵⁸ Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη...*, ό.π., σ.75.

⁵⁹ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μείζονος Μακεδονίας...*, ό.π., σ.52.

⁶⁰ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης...*, ό.π., σ.211.

⁶¹ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*, Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 194.

⁶² Εκτός του ότι οι Έλληνες είχαν εναποθέσει τις ελπίδες της απελευθέρωσής τους στους Ρώσους, οι Οθωμανοί πολλαπλασίασαν τις αυθαιρεσίες, τις φορολογικές επιβαρύνσεις, αύξησαν τη ληστρική δραστηριότητα και υποχρέωσαν τους κατοίκους της Θεσσαλονίκης σε αφοπλισμό.

⁶³ Λειτουργεί η Ελληνική Σχολή, το Ελληνομουσείον, η Σχολή της Νάουσας, η Αθωνιάδα Ακαδημία, υπό τη διεύθυνση σπουδαιών λόγιων διδασκάλων π.χ. Ευγένιος Βούλγαρις. Καταλυτικό ήταν το εθνικοθηρησκευτικό κίνημα του Κοσμά Αιτωλού.

αποδημίες των υπόδουλων Μακεδόνων, είχαν σαν αποτέλεσμα να συγκατατεθεί ο καιρός για την αφύπνιση της εθνικής συνείδησης.

Τα ιδανικά του ευρωπαϊκού διαφωτισμού (1688-1789),⁶⁴ οιωνό της γαλλικής επανάστασης,⁶⁵ αναπτέρωσαν το ηθικό των Ελλήνων. Στο Παρίσι το 1809 ιδρύεται το Ελληνόγλωσσο Ξενοδοχείο, πρόδρομο της Φιλικής Εταιρείας (1814), από τον Θεσσαλονικιό λόγιο διπλωμάτη Γρηγόριο Ζαλύκη⁶⁶. Η οργάνωση της επανάστασης περνάει από το στάδιο της θεωρίας στην πράξη, με το πρώτο σχετικό αυτοκρατορικό φερμάνι να εκδίδεται στις 3 Μαΐου 1821⁶⁷. Οι σφαγές, οι βιασμοί, οι καταστροφές, οι εκτελέσεις, οι φυλακές και η τρομοκρατία είναι οι εικόνες που συνθέτουν το μοτίβο της Θεσσαλονίκης και της ευρύτερης περιοχής μέχρι τον επόμενο Μάιο του 1822, όπου η επανάσταση θα περιοριστεί στην κεντρική και νότια χώρα⁶⁸.

Με την «Ιουλιανή Σύμβαση» του Λονδίνου της 6^{ης} Ιουλίου 1827 αναγνωρίζεται η δημιουργία αυτόνομου Ελληνικού Κράτους, περιορισμένου εδαφικά στη νότια Ελλάδα (γραμμή Αμβρακικού-Παγασητικού). Ο αγώνας στη Μακεδονία μπορεί να μην επέφερε την πολυπόθητη ελευθερία αλλά δημιούργησε καίριες ρωγμές στην παραπαίουσα αυτοκρατορία. Για την αποφυγή της κατάρρευσης, οι διοικούντες πέρασαν μια σειρά από μεταρρυθμίσεις (1839-1876) σε επίπεδο διοίκησης, οικονομίας και σχέσεων της με τους υπηκόους της. Για τους δυτικούς σήμαινε εκσυγχρονισμός ενώ για τους ίδιους αναδιοργάνωση. Οι μεταρρυθμίσεις έμειναν ευρέως διαδεδομένες ως Τανζιμάτ (στην οθωμανική διάλεκτο), που περιλάμβαναν διατάγματα⁶⁹. Τα κυριότερα εκδόθηκαν το 1869 με την νόμιμη παροχή οθωμανικής υπηκοότητας σε όλους, ανεξαρτήτως θρησκείας και το 1876 με την ανακήρυξη του πρώτου Τουρκικού Συντάγματος. Ο στόχος των μεταρρυθμίσεων εν μέρει επιτεύχθηκε, με την Θεσσαλονίκη να αυξάνει επιπλέον την

---

⁶⁴ Ένα από τα σημαντικότερα πνευματικά κινήματα στην ιστορία του ευρωπαϊκού και παγκόσμιου πολιτισμού. Οι διαφωτιστές πρέσβευαν την ελευθερία του ατόμου και την πρόοδο, διεκδικώντας αλλαγές σε όλες τις πτυχές της ανθρώπινης δραστηριότητας, στους πολιτικοκοινωνικούς θεσμούς, την οικονομία, την εκπαίδευση και τη θρησκεία. Σημαντικοί διαφωτιστές υπήρξαν οι Βολταίρος, Μοντεσκιέ, Ντενί Ντιντρό, Ζαν λε Ροντ ντ' Αλαμπέρ, και Ζαν Ζακ Ρουσσώ.

⁶⁵ Ιωάννης Κολιόπουλος, *Νεότερη Ευρωπαϊκή Ιστορία (1789-1945)*, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1991, σ. 20-21.

⁶⁶ Τάκης Λάππας, *Η φιλική εταιρεία*, Ατλάντις – Μ. Πεχλιβανίδη & Σία, Αθήνα, 1966, σ. 57

⁶⁷ Ιωάννης Βασδραβέλλης, «Η Μακεδονική Λεγεών κατά το 1821», *Μακεδονικά*, τόμος Α', 1940, σ. 77-107, σ. 77.

⁶⁸ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Μακεδονίας...*, ό.π., σ. 564-600.

⁶⁹ Georges Castellan, *Ιστορία των Βαλκανίων (14^{ος}-20^{ος} αι.)*, Εκδόσεις Γκοβόστης, Αθήνα, 1991, σ. 375-377.

εμπορική της δύναμη⁷⁰ ενώ παράλληλα ξεκινά η ίδρυση πληθώρας εμπορικών σχολών⁷¹ και η ανοικοδόμηση σημαντικών διοικητικών, εκπαιδευτικών και ιδιωτικών κτηρίων⁷².

Η ελληνική συνείδηση της περιοχής, θα επικυρωθεί με αργά και σταθερά βήματα, χάρη στον Μακεδονικό Αγώνα του 1904⁷³. Οι νικηφόρες εξορμήσεις θα δώσουν στους στρατιωτικούς την χαμένη τους, από τις μάχες του 1897⁷⁴, αυτοπεποίθηση, προδιαθέτοντας την έκβαση του 1912⁷⁵. Η επανάσταση των Νεότουρκων το 1908, θα είναι η αιτία λήξης του Μακεδονικού Αγώνα,⁷⁶ η οποία προετοιμαζόταν από καιρό στην Θεσσαλονίκη. Το κίνημα των Νεότουρκων διεκδικεί ελευθερία, ισότητα, δικαιοσύνη και συναδέλφωση των εθνотήτων της Μακεδονίας⁷⁷.

Οι βαλκάνιοι συνασπίστηκαν για την λύση του ανατολικού ζητήματος⁷⁸. Η Σερβία και η Βουλγαρία τον Μάρτιο του 1912 συνάπτουν συμμαχία εναντίον της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας⁷⁹. Λίγους μήνες αργότερα ο Ελευθέριος Βενιζέλος, αποφασίζει τη συμμαχία. Ανάλογα πράττει και το Μαυροβούνιο. Τα αντίπαλα στρατόπεδα του Α Βαλκανικού Πολέμου μόλις είχαν παραταχθεί. Ο πόλεμος ήταν προορισμένος για την πλευρά των Οθωμανών ενάντια σε τέσσερις δυνάμεις. Η Βαλκανική Συμμαχία από την άλλη προσπαθούσε να καταλάβει σημαντικές πόλεις εξυπηρετώντας η κάθε μία τους εθνικούς της σκοπούς. Έπειτα από εννέα μήνες ατέρμονων εχθροπραξιών η Τουρκία αναγκάστηκε να

---

⁷⁰ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, «Ιστορική Εξέλιξη του Μακεδονικού Χώρου (1830-1912)», στο, *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού*, Σταμούλης Αντ., Θεσσαλονίκη, 2010, σ.173-180.

⁷¹ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 155-169.

⁷² Ευάγγελος Χεκίμογλου, *Θεσσαλονίκη : τουρκοκρατία και μεσοπόλεμος*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη, 1996, σ. 207-2011.

⁷³ Κωνσταντίνος Σβολόπουλος, «Η διπλωματική και στρατιωτική προετοιμασία του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908)», *Νέα Εστία*, τόμος 18^{ος}, τ. 1403 (Χριστούγεννα 1985), σ. 173-180, σ. 179.

⁷⁴ Έναν χρόνο μετά τους πρώτους σύγχρονους Ολυμπιακούς Αγώνες, η Οθωμανική Αυτοκρατορία κηρύσσει πόλεμο στο Βασίλειο της Ελλάδας με πρόφαση την άρνηση διεξαγωγής δημοψηφίσματος σχετικά με το Κρητικό Ζήτημα. Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος που διήρκεσε σχεδόν ένα μήνα (3 Απριλίου – 4 Μαΐου 1897), έληξε μετά από παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, με ανακωχή και συνθήκη ειρήνης. Τρύφων Ευαγγελίδης, *ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΟΘΩΝΑ*, ήτοι ιστορία της μεσοβασιλείας και βασιλείας Γεωργίου του Α (1862-1898), Γεώργιος Δ. Φέξης, Αθήνα, 1898, σ. 771, 778.

⁷⁵ Βασίλης Γούναρης, «Ο Μακεδονικός Αγώνας», *Η Ελλάδα στον 20^ο αι.: 1900-1910*, Επτά ημέρες Καθημερινής, Κυριακή 17 Οκτωβρίου 1999, σ. 11-14, σ. 14.

⁷⁶ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, «Ιστορική Εξέλιξη του Μακεδονικού Χώρου...», ό.π., σ.347.

⁷⁷ Βασικοί στόχοι είναι η κατάργηση της απολυταρχίας και η μετουσίωση της αυτοκρατορίας σε ένα σύγχρονο κράτος σύμφωνα με τα ευρωπαϊκά πρότυπα, ο σεβασμός και η ισότητα μεταξύ των υπόδουλων εθνотήτων ανεξάρτητα από την θρησκευτική τους πεποίθηση. Δημήτριος Δρογίδης, *Θεσσαλονίκη 1897-1997...*, ό.π., σ. 91-96.

⁷⁸ Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Νεότουρκοι και Μακεδονία...*, ό.π., σ. 414.

⁷⁹ Δημήτριος Δρογίδης, *Θεσσαλονίκη 1897-1997...*, ό.π., σ. 118.

συμμετάσχει στις διαπραγματεύσεις ειρήνης και στην υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου τον Μάιο του 1913⁸⁰.

Η Βουλγαρία, δυσαρεστημένη από την απώλεια της Θεσσαλονίκης, πραγματοποιεί αιφνίδια επίθεση στα ελληνικά και στα σερβικά στρατεύματα, προξενώντας τον ΄Β Βαλκανικό πόλεμο. Ο πόλεμος, αυτός, που διήρκησε λιγότερο από έναν μήνα, έδωσε την ευκαιρία στην Ελλάδα να προσαρτήσει στα εδάφη της την νότια Μακεδονία με τη Θεσσαλονίκη, την Καβάλα μέχρι τις εκβολές του Νέστου ποταμού, τη Νότια Ήπειρο και την Κρήτη⁸¹. Η συνθήκη του Βουκουρεστίου τον Αύγουστο του 1913 σφράγισε τα αποτελέσματα των Βαλκανικών Πολέμων και έλυσε το μακεδονικό ζήτημα με την παραχώρηση του 51% του εδάφους της Μακεδονίας στην Ελλάδα, του 39% στη Σερβία και του 10% στη Βουλγαρία⁸².

1.2.2. Από τον Α Παγκόσμιο Πόλεμο μέχρι σήμερα

Πριν προλάβει ο ελληνικός λαός να ανασάνει από τους αδιάκοπους πολέμους, ξεσπάει ο πρώτος εκ των δυο μεγαλύτερων. Η αφορμή δίνεται το καλοκαίρι του 1914 και ο Α Παγκόσμιος Πόλεμος⁸³ είναι πια γεγονός. Η Θεσσαλονίκη έχει βαρύνουσα στρατηγική σημασία, όντας το ορμητήριο του βαλκανικού μετώπου της Αντάντ (διαμετακομιστικός ρόλος) αλλά και η έδρα του πατριωτικού επαναστατικού κινήματος «Εθνικής Αμύνης» με σκοπό την περιφρούρηση της ελληνικότητας της Μακεδονίας. Ο Εθνικός Διχασμός⁸⁴ αναγκάζει τον Ελευθέριο Βενιζέλο να μεταβεί στη Θεσσαλονίκη, τον Σεπτέμβριο του 1916, και να σχηματίσει την «Προσωρινή Κυβέρνηση Εθνικής Άμυνας», πλαισιωμένος από τον Ναύαρχο Κουντουριώτη και τον Στρατηγό Δαγκλή⁸⁵. Τον Οκτώβριο του 1918 υπογράφεται η πρώτη ανακωχή του πολέμου στο Μούδρο της Λήμνου.

---

⁸⁰ Δημήτριος Δρογίδης, *Θεσσαλονίκη 1897-1997...*, ό.π., σ. 133.

⁸¹ Στο ίδιο, σ. 167-168.

⁸² Κωνσταντίνος Βακαλόπουλος, *Νεότουρκοι και Μακεδονία...*, ό.π., σ. 420.

⁸³ Οι Κεντρικές Δυνάμεις (Γερμανία, Αυστροουγγαρία, Οθωμανική Αυτοκρατορία, Ιταλία και Βουλγαρία) εναντίον των Δυνάμεων της Αντάντ (Μεγάλη Βρετανία, Γαλλία, από το 1915 η Ιταλία και ως τις αρχές του 1918 η Ρωσία και, από το 1917, οι ΗΠΑ). Τα αίτια ήταν ο εθνικισμός, ο επεκτατισμός, ο ιμπεριαλισμός, οι πολιτικοί ανταγωνισμοί και οι επιδιώξεις.

⁸⁴ Η διαμάχη των δύο προσωπικοτήτων έχει τις ρίζες της στους Βαλκανικούς Πολέμους. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήθελε την χώρα στο πλευρό της Αντάντ ενώ ο γερμανόφιλος Βασιλιάς Κων/νος στο πλευρό της Τριπλής Συμμαχίας. Αποτελέσματα του διχασμού θεωρούνται η Μικρασιατική Καταστροφή, η δικτατορία του Μεταξά.

⁸⁵ Παύλος Πετρίδης, «Θεσσαλονίκη, 1912-1940: Πολιτικές και Κοινωνικές Εξελίξεις», στο, Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Τοις Αγαθοίς Βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη: ιστορία και πολιτισμός*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 137-149, σ. 141-143.

Η μεγάλη πυρκαγιά τον Αύγουστο του 1917,⁸⁶ στάθηκε η αφορμή για την δημιουργία μιας εκσυγχρονισμένης πόλης σύμφωνα με τα Ευρωπαϊκά πρότυπα⁸⁷. Κι ενώ η ανοικοδόμηση της πόλης βρισκόταν σε εξέλιξη, ο Ελληνισμός επλήγη από τη Μικρασιατική Καταστροφή (1922), με την Μεγάλη Ιδέα⁸⁸ να αποτελεί παρελθόν⁸⁹. Μετά την ελληνοβουλγαρική Συνθήκη του Νεϊγύ το 1919 και την ελληνοτουρκική Συνθήκη της Λοζάνης το 1923,⁹⁰ σημειώθηκε μεγάλη αύξηση του πληθυσμού, ανάπτυξη του εξωτερικού εμπορίου, και των ειδικών βιοτεχνικών και βιομηχανικών κλάδων⁹¹.

Ο Μάιος του 1936 στη Θεσσαλονίκη, αποτελεί το αποκορύφωμα μιας πενταετίας γεμάτη νοθείες, κινήματα, διαδηλώσεις και αιματοχυσίες. Συγκεκριμένα, η Χωροφυλακή της Θεσσαλονίκης, υπό την δικαιοδοσία του δικτάτορα Ιωάννη Μεταξά, στην προσπάθειά της να αναχαιτίσει το απρόσμενο πλήθος των απεργών,⁹² άφησε πίσω της 12 νεκρούς και πάνω από 300 τραυματίες⁹³.

Η έκβαση του Μεγάλου Πολέμου, προοιωνίζεται την έναρξη του επόμενου. Ο Χίτλερ με δημοκρατικές διαδικασίες αναρρήθηκε στην εξουσία, σύναψε συνεργασίες και σχημάτισε τις δυνάμεις του Άξονα, έτοιμες για τον ΄Β Παγκόσμιο Πόλεμο⁹⁴. Η Θεσσαλονίκη και το λιμάνι της, όπως στον Ά Π.Π., λόγω της γεωστρατηγικής τους θέσης, αποτελούσαν πόλο έλξης των αντίπαλων στρατοπέδων. Χαρακτηριστικό είναι το αντισημιτικό μένος των κατακτητών. Η εβραϊκή κοινότητα από την πρώτη στιγμή αποτελούσε στόχο. Μέχρι την απελευθέρωση της πόλης (30 Οκτωβρίου 1944), περίπου 50.000 εβραίοι μεταφέρθηκαν στα στρατόπεδα συγκέντρωσης⁹⁵.

Ο Ελληνικός Εμφύλιος θεωρείται διεθνώς ως η πρώτη φάση του ψυχρού πόλεμου στη μεταπολεμική ιστορία⁹⁶. Η κατάσταση στη Θεσσαλονίκη ήταν τεταμένη, με συνεχείς

---

⁸⁶ Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη...*, ό.π., σ. 380-386.

⁸⁷ Δημήτριος Δρογίδης, *Θεσσαλονίκη 1897-1997...*, ό.π., σ. 199-205.

⁸⁸ Έλλη Σκοπετέα, *Το «Πρότυπο Βασίλειο» και η Μεγάλη Ιδέα*, Εκδόσεις Πολύτυπο, Αθήνα, 1988, σ. 347-360.

⁸⁹ Παύλος Πετρίδης, *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη νεότερη Ελλάδα (1844-1940)*, ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ Α.Ε., Θεσσαλονίκη, 1992, σ. 139.

⁹⁰ Θάνος Βερέμης & Γιάννης Κολιόπουλος, *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια*, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα, 2006, σ. 361-362.

⁹¹ Απόστολος Παπαγιαννόπουλος, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης...*, ό.π., σ. 320.

⁹² Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη...*, ό.π., σ. 451-453.

⁹³ Παύλος Πετρίδης, «Θεσσαλονίκη, 1912-1940...», ό.π., σ. 145-146.

⁹⁴ Κύριο αίτιο ήταν η επιθυμία του Χίτλερ να ακυρώσει την συνθήκη των Βερσαλλιών και να κάνει τη Γερμανία παγκόσμια δύναμη. Οι Δυνάμεις του Άξονα (Γερμανία, Ιταλία, Ιαπωνία, Ρουμανία, Ουγγαρία, Βουλγαρία, Κροατία) εναντίον των Συμμαχικών Δυνάμεων (Ελλάδα, ΗΠΑ, Γαλλία, Ηνωμένο Βασίλειο, Καναδάς, Αυστραλία, Σοβιετική Ένωση, Κίνα). Οι απώλειες κυμαίνονται στα 85 εκατομμύρια.

⁹⁵ Γεώργιος Βαφόπουλος, «Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης», ό.π., σ. 34.

⁹⁶ Γιώργος Μαργαρίτης, *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*, Βιβλιόραμα, Αθήνα, 2002, σ. 51.

πορείες και απεργίες. Ο υποσιτισμός και οι αρρώστιες στο απόγειο. Δύο δολοφονίες⁹⁷ έρχονται να προστεθούν στη λίστα αυτών με πολιτική σκοπιμότητα. Ο ένοπλος αγώνας του Εμφυλίου, που διαδραματίστηκε, κυρίως, στα μακεδονικά βουνά, έλαβε τέλος με ήττα του Δημοκρατικού Στρατού στις 30 Αυγούστου 1949⁹⁸.

Ο «βουβός» χαρακτήρας της πρώτης μετεμφυλιακής δεκαετίας,⁹⁹ εξισορροπείται με την πολιτική δολοφονία από παρακρατικούς,¹⁰⁰ της επόμενης, στιγματίζοντας την πόλη της Θεσσαλονίκης¹⁰¹. Μετά από αυτό το γεγονός η Θεσσαλονίκη, τέθηκε «εκτός πολιτικής επικαιρότητας», παρακολουθώντας τους ρυθμούς που επιβάλλει στην πολιτική ζωή της χώρας, η πρωτεύουσα¹⁰². Η συνέχεια της ιστορίας της Θεσσαλονίκης συμβαδίζει με αυτή της υπόλοιπης χώρας, χωρίς να διαφοροποιείται αποσκοπώντας σε τοπικά, εθνικά ή ταξικά συμφέροντα, όπως συνέβαινε στο παρελθόν. Ωστόσο, πάλι με χρόνια με καιρούς, η Θεσσαλονίκη θα ανακτήσει την χαμένη της αίγλη, καθιστώντας την οικονομικό και πολιτιστικό σταυροδρόμι της βαλκανικής χερσονήσου, διατηρώντας το διαχρονικό της atout, κατέχοντας ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια της νοτιοανατολικής μεσογείου.

---

⁹⁷ i) Γιάννης Ζεύγος, ηγετικό στέλεχος του ΚΚΕ, 20 Μαρτίου 1947. ii) George Polk, Αμερικανός Ανταποκριτής, 8 Μαΐου 1948.

⁹⁸ Βασίλης Κόντης - Γιάννης Στεφανίδης, «Η Θεσσαλονίκη κατά την κρίσιμη δεκαετία 1940 - 1950», στο, Ιωάννης Χασιώτης (επιμ.), *Τοις Αγαθοίς Βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη: ιστορία και πολιτισμός*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 162-171, σ. 167-169.

⁹⁹ Βασίλης Βασιλικός, *Θύματα Ειρήνης*, Γνώση, Αθήνα, 1989, σ. 11.

¹⁰⁰ Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη...*, ό.π., σ. 447.

¹⁰¹ Γρηγόρης Λαμπράκης, Βουλευτής της Ε.Δ.Α., 27 Μαΐου 1963.

¹⁰² Πάνος Θασίτης, «Ποια “Συμπρωτεύουσα”», *Ο Παρατηρητής*, τ. 4 (Ιανουάριος 1988), σ. 2-3.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β: Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΩΝ ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΩΝ

2.1. Οι Φιλαρμονικές στην Ευρώπη

2.1.1. Η απαρχή

Ο θεσμός των Φιλαρμονικών Ορχηστρών έχει τις ρίζες του στον μεσαίωνα. Η πρώτη επίσημα συστημένη ορχήστρα πνευστών ιδρύθηκε στην γειτονική Ιταλία και συγκεκριμένα στη Φλωρεντία το 1232. Τη σκυτάλη πήρε η Γενεύη το 1300, το Μιλάνο, η Μάντοβα, η Φεράρα 1441. Το σπουδαιότερο βήμα, συντελείται στη Βιέννη, το 1288, δημιουργώντας το σωματείο των «Περιπλανώμενων Μουσικών». Το 1515 συγκροτείται στην Ιταλία η Ορχήστρα Πνευστών, (και με την προσθήκη φλάουτου εκτός από τα χάλκινα πνευστά), κυρίως για στρατιωτική χρήση αφού λάμβανε μέρος στις μάχες. Στην καρδιά της Αναγέννησης, στη Γαλλία του 16^{ου} αι., ιδρύεται από το Φραγκίσκο τον Α', η πρώτη στρατιωτική ορχήστρα πνευστών. Ως το τέλος του αιώνα και η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε δημιουργήσει αντίστοιχα μουσικά σύνολα.

Η Δυτική Ευρώπη, χάρη στους Γερμανούς μουσικούς, ευτύχησε να έχει πολλές αξιόλογες φιλαρμονικές ορχήστρες, ειδικά στη Γαλλία, την Ιταλία, και την Αγγλία. Οι γερμανικές πόλεις από τον 14^ο αι. είχαν «Ενώσεις Μουσικών του Δήμου για Πνευστά» τις λεγόμενες *Stadt-pfeifer*, που συνήθως αποτελούνταν από τέσσερις ή και περισσότερους μουσικούς¹⁰³. Τα πνευστά όργανα που χρησιμοποιούνταν ήταν το τρομπόνι, η σάλπιγγα (τρομπέτα), το ξύλινο κόρνο, το μεγάλο όμποε, το μπασόν, ο αυλός με στόμιο ή γλυκύαυλος, το όμποε, ο γερμανικός αυλός και το κορνέτο¹⁰⁴. Το κορνέτο, στον μεσαίωνα, ήταν από τα πιο αγαπητά όργανα σε σύγκριση με τα υπόλοιπα γιατί ήταν κατάλληλο για τις ψηλές νότες, ενώ το τρομπόνι για τις χαμηλές. Επίσης μπορούσε να εκτελέσει όλη τη χρωματική κλίμακα ενώ η σάλπιγγα μόνο τη φυσική.

Ο όρκος που έδιναν οι μουσικοί των πόλεων, που τους υποχρέωνε να παίζουν τα βράδια, το καλοκαίρι στη γέφυρα του Ρήνου και το χειμώνα στις αίθουσες του Σωματείου, σώζεται μέχρι σήμερα.¹⁰⁵ Τα πνευστά όργανα χρησιμοποιούνταν και στις αυλικές γιορτές.

¹⁰³ Karl Nef, *Ιστορία της Μουσικής*, Ν. Βότσης, Αθήνα, 1985, σ. 247-249.

¹⁰⁴ Paul Landormy, *Ιστορία της Μουσικής*, Ελληνική Παιδεία Α.Ε., Αθήνα, 2004, σ. 57.

¹⁰⁵ Dem dienst darzu Ich mich begeben hab, dem will ich getreulich und vleißig vorstehen, des Raths Ehre fördern, und schaden, ob ich den erfahren wurde, melden, warnen, und offenbahren, der Musica in der Kirchen, sowohl dem aveblasen vor dem Rathhause vleißig abwarten / die ienigen / so mich und meine gesellen zu Ehren / es sey auff Wirdtschafften oder Gastereyen erfordern, mit dem Lohn nicht übersetzen, Sondern an dem, was verordnet begnügen, und im auffwarten mich billig und unverdroßen erfinden lassen. / Treulich und ungefehrlich, Als mir Gott helffe.

Οι Stadtpfeifer, πρωταγωνιστούσαν στα ιπποδρόμια, στις πομπές, στους χορούς και στα μπαλέτα¹⁰⁶. Οι στολές των μουσικών κυμαίνονταν στα χρώματα της σημαίας ή του οικοσήμου της πόλης τους. Ο Άλμπρεχτ Ντύρερ, στον πίνακά του «Οι σαλπικτές της Νυρεμβέργης», καταδεικνύει με περίτεχνο τρόπο τη συγκρότηση της ορχήστρας τους. Οι σαλπικτές θεωρούνταν ανώτεροι υπάλληλοι του Δήμου, καθώς στις τελετές και στον πόλεμο, η σάλπιγγα κατείχε σπουδαία θέση στα χέρια του κήρυκα. Την εποχή του Μπαρόκ, ο Μπαχ και ο Χαίντελ θα εμπιστευτούν σε ορισμένα τους έργα, δύσκολα δεξιοτεχνικά μέρη, τη σάλπιγγα.

2.1.2. Η Στρατιωτική Μουσική

Οι Ρωμαίοι, ενίσχυσαν τη Στρατιωτική Μουσική ιδρύοντας ειδικές σχολές για την εκπαίδευση των μουσικών. Στις ρωμαϊκές λεγεώνες οι σαλπικτές και οι τυμπανιστές, αποτελούσαν ιδιαίτερο σώμα. Οι μουσικοί έπαιζαν όταν μετέφεραν διάφορες εντολές, σε διάφορες τελετές στα αμφιθέατρα ανάμεσα στους αγώνες και στα ωδεία, στη πλειοψηφία των θρησκευτικών τελετών και σε οργιαστικές τελετές¹⁰⁷. Αργότερα στο Βυζάντιο γίνεται λόγος για κοσμική μουσική στην αυτοκρατορική αυλή, με σύνολο πνευστών-κρουστών (μπάντα). Τα όργανα που αναφέρονται στις μπάντες του παλατιού ήταν σάλπιγγες, κέρατα (βούκινα), αυλοί (πιο κοντά στο ζουρνά), φλογέρες (σύριγγες ή σουραύλια), σείστρα ή κρόταλα, κύμβαλα και τύμπανα. Η κοσμική μουσική συμπεριλαμβανόταν σε όλες τις δραστηριότητες της καθημερινής ζωής των ανθρώπων, όπως σε χορούς, πανηγύρια, θέατρα και παντομίμες, στον ιππόδρομο, σε αθλητικούς αγώνες, δεξιώσεις και τις εκδηλώσεις του παλατιού.

Η μουσική για πνευστά ανήκει, κατά κύριο λόγο, στη μουσική ανοιχτού χώρου. Το δεύτερο μισό του 18^{ου} αι. ήταν πολύ δημοφιλής στη Ν. Γερμανία και Αυστρία ως ντιβερτιμέντο για πνευστά με πολλά μέρη (5). Ο κατά κανόνα συνδυασμός ήταν δύο όμποε, δύο κόρνα, δύο φαγκότο και δύο κλαρινέτα. Η μουσική των πνευστών παιζόταν ως επί το πλείστον στις Αυλές, συνήθως το δεύτερο φαγκότο, εκτελούνταν από έναν αυλικό κηπουρό. Αρχικά χρηματοδοτούνταν από το ταμείο των ιπποτών και μετά τον 19^ο αι. πέρασε στο χώρο της στρατιωτικής μουσικής, κάτι που σήμαινε πως όλες οι φωνές παιζόταν από δύο και τρία όργανα, προσθέτοντας και τα κρουστά¹⁰⁸. Κατά κανόνα παίζονται μεταγραφές κομματιών

---

¹⁰⁶ Paul Landormy, *Ιστορία της Μουσικής...*, σ. 101.

¹⁰⁷ Lesley Adkins & Roy Adkins, *Handbook to Life in Ancient Rome*, Oxford University Press, Oxford, 1998, σ. 300.

¹⁰⁸ Michels Ulrich, *Ατλας της Μουσικής II*, Φίλιππος Νάκας, Αθήνα, 1995, σ. 413.

από όπερες κ.α. σε συναυλίες περιπάτου, στην αυλή, στους βασιλικούς κήπους και σε συναυλίες μουσικής δωματίου. Ο Μπετόβεν συνέθεσε ένα πρώιμο έργο μουσικής τραπεζιού για οκτέτο πνευστών (Βόννη 1792) προς τιμή του Πρίγκιπα, παρουσιάζοντας το σε συμπτυκνωμένη μορφή ως «σοβαρό» κουιντέτο εγχόρδων. Υπάρχουν πολυάριθμες διασκευές, ακόμα και ολόκληρες όπερες διασκευάζονται για πνευστά.

Με τη συγκρότηση των ευρωπαϊκών κρατών, έπειτα από τη γαλλική επανάσταση, άρχισαν να διαμορφώνονται σταδιακά, οι στρατιωτικές μουσικές με τη σύγχρονη μορφή τους. Ιδιαίτερη ανάπτυξη σημειώθηκε τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι. στη Γερμανία, Μ. Βρετανία, Γαλλία και Ρωσία¹⁰⁹. Οι Στρατιωτικές Ορχήστρες Πνευστών ονομάστηκαν Μπάντες, λέξη γοτθική σύμφωνα με την οποία αποκαλείται ομάδα μουσικών που ρύθμιζαν το βήμα των στρατιωτών κατά την πορεία και τους εμπύχωναν κατά την ώρα της μάχης. Η λέξη Μπάντα κυριάρχησε σε όλες τις γλώσσες και με αυτή χαρακτηρίζονται οι Φιλαρμονικές ή οι Ορχήστρες χάλκινων οργάνων, (φανφάρες)¹¹⁰ ή και το σύνολο των χάλκινων και κρουστών οργάνων μιας ορχήστρας. Με τη σημασία της Φιλαρμονικής ή της «Φανφάρας», η λέξη παρέμεινε στην ελληνική γλώσσα.

Η Παγκόσμια Εγκυκλοπαίδεια Μουσικής αποδίδει στον μουσικό όρο Φανφάρα (fanfara), την ερμηνεία του ιδιαίτερου είδους μπάντας, αποτελούμενο αποκλειστικά από χάλκινα όργανα και κρουστά, χωρίς να συμπεριλαμβάνονται τα ξύλινα. Επίσης, κατ' αυτή την ονομασία καταδεικνύονται τα σύντομα μουσικά κομμάτια, εορταστικού χαρακτήρα, ζωηρού ή επίσημου, που εκτελούνται, σαν σήμα, από πνευστά όργανα, συνήθως τρομπέτες ή παραπλήσια όργανα. Μελωδικά η Φανφάρα βασίζεται πάνω στην τέλεια συγχορδία (Ντο-Μι-Σολ)¹¹¹.

Τα χάλκινα βρήκαν θέση στις ανερχόμενες ορχήστρες χάλκινων (brass bands) και στις συμφωνικές ορχήστρες, δεν συνέβη το ίδιο και στα σύνολα δωματίου, με μοναδική εξαίρεση το κόρνο. Όπως θα δούμε πιο αναλυτικά παρακάτω, τα πνευστά υπέστησαν κάποιες τεχνικές βελτιώσεις (κλειδιά, επιστόμια κ.λπ.), καθιστώντας εφικτή την εκτέλεση όλης της χρωματικής κλίμακας, διαμορφώνοντας ένα πιο ακριβές τονικό ύψος και σε γενικές γραμμές πιο εύχρηστα τα όργανα.

¹⁰⁹ Σπύρος Μοτσενίγος, *Νεοελληνική μουσική: συμβολή εις την ιστορίαν της*, [χ.ό.], Αθήνα, 1958, σ. 19-43.

¹¹⁰ Νίκος Μαλιάρης, *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Μουσικής*, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 2011, σ. 106.

¹¹¹ Γιώργος Τσαγκάρης, «Φανφάρα», στο, *Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιας Μουσικής*, 8 τόμοι, Αλκυόν, Αθήνα, 1993, τόμ. Η, σ. 910.

2.2. Οι Φιλαρμονικές στην Ελλάδα

2.2.1. Ο «Μουσικός Θίασος» του Καποδίστρια

Σε προηγούμενο κεφάλαιο, μιλήσαμε εκτενώς για την ελληνική επανάσταση του 1821 και στο σημείο αυτό γίνεται η σύνδεση. Οι επαναστατημένοι Έλληνες οδηγούνται στη μάχη με προπορευόμενες ομάδες μουσικών με τύμπανα, ζουρνάδες και κλαρίνα. Η «βαρβαρόφωνη» μουσική όπως χαρακτηρίστηκε, χρησιμοποιούταν από τους Στρατηγούς της Επανάστασης (Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Γεώργιος Καραϊσκάκης), γνωρίζοντας πολύ καλά την ψυχολογία των στρατιωτών τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα, αποτελεί το έγγραφο της Προσωρινής Διοικήσεως της Ελλάδας, με ημερομηνία 29 Ιουλίου 1824, προς τον «Φιλογενέστατο Κύριο Ιωάννη Θ. Στεφάνου», στο οποίο ο προσωρινός γραμματέας του Πολέμου Παναγιώτης Γ. Ρόδιος, εν όψει της σύστασης Τακτικού Σώματος, ζητάει την βοήθεια της επιτροπής Ζακύνθου για τη σύσταση «ομάδος πολεμικών μουσικών» γιατί «η μουσική τρόπον τινά είναι η ψυχή των τακτικών, αλλά κατά δυστυχίαν πολεμικοί μουσικοί εις την Ελλάδα σήμερον δεν ευρίσκονται...»¹¹². Την επόμενη χρονιά συγκροτήθηκε στις τάξεις του νεοσύστατου Στρατού, από τον Γάλλο Συνταγματάρχη Κάρολο Φαβιέρο, η πρώτη Στρατιωτική Μπάντα, με αρχιμουσικό τον Γερμανό Ανθυπολοχαγό Μιχαήλ Μάγγελ. Οι ιστορικοί αναφέρουν πως οι προελάσεις των τακτικών με βήμα «οδοιπορικό» ή βήμα «προσβολής» υπό τους ήχους των εμβατηρίων της προπορευόμενης Στρατιωτικής Μπάντας, ενθουσίαζε και εμψύχωνε τους επιτιθέμενους ενώ αιφνιδίαζαν τους αντιπάλους τους, οι οποίοι ασυνήθιστοι σε τέτοιου είδους πόλεμο, υποχωρούσαν άτακτα¹¹³.

Στις 14 Απριλίου 1827 η Εθνική Συνέλευση της Τροιζήνας επέλεξε τον Ιωάννη Καποδίστρια πρώτο κυβερνήτη της Ελλάδας και το Ναύπλιο πρωτεύουσα του νεοσύστατου κράτους. Ο Κυβερνήτης, αφενός ήταν συνηθισμένος στη Ρωσία και την Ευρώπη να ακούει κλασική μουσική, αφετέρου γνώριζε πολύ καλά την μορφωτική δύναμη που έχει η μουσική στο λαό, έτσι κατάρτισε τη Στρατιωτική Μουσική. Το μουσικό αυτό σύνολο βαφτίζεται από τον Καποδίστρια «Μουσικός Θίασος», με σκοπό να ακολουθεί τον Τακτικό Στρατό σε όλες τις εκστρατείες και τις μάχες¹¹⁴. Η πρώτη μπάντα του ελληνικού στρατού εκτός από ψυχαγωγικό χαρακτήρα είχε και παιδευτικό· όταν το αγνό αυτό, από κάθε ευρωπαϊκή

¹¹² Φωτεινή Κωνσταντοπούλου, «Η συμβολή της Επτανήσου στον Αγώνα της Εθνεγερσίας», *Καθημερινή*, αριθ. 22.930, 25/26 Μαρτίου 1995, σ.18.

¹¹³ Κάρπος Παπαδόπουλος, *Ανασκευή των εις την ιστορίαν των Αθηνών αναφερομένων περί του στρατηγού Οδυσσέως Ανδρούτσου, του ελληνικού Τακτικού και του συνταγματάρχου Καρόλου Φαβιέρου*, Εκ της Τυπογραφίας Πέτρου Μαντζαράκη, Αθήνα, 1837, σ. 74.

¹¹⁴ Karl Nef, *Ιστορία της Μουσικής...*, ό.π., σ. 555.

μουσική προπαιδεία, του ελληνικού λαού ερχόταν σε επαφή με τα γερμανικά θούρια ή τις ιταλικές άριες¹¹⁵.

Η νέα τάξη πραγμάτων που δημιουργείται από την ανάπτυξη των πόλεων σε συνδυασμό με τις καινούργιες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούν, δημιουργούν ένα πρωτόγνωρο, για τα ελληνικά δεδομένα, μουσικό υπόβαθρο. Το 1833, ο Όθων αποβιβάζεται στο Ναύπλιο μαζί με ένα τάγμα βαυαρικού τακτικού στρατού που διαθέτε μπάντα (35 μουσικών)¹¹⁶ υπό τον Κάρολο Κέλλερ¹¹⁷. Τον επόμενο χρόνο, μαζί με την μεταφορά της πρωτεύουσας στην Αθήνα, μεταφέρεται και η μπάντα, η οποία δύο φορές την εβδομάδα παיאίνιζε σε διάφορα μέρη της Αθήνας. Οι Αθηναίοι που παρευρίσκονται σε αυτές τις εκδηλώσεις αυξάνονται μέρα με τη μέρα¹¹⁸. Ο πρωτάκουστος πλούσιος ήχος της πολυφωνικής μπάντας υπό την διεύθυνση του μαέστρου με το εντυπωσιακά διακοσμημένο κοντάρι, και τις πολύχρωμες χρυσοποίκιλτες στολές με τα λοφία και τα λαμπερά όργανα των μουσικών, κερδίζει ολοένα έδαφος.

Κατά τα πρώτα χρόνια της ελεύθερης Ελλάδος, το προσωπικό των Στρατιωτικών Μουσικών αποτελούσαν επί το πλείστον ξένοι, κυρίως Βαυαροί. Ο «Μουσικός Θίασος» περιοδεύει στις περισσότερες πόλεις της κεντρικής Ελλάδας. Στα επόμενα χρόνια, μέχρι το τέλος του 19^{ου} αι., η πολυφωνική μουσική της δύσης θα βρει γόνιμο έδαφος για ανάπτυξη και εδραίωσή της στο Ναύπλιο, στο Άργος, στη Χαλκίδα, στο Μεσολόγγι, στην Πάτρα¹¹⁹. Στις πόλεις που δημιουργήθηκαν Στρατιωτικές Μουσικές, αναπτύχθηκε μουσική ζωή με είδη της δυτικής πολυφωνικής μουσικής, στην οποία πρωταγωνίστησαν οι μουσικοί των Στρατιωτικών Ορχηστρών.

Η μουσική εκπαίδευση αρχίζει με τους ιταλικούς μελοδραματικούς θιάσους το 1840, που περιοδεύουν στην ηπειρωτική Ελλάδα. Το μονοφωνικό δημοτικό τραγούδι και η απέριτη βυζαντινή μουσική, ήταν συνυφασμένα στη συνείδηση του ελληνικού λαού με την τουρκοκρατία, με αποτέλεσμα να τους μαγέψουν τα καινούρια ακούσματα που έβγαιναν από τις πρωτόγνωρες μουσικές παραστάσεις. Οι πρώτοι, επίσημα, δάσκαλοι μουσικής ήταν

---

¹¹⁵ Η μονοφωνική βυζαντινή ή δημοτική μελωδία που άκουγε ή τραγουδούσε μέχρι τότε σε σύγκριση με τη πολυφωνική που εκπροσωπούσε η δύση.

¹¹⁶ Λίντα Λεούση, *Ιστορία της Ελληνικής Μουσικής 2000 π.χ.-2000 μ.χ.*, Άγκυρα, Αθήνα, 2003, σ.187.

¹¹⁷ Η μπάντα αυτή αποτέλεσε τον πυρήνα για τη συγκρότηση αρχικά Στρατιωτικής Μουσικής στην φρουρά Αθηνών, και τη συνέχεια στα Συντάγματα Πεζικού, Ιππικού και Πυροβολικού.

¹¹⁸ Karl Nef, *Ιστορία της Μουσικής...*, ό.π., σ. 556.

¹¹⁹ Λίντα Λεούση, *Ιστορία της Ελληνικής Μουσικής...*, ό.π., 189.

παλαιά μέλη των ιταλικών μελοδραματικών θιάσων, που έμειναν στην Ελλάδα για τον λόγο αυτό. Δίδασκαν πιάνο, βιολί, διάφορα πνευστά καθώς και τραγούδι¹²⁰.

2.2.2. Η συμβολή των Επτανήσιων

Τα Επτάνησα όντας κάτω από την ενετική κυριαρχία, ανέπτυξαν μια ιδιαίτερη σχέση με τις τέχνες και δη με τη μουσική¹²¹. Από τις αρχές του 19^{ου} αι. ιδρύθηκαν μουσικά διδασκαλικά που ονομάστηκαν «Φιλαρμονικές», Φιλαρμονική Εταιρία Ζακύνθου (1843), Φιλαρμονική Εταιρία Αργοστολίου (1844), Φιλαρμονική Εταιρία Λευκάδος (1850), Φιλαρμονική Εταιρία Κέρκυρας (1840) η οποία είναι η πρώτη επτανησιακή φιλαρμονική με νομική υπόσταση και η μοναδική με σταθερή λειτουργία ως σήμερα¹²². Η μουσική σχολή, με ισόβιο πρόεδρο τον Νικόλαο Χαλικιόπουλο Μάντζαρο, διαχωρίστηκε σε τμήματα εκτελέσεως και συνθέσεως, σύμφωνα με το όραμά του. Το τμήμα εκτέλεσης είχε την φροντίδα της ορχήστρας πνευστών (μπάντα), μαθήματα χορωδίας και εγχόρδων (της οικογένειας του βιολιού) και πιάνου. Ενώ το τμήμα σύνθεσης αποτελούνταν από τμήματα αρμονίας, αντίστιξης και σύνθεσης¹²³.

Οι τρεις σημαντικότεροι συνθέτες και αρχιμουσικοί της εποχής ήταν ο Δημήτριος Διγενής και οι αδερφοί Ιωσήφ και Σπυρίδων Καίσαρης, ήταν κερκυραίοι, μαθητές της Φιλαρμονικής Εταιρίας Κέρκυρας¹²⁴. Τη συστηματική μουσική παιδεία ανέλαβαν τα ωδεία που ιδρύθηκαν στην πάροδο του χρόνου. Το 1871, ιδρύεται το Ωδείο Αθηνών, αποτελώντας τον κύριο σταθμό στη μουσική ιστορία της νεότερης Ελλάδας. Ακολουθεί το Ελληνικό Ωδείο το 1919 και το Εθνικό Ωδείο το 1926, ιδρυθέντα και τα δύο από τον Μανόλη Καλομοίρη. Τα πρώτα μουσικά σωματεία, άρχισαν να κάνουν την εμφάνισή τους με σκοπό την διάδοση της μουσικής στην Ελλάδα, «Εταιρία των Ωραίων Τεχνών» (1842), Φιλαρμονική Εταιρία «Πειραιά» (1873), Φιλαρμονική Εταιρία Ναυπλίου «Τερψιχόρη» (1873), Φιλαρμονική Εταιρία «Αθηνών» (1888)¹²⁵.

Τις βάσεις για την παιδεία της δυτικής μουσικής έβαλαν οι επτανήσιοι. Οι Φιλαρμονικές των Επτανήσων αποτέλεσαν φυτώρια μουσικής, που τροφοδότησαν, από την

¹²⁰ Karl Nef, *Ιστορία της Μουσικής...*, ό.π., σ. 559-560.

¹²¹ Paul Landormy, *Ιστορία της Μουσικής...*, σ. 406-407.

¹²² Άγγελος-Διονύσης Δεμπόνος, *Η Φιλαρμονική Σχολή της Κεφαλονιάς 1838-1940*, Αργοστόλι, Έκδοση Νομαρχιακής επιτροπής Λαϊκής επιμόρφωσης Κεφαλονιάς, 1988, σ. 27.

¹²³ Καίτη Ρωμανού, *Έντεχνη Ελληνική Μουσική στους νεότερους χρόνους*, Κουλτούρα, Αθήνα, 2006, σ. 86-87.

¹²⁴ Καίτη Ρωμανού, «Η μουσική παιδεία στο νεοσύστατο κράτος», στο, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1999, τόμος 4^{ος}, σ.233-244, σ. 233-234.

¹²⁵ Karl Nef, *Ιστορία της Μουσικής...*, ό.π., σ. 560-563.

εποχή του Όθωνα μέχρι και σήμερα, μουσικούς (κυρίως πνευστών οργάνων) σε στρατιωτικές μπάντες, σε φιλαρμονικές Δήμων και διάφορες άλλες ορχήστρες της ηπειρωτικής Ελλάδας. Στις μέρες μας πολλοί διακεκριμένοι μουσικοί προερχόμενοι από φιλαρμονικές των Επτανήσων, απαρτίζουν την Κρατική Ορχήστρα Αθηνών.

2.3. Τα όργανα της Φιλαρμονικής

Στην Ελλάδα, και κυρίως στα Επτάνησα το πιο διαδεδομένο είδος ορχήστρας τον 19ο αιώνα και στις αρχές του 20ου αιώνα ήταν οι φιλαρμονικές. Η φιλαρμονική αποτελείται αποκλειστικά από πνευστά και κρουστά μουσικά όργανα- που εκτελεί κυρίως ρυθμικά κομμάτια, συχνότερα δε εμβατήρια -και υπάρχουν δύο ειδών μπάντες, οι πολιτικές και οι στρατιωτικές. Οι πρώτες ανήκουν σε δήμους ή γενικότερα σε δημόσιες αρχές, ενώ οι δεύτερες αποτελούν μέρος του στρατού με στόχο τη στήριξη και την εμψύχωση των στρατευμάτων σε παρελάσεις, ασκήσεις ή και σε καιρό πολέμου.

Ο συνδυασμός των οργάνων προέρχεται από την παλαιά «Φανφάρα» του 18^{ου} αι., με ξύλινα και χάλκινα πνευστά. Στα τέλη του 18^{ου} αι. προστίθενται τα κρουστά, προερχόμενα από τη μουσική των Γενιτσάρων. Η μουσική, από παράδοση εναρμονιζόταν και ανταποκρινόταν στα ζητήματα τιμής του οθωμανικού στρατού, χαρακτηριστικό δείγμα αυτού αποτέλεσαν οι *mehter* μπάντες των Γενίτσαρων¹²⁶. Αυτή η μπάντα αποτελούσε αναπόσπαστο κομμάτι του στρατού, καθώς έπαιζε μουσική με σκοπό να ανυψώνει το ηθικό των στρατευμάτων, όταν ο στρατός αναχωρούσε για στρατιωτικές εκστρατείες, ή πριν τις μεγάλες μάχες. Οι Γενίτσαροι φορούσαν ομοιόμορφες φανταχτερές στολές πολύ πριν οι ευρωπαϊκοί στρατοί ακολουθήσουν αυτό το παράδειγμα τον 18^ο αιώνα. Στην πορεία του χρόνου, οι ομάδες των πνευστών διευρύνθηκαν, με αποτέλεσμα στα μέσα του 19^{ου} αι. να υπάρχει μια σταθερή μορφή.

Το ρεπερτόριο των φιλαρμονικών, περιλαμβάνει από εμβατήρια, χορούς, τραγούδια, χορωδιακά, διασκευές κάθε είδους, όπως συνηθιζόταν τον 19^ο αι. πριν ανακαλυφθούν το ραδιόφωνο και το γραμμόφωνο. Ιδιαιτερότητα αποτελεί ο «μουσικός βηματισμός», μόνο με τύμπανα και αυλούς, όπως στο παλαιό πεζικό. Σήμερα, οι μπάντες των δήμων έχουν πολλά κοινά στοιχεία με τις στρατιωτικές μπάντες.

---

¹²⁶ Όταν εκστράτευαν παρουσίαζαν ένα εκπληκτικό θέαμα προχωρώντας με πειθαρχημένο βηματισμό υπό τους ήχους της δικής τους στρατιωτικής μουσικής και κραυγάζοντας "Κερίμ Αλλάχ, Ραχίμ Αλλάχ!" ("Γενναϊόδωρε Θεέ, Ελεήμονα Θεέ").

Ο αρχιμουσικός, θα πρέπει να λαμβάνει υπόψιν του τις λεπτομέρειες της συγκεκριμένης ενοργάνωσης, τα κατά περιόδους υπάρχοντα όργανα και τους διάφορους υπηρεσιακούς παράγοντες οι οποίοι καθορίζουν το τελικό αποτέλεσμα. Θα πρέπει να καλύπτει όλες τις παραμέτρους, ώστε η μπάντα ανεξαρτήτως συνθηκών και παραδόσεων, να είναι λειτουργική και να μπορεί να εκτελεί κομμάτια χωρίς ελλείψεις.

Μια φιλαρμονική χρειάζεται δύο οικογένειες οργάνων:

1. Τα αερόφωνα, στα οποία για την παραγωγή του ήχου χρησιμοποιείται ο αέρας.
2. Τα μεμβρανόφωνα, στα οποία ο ήχος παράγεται από την ταλάντωση μιας τεντωμένης μεμβράνης.

2.3.1. Τα αερόφωνα

Η συστηματική κατάταξη των μουσικών οργάνων των Curt Sachs και Erich M. von Hornbostel,¹²⁷ βασίζεται κατά κύριο λόγο στον φορέα, το σώμα δηλαδή της αρχικής ταλάντωσης και κατά συνέπεια στον τρόπο παραγωγής του ήχου, ο οποίος παράγεται με τα χείλη, με πρόσπτωση σε μια εσοχή, με ταλάντωση καλαμένης γλωσσίδας και με ταλάντωση μεταλλικής γλωσσίδας. Τα πνευστά κατατάσσονται σε: ξύλινα (π.χ. φλάουτο, κλαρινέτο, όμποε, φαγκότο), χάλκινα (π.χ. τρομπέτα, κόρνο, τρομπόνι, τούμπα).

Οι όροι «ξύλινα» και «χάλκινα» πνευστά, επικράτησαν στις μέρες μας. διαχωρίζονται στη μία ή στην άλλη οικογένεια¹²⁸ με βάση:

- Τον τρόπο παραγωγής του ήχου
- Τον τρόπο της διαφοροποίησης του ύψους των φθόγγων
- Το ιδιαίτερο ηχόχρωμα του κάθε οργάνου¹²⁹.

2.3.1.1. Τα ξύλινα πνευστά

Τα ξύλινα πνευστά διακρίνονται από τον τρόπο με τον οποίο προκαλείται η παλμική κίνηση στην ηχογόνο στήλη του αέρα. Η διοχέτευση του αέρα διαφοροποιείται από το ένα όργανο στο άλλο. Για παράδειγμα:

- Μέσα από μία ειδική κόγχη κατευθείαν από τα χείλη του εκτελεστή.

---

¹²⁷ Curt Sachs & Erich M. von Hornbostel, «Systematik der Musikinstrumente», *Zeitschrift für Ethnologie*, τόμος 46^{ος}, (1914), σ. 553–590.

¹²⁸ Να σημειωθεί πως στην ορχήστρα διακρίνονται σε χάλκινα και ξύλινα πνευστά ανάλογα με την ιστορική κατασκευή τους.

¹²⁹ Michels Ulrich, *Ατλας της Μουσικής Ι*, Φίλιππος Νάκας, Αθήνα, 2000, σ. 47.

Το φλάουτο έχει πλάγια θέση ως προς τον εκτελεστή, όπως φανερώνει και η ελληνική ονομασία του οργάνου (πλαγιάυλος). Η ικανότητα του να εκτελεί τρίλιες μεγάλης διάρκειας έχει ως αποτέλεσμα τη δυνατότητα να επικρατήσει ακουστικά ακόμη κι όταν παίζει με αντιπαράθεση προς ολόκληρη μπάντα. Η πιο συνηθισμένη δουλειά του φλάουτου στη μπάντα είναι η ενίσχυση του όμποε και του κλαρινέτου με ντουμπλάρισμα σε ταυτοφωνία ή στην οκτάβα¹³⁰.

Το πίκολο είναι μια μικρογραφία του κανονικού φλάουτου (μισό στο μέγεθος), και ηχεί μια οκτάβα ψηλότερα από αυτό, ενώ γράφεται μια οκτάβα χαμηλότερα. Είναι ταυτόφωνο όργανο με διαπεραστικό ήχο, γι' αυτό ξεχωρίζει εύκολα ανάμεσα στην ορχήστρα. Στην μπάντα παρέλασης, προτιμάται το πίκολο, σε αντίθεση με το φλάουτο που προτιμάται περισσότερο για συναυλίες κλειστού χώρου.

Οι εκτελεστές των παραπάνω οργάνων, κατά τις παρελάσεις, τοποθετούν στο αριστερό τους χέρι, ένα αναλόγιο το οποίο δένεται συνήθως με έναν ιμάντα, και περιέχει τα διάφορα μουσικά κομμάτια που εκτελούνται κατά τη διάρκεια της παρέλασης¹³¹.

- Μέσα από μία απλή γλωττίδα.

Το κλαρινέτο θεωρείται το «βιολί της μπάντας». Στην οικογένεια του κλαρινέτου ανήκουν το σοπράνο (σε ρε, μιβ και φα), το άλτο (σε φα ή μιβ), το κλαρινέτο σε φα, το μπάσο και το διπλό ή κοντραμπάσο (σε σιβ). Είναι ένα όργανο μεταφοράς γραμμένο πάντα ομοιόμορφα, από το μι¹ έως το ντο⁴. Το κλαρινέτο μπορεί να ερμηνεύσει εντυπωσιακά τεχνικά περάσματα με διακοσμητικό χαρακτήρα (τρίλιες, γοργά περάσματα κ.λπ.)¹³².

Το σαξόφωνο κατασκευάστηκε από τον Άντολφ Σαξ γύρω στο 1840. Δημιουργήθηκε συγκεκριμένα για τη στρατιωτική μπάντα, με σκοπό να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ των χάλκινων και των ξύλινων πνευστών. Ο Σαξ κατασκεύασε δεκατέσσερα διαφορετικά μεγέθη σαξοφώνων, από τα οποία μόνο έξι χρησιμοποιούνται σήμερα, το σοπρανίνο (σε φα ή μιβ), το σοπράνο (σε ντο ή σιβ), το άλτο (σε φα ή μιβ), το τενόρο (σε ντο ή σιβ), το βαρύτονο (σε φα ή μιβ), και το μπάσο (σε ντο ή σιβ), που όλα είναι όργανα μεταφοράς. Το σαξόφωνο συνήθως παίζει τις αντίθετες μελωδίες μαζί με το φαγκότο και το ευφώνιο¹³³.

¹³⁰ Γιώργος Β. Μονεμβασίτης, *Τα μουσικά όργανα, Παλιά & Νέα*, Συλλογή, Αθήνα, 2008, σ. 84-85.

¹³¹ Philip J. Lang, *Ενοργάνωση Ενορχήστρωση Μπάντας*, Νάσος, Αθήνα, 1993, σ. 24-26.

¹³² Έφη Αβέρωφ, *Εισαγωγή στην οργανογνωσία*, Φίλιππος Νάκας, Αθήνα, 1992, σ. 48-49.

¹³³ Γιώργος Β. Μονεμβασίτης, *Τα μουσικά όργανα...*, ό.π., σ. 90-91.

- Μέσα από μία διπλή γλωττίδα που αποτελείται από δύο πολύ λεπτές φέτες καλαμιού ενωμένες μεταξύ τους και προσαρμοσμένες σε ένα επιστόμιο¹³⁴.

Το όμποε Είναι ένα όργανο ταυτόφωνο και σοπράνο σε ντο. Είναι ένα μελωδικό όργανο, ιδεώδες για την έκφραση μελαγχολίας και τρυφερότητας. Η εκφραστικότητα του και η ξεχωριστή ποιότητα του ήχου του, το καθιστούν ιδανικό για πολλά περάσματα σόλο¹³⁵.

Το αγγλικό κόρνο, είναι το μεσόφωνο όργανο της οικογένειας του όμποε. Είναι ένα όργανο μεταφοράς σε φα και ηχεί μία πέμπτη κάτω από του όμποε, όπου και γράφεται. Η κλίμακα γράφεται από το σι¹ φυσικό έως μι³ και ηχεί από το μι¹ έως λα². Το βιμπράτο, οι τρίλιες και το τρέμουλο είναι οι χαρακτηριστικές τεχνικές του¹³⁶.

Το φαγκότο είναι ένα βαθύφωνο κωνικό ταυτόφωνο πνευστό όργανο. Η έκτασή του είναι από σι^{b1} μέχρι μι^{b2}. Στο φαγκότο, οι ήχοι μπορούν να διαφοροποιηθούν σε μεγάλο βαθμό από τα χείλη του οργανοπαίκτη. Παίρνει μέρος στις αντίθετες μελωδίες σε μεγάλα θέματα και προσθέτει τις μικρές φράσεις στο τέλος μιας γραμμής όταν δεν κινείται κανένα άλλο όργανο¹³⁷.

Το κόντρα φαγκότο είναι ταυτόφωνο όργανο και ηχεί μια οκτάβα χαμηλότερα από το φαγκότο παίζοντας τις πιο βαθιές νότες από όλα τα ξύλινα πνευστά. ο ρόλος του περιορίζεται στο να ενισχύει τη γραμμή του μπάσου¹³⁸. Εισέρχεται στις στρατιωτικές μπάντες στα τέλη του 18^{ου} και στη συμφωνική ορχήστρα με τον Μπετόβεν στις αρχές του 19^{ου} αι.

2.3.1.2. Τα χάλκινα πνευστά

Τα χάλκινα πνευστά παράγουν τον ήχο από την παλμική κίνηση των χειλιών του εκτελεστή, που μεταδίδεται στο εσωτερικό του σωλήνα του οργάνου. Μέχρι το 1815, πέρα από τους φθόγγους της αρμονικής στήλης, οι εκτελεστές των χάλκινων πνευστών ήταν αδύνατον να παίζουν τους ενδιάμεσους¹³⁹. Η επινόηση του συστήματος των βαλβίδων¹⁴⁰, έδωσε τη δυνατότητα στα χάλκινα να παίζουν όλες τις νότες της χρωματικής κλίμακας.

¹³⁴ Michels Ulrich, *Ατλας της Μουσικής...*, ό.π., σ. 55.

¹³⁵ Γιώργος Β. Μονεμβασίτης, *Τα μουσικά όργανα...*, ό.π., σ. 80-81.

¹³⁶ Philip J. Lang, *Ενοργάνωση Ενορχήστρωση...*, ό.π., σ. 30.

¹³⁷ Έφη Αβέρωφ, *Εισαγωγή στην...*, ό.π., σ. 49-50.

¹³⁸ Philip J. Lang, *Ενοργάνωση Ενορχήστρωση...*, ό.π., σ. 34.

¹³⁹ Michels Ulrich, *Ατλας της Μουσικής...*, ό.π., σ. 47.

¹⁴⁰ Όταν τα έμβολα κινούνται κατακόρυφα λέγονται πιστόνια. Ενώ όταν η κίνηση τους γίνεται περιστροφικά λέγονται κύλινδροι.

Η περιοχή της μουσικής έκτασης του οργάνου εξαρτάται από το μήκος του σωλήνα. Γι' αυτό όταν ο εκτελεστής πιέζει μία από τις βαλβίδες, μεγαλώνει το ολικό μήκος του σωλήνα, διότι προστίθεται αυτόματα ένα τμήμα ακόμη, επομένως ο βασικός φθόγγος και η σειρά των αρμονικών πάνω από αυτόν. Οι βαλβίδες μπορούν να χρησιμοποιηθούν μία-μία ή σε συνδυασμό¹⁴¹.

Με το αρχικό μέγεθος του οργάνου και τους συνδυασμούς των βαλβίδων μπορούν να δημιουργηθούν επτά διαφορετικά μεγέθη σωλήνων. Επιπλέον, η βαλβίδα απλά θα δώσει το μήκος του σωλήνα που του είναι απαραίτητο για να παίζει το συγκεκριμένο φθόγγο. Ο φθόγγος, ο οποίος πρέπει να ανήκει στη στήλη των αρμονικών που παράγονται από αυτό το μήκος του σωλήνα, θα παραχθεί με το σφίξιμο ή το χαλάρωμα των χειλιών.

Η σάλπιγγα δεν αποτελεί καθεαυτό μέρος της φιλαρμονικής μπάντας,¹⁴² αλλά ως επί το πλείστον χρησιμοποιείται για να παράγει σαλπίσματα πάνω στην αρμονία. Πρόκειται για ένα όργανο μεταφοράς που παράγει μόνο μια σειρά αρμονικών, για το λόγο αυτό υπάρχει σε πολλές τονικότητες όπως ντο (ακούγεται και γράφεται όπως η φυσική σειρά των αρμονικών), σιϐ (ακούγεται έναν τόνο χαμηλότερα), ρε, μιϐ, μι, φα (με τρανσπόρτο προς τα πάνω).

Η τρομπέτα είναι το γνωστότερο όργανο από την οικογένεια των χάλκινων πνευστών. Οι σύγχρονες τρομπέτες σε σιϐ και σε λα είναι όργανα μεταφοράς (το ίδιο όργανο με τη χρήση του ολκού) με το μήκος της τρομπέτας να φτάνει τα 1,45 μ. Ενώ η τρομπέτα σε ντο είναι ένα ξεχωριστό ταυτόφωνο όργανο με μήκος σωλήνα περίπου στο 1,30¹⁴³. Στην μπάντα η τρομπέτα είναι υποδεέστερη της κορνέτας και χρησιμοποιείται κυρίως σε φανφάρες και στρατιωτικά περάσματα όπου χρειάζεται μεταλλική λαμπρότητα ήχου.

Το τρομπόνι είναι ένα ταυτόφωνο όργανο που στα ιταλικά μεταφράζεται ως «μεγάλη τρομπέτα». Γενικές ακουστικές αρχές όμοιες με της τρομπέτας, με κυριότερη διαφορά το μεταβαλλόμενο μήκος του σωλήνα που μεταβάλλεται από τον ολκό του κυλινδρικού

---

¹⁴¹ Η 1^η βαλβίδα κατεβάζει την τονικότητα ένα τόνο (+1/8 του βασικού μήκους), η 2^η ένα ημιτόνιο (+1/15 του βασικού μήκους) και η 3^η μια μικρή Τρίτη (+1/5 του συνολικού μήκους). Ο συνδυασμός των βαλβίδων μπορεί να κατεβάσει το όργανο μέχρι και έξι ημιτόνια.

¹⁴² Η σάλπιγγα σχετιζόταν πάντα με το πεζικό. Ενώ το όργανο του ιππικού ήταν η αριστοκρατική τρομπέτα.

¹⁴³ Ο ολκός είναι ένας σωλήνας σε σχήμα U, ο οποίος μπορεί να σύρεται μέσα στον σωλήνα του κυρίως οργάνου. Έτσι αλλάζει το μήκος του. Κάθε ένας από τους τρεις ολκούς ρύθμισης μπορεί να συρθεί προς τα έξω. Έτσι ώστε με αυτόν τον τρόπο να διορθωθεί ο τόνος της φυσικής κλίμακας. Το αποτέλεσμα είναι η επέκταση του ηχητικού σωλήνα. Όμως, πρέπει να συρθούν ταυτόχρονα και οι υπόλοιποι ολκοί ρύθμισης λόγω της ηχητικής ισορροπίας.

σωλήνα. Ο ολκός κινείται ελεύθερα, επτά όμως είναι οι θέσεις, που μπορούν να παιχτούν άνετα από τον εκτελεστή. Το πιο συνηθισμένο τρομπόνι τενόρο είναι σε σιβ, το άλτο σε μιβ, το μπάσο σε φα, το κόντρα-μπάσο σε μι, μιβ, ντο, σιβ, τέλος υπάρχει και τέσσερις αντί για δύο σωλήνες το επονομαζόμενο διπλό τρομπόνι.

Το 1830 κατασκευάστηκε και το τρομπόνι με κλειδιά σε σιβ με τρεις βαλβίδες αντί για ολκό. Περάσματα fortissimo για τρομπόνια σε ταυτοφωνία έχουν μεγαλειώδη και μεγαλοπρεπή έκφραση. Το στενό ταίριασμα δύο ή τριών τρομπονιών μπορεί να αποδώσει στρατιωτικό ή γλυκό χαρακτήρα ανάλογα με την επιθυμία των εκτελεστών¹⁴⁴.

Το γαλλικό κόρνο αποτελεί όργανο μεταφοράς σε φα και είναι ένα από τα πιο γοητευτικά όργανα της σύγχρονης ορχήστρας. Η ανάγκη για ισχυρό ρυθμό σε ορισμένους τύπους γραφής για μπάντα, ιδιαίτερα στα εμβατήρια έχει ως αποτέλεσμα να ανατεθεί αυτός ο ρόλος στα κόρνα. Περάσματα σόλο για κόρνα σε ταυτοφωνία είναι ηρωικά και μεγαλοπρεπή¹⁴⁵. Η δυνατότητα του κόρνου να συνδυάζεται ταιριαστά με τα ξύλινα πολλές φορές προκάλεσε την κατάνυξή του στα ξύλινα¹⁴⁶.

Με την προσθήκη της βαλβίδας στο κόρνο αναπτύχθηκαν οι οικογένειες της κορνέτας, του φλικόρνου και της τούμπας. Οι κορνέτες ως σόλι ή ως μέλη της μπάντας είναι ιδανικές για περάσματα με στρατιωτικό χαρακτήρα ή φιλαρμονικές. Η χτυπητή τους ακρίβεια και ο λαμπρός τους ήχος κάνει το όργανο απαραίτητο σε επιβλητικές εκδηλώσεις¹⁴⁷. Το γράψιμο σε ταυτοφωνία για κορνέτες και τρομπέτες σε περάσματα fortissimo είναι πολύ αποτελεσματικό γιατί η ποιότητα του ήχου βελτιώνεται με τη μεταλλική λαμπρότητα της τρομπέτας¹⁴⁸.

Το φλικόρνο είναι όργανο μεταφοράς σε σιβ. Έχει πλούσιο ήχο σε αρμονικές όμοιο με τον ήχο του βαρυτόνου. Το φλικόρνο χρησιμοποιείται αποκλειστικά στο χαμηλότερο μέρος της περιοχής του ως σολιστικό όργανο και στη θέση της τρίτης κορνέτας. Στην οικογένεια των φλικόρνων επιπλέον ανήκουν τα: φλικόρνο σοπράνο σε σιβ και ντο, αλτικόρνο σε φα ή μιβ (περιοχή άλτο), τενόρο κόρνο σε ντο ή σιβ¹⁴⁹.

---

¹⁴⁴ Γιώργος Β. Μονεμβασίτης, *Τα μουσικά όργανα...*, ό.π., σ. 114-115.

¹⁴⁵ Έφη Αβέρωφ, *Εισαγωγή στην...*, ό.π., σ. 57-58.

¹⁴⁶ Το κόρνο περιλαμβάνεται στην ενοργάνωση του κουιντέτου των ξύλινων μαζί με τα φλάουτο, όμποε, κλαρινέτο και φαγκότο.

¹⁴⁷ Philip J. Lang, *Ενοργάνωση Ενορχήστρωση...*, ό.π., σ. 59-63.

¹⁴⁸ Έφη Αβέρωφ, *Εισαγωγή στην...*, ό.π., σ. 55-56.

¹⁴⁹ Michels Ulrich, *Ατλας της Μουσικής...*, ό.π., σ. 49.

Η τούμπα είναι ένα ταυτόφωνο όργανο με πολύ φαρδύ κωνικό σωλήνα και τρεις ως έξι βαλβίδες. Είναι το θεμέλιο της οικογένειας των χάλκινων και το μπάσο της μπάντας. Δημιουργήθηκαν δύο μορφές του πνευστού αυτού οργάνου. Η μία εκδοχή εμφανίστηκε για πρώτη φορά, ως μπάσο τούμπα στη Γερμανία του 1835, για να χρησιμοποιηθεί σαν ένα μπάσο όργανο, στις στρατιωτικές μπάντες. Η πιο συνηθισμένη δουλειά για τις τούμπες στην μπάντα, είναι η ενίσχυση της γραμμής του μπάσου και ο τονισμός του ρυθμού¹⁵⁰. Στην οικογένεια της τούμπας ανήκουν: το βαρύτονο ή ευφώνιο σε σιβ, η μπάσα τούμπα σε φα (με τέσσερις βαλβίδες), σε σι και σε μιβ, κοντραμπάσα τούμπα σε ντο ή σιβ (με τέσσερις βαλβίδες), και η διπλή τούμπα σε φα/ντο και φα/σιβ, συνδυασμός μπάσας και της κοντραμπάσας τούμπας με βαλβίδα μετατροπής¹⁵¹.

Η δεύτερη εκδοχή είναι σχεδιασμένη με ιδιαίτερη ευφυΐα και ειδικά σχεδιασμένη για παρελάσεις. Ο ελίκων (μπάσα τούμπα σε φα, μιβ ή κοντραμπάσα σε σιβ) είναι χάλκινο πνευστό με βαλβίδες σε μεγέθη για στρατιωτική μπάντα, σε κυκλική μορφή. Έχει κωνικό σωλήνα, τις ίδιες τονικότητες και μοιάζει πολύ με το σούσαφον, που απλώς έχει μεγαλύτερη καμπάνα προς τα μπρος, πάνω από το κεφάλι του μουσικού¹⁵².

Το βαρύτονο ή ευφώνιο είναι ταυτόφωνο όργανο, αν και κάποιες φορές το συναντάμε ως όργανο μεταφοράς σε σιβ. Εφευρέθηκε το 1843 και σύντομα έγινε το πιο συχνό μπάσο όργανο στις μπάντες. Το βαρύτονο αποτελεί ένα σημαντικό όργανο για την μπάντα, επιτελώντας πολλές λειτουργίες. Ενώ τα σαξόφωνα και τα χαμηλά κλαρινέτα, όταν ενισχύονται από τα βαρύτονα (σε ταυτοφωνία ή στην οκτάβα) έχουν μεγαλύτερο και πιο γεμάτο ήχο. Τέλος, το βαρύτονο είναι παρόμοιο με το γερμανικό μπάρυτον¹⁵³.

Το επιστόμιο αποτελείται από τρία σημαντικά στοιχεία: το κύπελλο, τον λαιμό και τον σωλήνα, που το συνδέει με το όργανο. Το σχήμα του κυπέλλου (ημισφαιρικό ρηχότερο ή βαθύτερο, μέχρι κωνικό), καθώς και το σχήμα του λαιμού (φαρδύτερος ή στενότερος, γωνιώδης, στρογγυλεμένος λιγότερο ή περισσότερο, ανύπαρκτο, όπως του κόρνου, κ.λπ.) παίζουν πρωτεύοντα ρόλο στο χρώμα του ήχου του οργάνου που θα παραχθεί.

---

¹⁵⁰ Έφη Αβέρωφ, *Εισαγωγή στην...*, ό.π., σ. 59.

¹⁵¹ Γιώργος Β. Μονεμβασίτης, *Τα μουσικά όργανα...*, ό.π., σ. 116-117.

¹⁵² Michels Ulrich, *Άτλας της Μουσικής...*, ό.π., σ. 49.

¹⁵³ Philip J. Lang, *Ενοργάνωση Ενορχήστρωση...*, ό.π., σ. 78-81.

2.3.2. Τα μεμβρανόφωνα

Τα ιδιόφωνα¹⁵⁴-μεμβρανόφωνα όργανα, τα κρουστά όπως γενικά έχει επικρατήσει να ονομάζονται, είναι η δεύτερη οικογένεια που λαμβάνει χώρα στη λειτουργία του συνόλου της Φιλαρμονικής. Τα μεμβρανόφωνα είναι τα όργανα, στα οποία η ηχητική πηγή είναι μια τεντωμένη μεμβράνη, συνήθως κυκλική, από δέρμα ή πλαστική ύλη. Για το ηχόχρωμα των μεμβρανόφωνων παίζει σπουδαίο ρόλο το μέγεθος, το πάχος και η τάση της μεμβράνης, όπως βέβαια και το μέγεθος και η φύση του αντηχείου¹⁵⁵.

Τα μεμβρανόφωνα χωρίζονται σε εκείνα με μία μεμβράνη και σε εκείνα με δύο μεμβράνες. Αντίστοιχα διακρίνονται σε κρουστά καθορισμένου τονικού ύψους (μεταλλόφωνο, ξυλόφωνο, τύμπανο ορχήστρας) και σε κρουστά ακαθόριστου τονικού ύψους (ταμπούρο, γκραν-κάσα).

2.3.2.1. Κρουστά καθορισμένου τονικού ύψους

Τα τύμπανα χρησιμοποιούνται σε οργανικά σύνολα ήδη από τον 17^ο αι., αλλά σταθεροποιούνται σχετικά στην ορχήστρα τον 18^ο, χωρίς όμως να είναι πάντα παρόντα. Σε μια μεγαλύτερη ορχήστρα μπορεί να υπάρχουν περισσότερα του ενός ζεύγη τυμπάνων, συνήθως εμφανίζονται σε ομάδες των δύο, τριών ή τεσσάρων (συνήθως δύο στις μπάντες) και κουρδίζονται σε διαστήματα πέμπτης μεταξύ τους¹⁵⁶.

Στην ευρωπαϊκή τους πορεία το σύστημα κουρδίσματος βελτιώθηκε με την προσθήκη κλειδιών στην περιφέρεια του τυμπάνου που μπορούσαν να τεντώνουν ομοιόμορφα τη μεμβράνη. Εκτός από ιδιαίτερες περιπτώσεις, τα τύμπανα κουρδίζονται πάντα στη δεσπόζουσα και την τονική της επικρατούσας τονικότητας¹⁵⁷. Οι νότες που παράγουν δεν είναι πολύ σαφείς, μπορούν όμως να πλησιάσουν αρκετά σε καθαρότητα μια συγκεκριμένη νότα.

Το γκλόκενσπιλ (glockenspiel=κουδονόκρουσμα) είναι ένα μικρό μεταλλόφωνο που από τον 18^ο-19^ο αι. χρησιμοποιήθηκε στη στρατιωτική μουσική ως φορητή λύρα. Τα μεταλλικά πλακίδια έχουν συγκεκριμένο τονικό ύψος και είναι προσαρτημένα σε ένα μεταλλικό πλαίσιο που έχει σχήμα λύρας. Ο ήχος του οργάνου είναι οξύς, γι' αυτό

---

¹⁵⁴ Ιδιόφωνα είναι κατασκευασμένα από σκληρό υλικό, όπως ξύλο, πηλός, πέτρα, μέταλλο, γυαλί κ.ο.κ. για να επιτρέπουν την άμεση εκπομπή του ήχου.

¹⁵⁵ Το αντηχείο μπορεί να είναι ημισφαιρικό, κυλινδρικό και με πλαίσιο.

¹⁵⁶ Γιώργος Β. Μονεμβασίτης, *Τα μουσικά όργανα...*, ό.π., σ. 132-133.

¹⁵⁷ Η μεμβράνη μπορεί να είναι σφιγμένη σε μια σιδερένια στεφάνη με 6-8 εντατήρες έτσι ώστε να μπορεί να αλλάξει το τονικό ύψος.

χρησιμοποιείται στην μπάντα για την εκτέλεση της κύριας μελωδίας. Το σίστρο κρατιέται από ένα ξύλινο χερούλι, το κάτω άκρο του οποίου στηρίζεται σε ειδική υποδοχή μιας δερμάτινης ζώνης, που φοράει ο εκτελεστής στην μπάντα παρελάσεως. Το όργανο, που κρατιέται οριζόντια στο ύψος του κεφαλιού του ερμηνευτή, παίζεται με μια μεταλλική ράβδο¹⁵⁸.

2.3.2.2. Κρουστά ακαθόριστου τονικού ύψους

Το μεγάλο ταμπούρο (gran cassa) είναι το μεγαλύτερο από όλα τα μεμβρανόφωνα και κατ' επέκταση παράγει τον βαθύτερο ήχο. Αποτελείται από μία ή δύο επιφάνειες κρούσης στερεωμένες σ' ένα κυλινδρικό ηχείο και παίζεται όρθιο ή ακουμπισμένο στο πάτωμα. Γράφεται στο κλειδί του μπάσου στο διάστημα του λα και υποστηρίζει τα βασικά ρυθμικά στοιχεία περάσματος του μπάσου (π.χ. τούμπας). Η γκραν-κάσα μαζί με το ντέφι, το τρίγωνο και τα κύμβαλα άρχισαν να χρησιμοποιούνται στην Ευρώπη κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αι., όταν έγιναν δημοφιλείς οι στρατιωτικές μπάντες εφάμιλλες της μουσικής των Γενιτσάρων. Έγινε σταθερό μέλος της ορχήστρας στις αρχές του 19^{ου} αι.¹⁵⁹

Το ταμπούρο, είναι ένα μικρό κυλινδρικό τύμπανο που ως στρατιωτικό μουσικό όργανο κατείχε πάντα μια τιμητική θέση στα στρατεύματα, σε πόλεμο ή σε ειρήνη¹⁶⁰. Στη στρατιωτική μπάντα ο εκτελεστής το φορούσε στο πλάι του σώματός του για να μπορεί να παρελαύνει και να παίζει ταυτόχρονα. Τον 19^ο και 20^ο αιώνα πολλοί συνθέτες συμπεριέλαβαν το ταμπούρο στις συνθέσεις τους για να προσδώσουν στρατιωτικό κλίμα. Στην κάτω μεμβράνη είναι προσαρμοσμένο ένα συρμάτινο «δίχτυ» ή χορδές, που δονείται όταν κρούεται η επάνω μεμβράνη προκαλώντας έναν επιπλέον κροταλισμό¹⁶¹. Γράφεται στο κλειδί του μπάσου στο διάστημα του μι και υποστηρίζει τα βασικά άλτο-τενόρο ρυθμικά στοιχεία περάσματος του μπάσου (π.χ. κόρνο, τρομπόνι).

Όλα τα παραπάνω όργανα για να παράγουν ήχο χρειάζονται «κρουστήρες». Κάθε κρουστό όργανο έχει συνήθως το δικό του χαρακτηριστικό κρουστήρα:

- Μπαγκέτες με κεφάλι με ξύλινη λαβή και κεφαλές σε διάφορα σχήματα και από διάφορα υλικά. Η συνήθης ονομασία τους είναι κόπανοι.

¹⁵⁸ Έφη Αβέρωφ, *Εισαγωγή στην...*, ό.π., σ. 73-74.

¹⁵⁹ Philip J. Lang, *Ενοργάνωση Ενορχήστρωση...*, ό.π., σ. 86-87.

¹⁶⁰ Να σημειωθεί πως από το στρατιωτικό ταμπούρο προήλθε το μικρό ταμπούρο με σμίκρυνση του ύψους του στεφανιού, περίπου 10-20 εκ. με χορδές.

¹⁶¹ Michels Ulrich, *Ατλας της Μουσικής...*, ό.π., σ. 33.

- Μπαγκέτες, κωνικές και χωρίς λαβή και τις περισσότερες φορές με μικρό κεφάλι.
- Βέργες, από καλάμι ή κλαδιά.
- Σκούπες, από ατσάλινα σύρματα ή μικρά ελάσματα.

Τα κύμβαλα ή πιάτα είναι δύο ελαφροί, κοίλοι στρογγυλοί δίσκοι. Τα κύμβαλα κατασκευάζονται σε διάφορες μορφές και μεγέθη, καθώς και σε μια ποικιλία ηχητικών εντάσεων. Μια προσεκτική παρατήρηση του κυμβάλου αποκαλύπτει μια σειρά ομόκεντρων κύκλων χαραγμένων στο μέταλλο.

Τέλος, οδηγός της Μπάντας ήταν πάντα ο ραβδούχος, ο οποίος -αν και όλοι πίστευαν ότι ο ρόλος του ήταν απλά να εντυπωσιάζει- στην πραγματικότητα με καθορισμένες κινήσεις τις ράβδου εισήγαγε τις ομάδες οργάνων της μπάντας και τόνιζε το ρυθμό. Τον ραβδούχο ακολουθούσε πάντα η άρπα-λύρα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ: Ο ΙΩΑΝΝΗΣ ΠΑΠΑΦΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΠΑΠΑΦΕΙΟ ΙΔΡΥΜΑ

3.1. Το Φιλανθρωπικό Έργο

Η ετυμολογία της λέξης ευεργέτης είναι: αρχαία ελληνική < εὐεργός «κατάλληλος, χρήσιμος» < εὖ- + -εργός < ἔργον], αυτός που προβαίνει σε αγαθή και χρηστή πράξη ή ενέργεια, που προσφέρει υλική ή ηθική βοήθεια, πολύτιμη υπηρεσία κ.λπ. προς όφελος ενός ή περισσότερων ατόμων, κοινωφελούς ιδρύματος, έθνους ή και ολόκληρης της ανθρωπότητας¹⁶². Σε δύσκολες περιόδους, Έλληνες ευεργέτες έδωσαν το παρόν, προσφέροντας την ανιδιοτελή αλλά πολύτιμη βοήθειά τους για την ανάκαμψη της χώρας. Στον τομέα της βιομηχανικής εκπαίδευσης, η ιδιωτική πρωτοβουλία, διαδραμάτισε σημαίνοντα ρόλο απαντώντας στην κρατική αδράνεια. Οι περισσότεροι Έλληνες που διέπρεψαν στο εξωτερικό δεν ξέχασαν την καταγωγή τους, ούτε κατά τη διάρκεια της ζωής τους αλλά ούτε και στο τέλος της. Όπως ανέφεραν χαρακτηριστικά στις διαθήκες τους δύο μεγάλοι ευεργέτες, ο Στουρνάρης και ο Χαροκόπος, «το έθνος δεν δύναται να ευδαιμονήση ειμή δια της εργασίας», ώστε να απαλλαγεί «από την φορολογίαν των ξένων εθνών» και «να σχηματίση πυρήνας προς εθνωφελή του Ελληνικού γένους απασχόλησιν»¹⁶³. Οι έλληνες ευεργέτες κατέθεσαν τον οβολό τους «δια να ανακαλεσθώσιν αι τέχναι και επιστήμαι εις την Ελλάδα» υλοποιώντας οράματα «επί κοινωφελείας και αγαθοεργίας της πανελληνίου προόδου».

Η προσφορά μεγάλων χρηματικών ποσών, πλουσίων Ελλήνων ευεργετών με σκοπό να ιδρυθούν νοσοκομεία, ορφανοτροφεία, γηροκομεία, σχολεία, εκπαιδευτήρια, εκκλησίες και παιδικά ιδρύματα, αποτέλεσε θείο δώρο κυρίως κατά τους δύο τελευταίους αιώνες προς τον υπόδουλο και ελεύθερο ελληνισμό. Η Ελλάδα έχει να αναφέρει εκατοντάδες μεγάλους ευεργέτες, όπως είναι, ο Αβέρωφ, ο Βαρβάκης, ο Δρομοκαΐτης, ο Καυτατζόγλου, ο Νιάρχος, ο Παπάφης, ο Σισμάνογλου, ο Χαροκόπος, ο Ωνάσης κ.ά. Οι δωρεές τους μετατρέπονταν σε μεγαλόπρεπα κτίρια και ιδρύματα σχεδόν σε κάθε πόλη. Στην Αθήνα, για παράδειγμα, το Μαράσλειο Διδασκαλείο, η Ακαδημία Αθηνών, το Σισμανόγλειο Ίδρυμα, το

¹⁶² Γεώργιος Δ. Μπαμπινιώτης, *Λεξικό της...*, ό.π., σ. 687.

¹⁶³ Αικατερίνη Κουτουξιάδου, «Η ευεργεσία στην εκπαίδευση. Η κοινωνική διάσταση (19ος αι. – αρχές 20ού)», στο, *5ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης, «Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη»*, Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης, Πάτρα, 4-5 Οκτωβρίου 2008, σ. 8.

Δρομοκαΐτειο Θεραπευτήριο, το Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, είναι προσφορά των ευεργετών. Στη Θεσσαλονίκη, αντίστοιχα, το Παπάφειο Ορφανοτροφείο «Ο Μελιτεύς», κοσμεί την πόλη και είναι άξιο πολλών επαίνων, λόγω της τεράστιας προσφοράς του, προς τα ορφανά άρρενα τέκνα και την πατρίδα. Αποτελεί έργο του μεγάλου ευεργέτη Ιωάννη Νικολάου Παπάφη,¹⁶⁴ με καταγωγή από την πρωτεύουσα της Μακεδονίας. Το έργο του συνδέεται άρρηκτα με την ιστορία της Θεσσαλονίκης στα νεότερα χρόνια της πόλης και αποτέλεσε φυτώριο προσωπικοτήτων, πολιτικών, επιστημόνων, και επαγγελματιών που διακρίθηκαν για την εργατικότητα, την εντιμότητα, τη φιλομάθεια, και το ήθος.

3.2. Ο Ιωάννης Παπάφης

Ο Ιωάννης Παπάφης, ή Παπαφής ή Παππαφής, γεννήθηκε το 1792 στην ενορία του Αγίου Αθανασίου ή του Αγίου Νικολάου¹⁶⁵ στη Θεσσαλονίκη, στους κόλπους τις

ελληνορθόδοξης κοινότητας,¹⁶⁶ όπου και ολοκλήρωσε με επιμέλεια τις σπουδές του. Ήταν γόνος ευκατάστατης εμπορικής οικογένειας με πατέρα τον γνωστό έμπορο της εποχής Νικόλαο Παπάφη και μητέρα εκ της ονομαστής οικογένειας Δημητρίου Αναστάση. Σε ηλικία 16 ετών (το 1808), μετά την ολοκλήρωση των εγκύκλιων σπουδών του μετέβη στη Σμύρνη, για να του μεταλαμπαδεύσει, ο πατέρας του, το κέντρο των επιχειρήσεων. Μετά από δύο χρόνια, λόγω του θανάτου του,¹⁶⁷ αναγκάστηκε

να μεταβεί στην Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου, κοντά στον εύπορο αδελφό της μητέρας του Ιωάννη Έδ Αναστάση, Πρόξενο της Σουηδίας στην Αλεξάνδρεια. Κοντά στον θείο του ο Παπάφης βρήκε θερμή συμπαράσταση και σωστή καθοδήγηση. Ο επιτυχημένος μεγαλέμπορος, αμέσως αναγνώρισε στο πρόσωπο του ανιψιού του, τον δίκαιο και

¹⁶⁴ «Η γέννηση του Ιωάννη (Παπάφη) υπήρξε ιδιαίτερη ευλογία για τη Θεσσαλονίκη, γιατί σε λίγες δεκαετίες αναδείχτηκε αθόρυβος, αλλά ουσιαστικός στηρικτής του φιλανθρωπικού και εκπαιδευτικού έργου της γενέτειράς του». Ιω. Α. Ταγαράκης, *Το φιλανθρωπικό έργο στην Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα Θεσσαλονίκης (1840-1928)*, εκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1992., σ. 97

¹⁶⁵ Ο Ζαχαρίας Τσιρπανλής αναφέρει ότι γεννήθηκε στην ενορία του Αγίου Νικολάου. Αντιθέτως ο Ιωάννης Ταγαράκης, σύμφωνα με ένα σωζόμενο πιστοποιητικό, αναφέρει σαν τόπο γέννησης την ενορία του Αγίου Αθανασίου, όπου και βαπτίστηκε.

¹⁶⁶ Παντελής Κοντογιάννης, «Εθνικοί Ευεργέται», στο, *Προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων*, Έκδοσις του Συλλόγου προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήναι, 1908, αρ. 94 (Ιούλιος-Αύγουστος), σ. 59.

¹⁶⁷ Ζαχαρίας Τσιρπανλής, «Ιωάννης Νικολάου Παπάφης (1792-1886)», *Μακεδονική Ζωή*, 25 (1968), σ. 10-16.

προνοητικό χαρακτήρα του, το εμπορικό δαιμόνιο, την οξυδέρκεια και την ιδιοφυΐα του, αυτό είχε σαν αποτέλεσμα να τον στείλει στο εμπορικό νησί, τη Μάλτα,¹⁶⁸ την αρχαία Μελίτη των Ελλήνων, φημισμένη τότε για το εμπόριο και τη ναυτιλία της.

Η απόφαση, αυτή, σηματοδότησε όλη τη μετέπειτα πορεία του Ιωάννη Παπάφη. Στη Μάλτα, έζησε μέχρι τον θάνατό του, μαζί με την Κορσικανής καταγωγής σύζυγό του, Vincenza Aguilina, με την οποία δεν απέκτησαν παιδιά¹⁶⁹. Εκεί μνήθηκε στο εμπόριο και τα μυστικά του, δουλεύοντας στη διεύθυνση του εμπορικού καταστήματός του, και στη συνέχεια ως μεσίτης και χρηματομεσίτης¹⁷⁰. Σε ηλικία 30 ετών, επέλεξε, επεδίωξε και πέτυχε να διοριστεί δημόσιος μεσίτης¹⁷¹ «εξ ονόματος του βασιλέως της Αγγλίας Γεωργίου» για τη Μάλτα και της εξαρτήσεως της. Τα χρόνια που ακολούθησαν δούλεψε σκληρά αποκτώντας μεγάλη περιουσία. Μια σοβαρή ασθένεια, όμως, το 1836, τον ανάγκασε να αποσυρθεί από το εμπόριο και να στραφεί στις χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες, μέσω των τραπεζιτών του, στα χρηματιστήρια του Λονδίνου και του Παρισιού. Την περίοδο της ανάρρωσής του αφοσιώνεται στην παρακολούθηση του τύπου, σχετικά με τα νομισματικά ζητήματα της εποχής,¹⁷² και αργότερα στη συγγραφή και δημοσίευση μελετών και άρθρων οικονομικού περιεχομένου και στην παρακολούθηση των χρηματιστηριακών διακυμάνσεων¹⁷³. Συνδέεται στενά με τις χρηματιστηριακές τραπεζικές εταιρείες Baring Brothers & Co στο Λονδίνο και Hottingyer & Co στο Παρίσι, οι οποίες με τις υποδείξεις του ίδιου προέβαιναν στην αγορά ή πώληση χρεογράφων του. Οι νέες επαγγελματικές δραστηριότητες του απέφεραν ακόμη μεγαλύτερο πλούτο.

Ο Παπάφης έκανε αξιόλογες γνωριμίες με διακεκριμένες προσωπικότητες, όπως τον Πατριάρχη της Κωνσταντινούπολης, τον κυβερνήτη της Ελλάδας Ιωάννη Καποδίστρια, τον Κυβερνήτη της Μάλτας, εξελισσόμενος σε έναν από τους σημαντικότερους οικονομικούς παράγοντες του νησιού με τεράστια περιουσία και κύρος. Παρότι δεν επέστρεψε ποτέ στην Ελλάδα, ενδιαφερόταν για την Επανάσταση του 1821, και την πορεία αυτής, προσφέροντας μεγάλες δωρεές, τόσο στη γενέτειρά του τη Θεσσαλονίκη, όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα.

---

¹⁶⁸ Αρχιμ. Παρθένιος Πολάκης, "Ιωάννης ο Παπάφης & τα έργα αυτού", *Γρηγόριος Παλαμάς*, τόμος 2^{ος}, (1918), σ. 308.

¹⁶⁹ Απόστολος Στ. Τσακαλίδης, *Στο Παπάφειο άλλοτε και τώρα: Σας έφερα αυτό το παιδί*, Μαλλιάρης Παιδεία, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 13.

¹⁷⁰ Αλέξανδρος Λέτσας, «Ιωάννης Ν. Παπαφής», *Μακεδονικά*, τόμος 3^{ος}, (1956), σελ. 208-240, σ. 210.

¹⁷¹ Στις 5 Ιουλίου 1822, ο αντιστράτηγος της Μάλτας Πάουερ, εξ ονόματος του Βασιλιά της Αγγλίας Γεωργίου, τον εξουσιοδότησε να ενεργεί ως δημόσιος μεσίτης στη Μάλτα.

¹⁷² Αρχιμ. Παρθένιος Πολάκης, *"Ιωάννης ο Παπάφης..."*, ό.π., σ. 308.

¹⁷³ Ζαχαρίας Τσιρπανλής, «Ιωάννης Νικολάου Παπάφης...», ό.π., σ. 12.

Βοηθούσε οικονομικά κάθε εθνική εκδήλωση, και ενδιαφερόταν ιδιαίτερα για την ελληνοχριστιανική μόρφωση της σπουδάζουσας νεολαίας της Ελλάδας. Οι δράσεις του Παπάφη έχουν τρεις κατευθύνσεις, αρχικά τη στήριξη του εθνικού κέντρου λίγο πριν και μετά από την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, έπειτα τη στήριξη του τουρκοκρατούμενου ελληνισμού, κυρίως της ελληνικής ορθόδοξης κοινότητας της Θεσσαλονίκης, και τέλος τη στήριξη της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Μάλτας, της δεύτερης του πατρίδας.

Η οικονομική άνεση που απέκτησε ήταν η αφορμή να εκδηλωθεί ο εσωτερικός πλούτος¹⁷⁴ ενός ανθρώπου-δωρητή, προς θεσμούς και πρόσωπα. Η πρώτη δωρεά ήταν προς το νεοϊδρυθέν ελληνικό κράτος, προσωπικά στον Ιωάννη Καποδίστρια, τον Δεκέμβριο του 1827. Ο ίδιος επισκέφτηκε για έξι ημέρες την Μάλτα, περιοδεύοντας στις πρωτεύουσες των Μεγάλων Δυνάμεων. Ο Παπάφης άδραξε την ευκαιρία και συναντήθηκε με τον Καποδίστρια, προσφέροντάς του το ποσό των 4.000 ισπανικών διστήλων «δια να τα μεταχειρισθή» ο ίδιος «εις έργα θεάρεστα προς βοήθειαν των δυστυχούντων». Ο Καποδίστριας έγραψε σε μια επιστολή του,¹⁷⁵ ότι του εμπιστεύτηκε την δωρεά «προς βοήθειαν της κοινής ημών Πατρίδος» και «δι' αιώνα τον άπαντα». Ο Κυβερνήτης αποφάσισε να αξιοποιήσει την δωρεά για την οικονομική ανασυγκρότηση της πατρίδας, που τότε αποτελούσε πρόβλημα θεμελιώδους προτεραιότητας, με τη σκέψη αυτή την διέθεσε για την ίδρυση της πρώτης Εθνικής Χρηματιστηριακής Τράπεζας στην Αθήνα. Τον επόμενο χρόνο ο Καποδίστριας γνωστοποίησε, με ευχαριστήρια επιστολή¹⁷⁶ προς τον Παπάφη, την επιλογή και ενέργειά του, χαρακτηρίζοντάς τον ως «έναν από τους πρώτους θεμελιωτάς αυτού του καταστήματος»¹⁷⁷.

Μετά την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους, η επόμενη δωρεά, είχε να κάνει με την εκπαίδευση. Μια σημαντική δωρεά ήταν στα σκαριά, στο πλαίσιο της ενίσχυσης των προσπαθειών για την ίδρυση του Πανεπιστημίου της Αθήνας¹⁷⁸. Ωστόσο, η ανησυχία του και η φροντίδα του στρέφονταν προς τα ορφανά παιδιά· οι μεγαλύτερες και οι πιο γενναιόδωρες δωρεές του, ήταν κατά συνέπεια προς τα ορφανοτροφεία του εθνικού κέντρου. Συγκεκριμένα, έκανε ανώνυμη δωρεά 15.000 χρυσών γαλλικών φράγκων στο

---

¹⁷⁴ Οι βαθιές επιδράσεις από την ορφάνια και από τις δυσκολίες των πρώτων χρόνων διατυπώνονται κατοπτρικά στις δωρεές και στα κληροδοτήματά του.

¹⁷⁵ Ιω. Καποδίστρια, επιστολή προς Ι. Ν. Παπάφη, Αίγινα 10/22 Φεβρουαρίου 1828.

¹⁷⁶ Ιω. Καποδίστρια, επιστολή προς Ι. Ν. Παπάφη, Μάλτα, 1/13 Ιανουαρίου 1828

¹⁷⁷ Ιω. Α. Ταγαράκης, *Το φιλανθρωπικό έργο...*, ό.π., σ. 102-106.

¹⁷⁸ Αρχιμ. Αντώνιος Πακαλίδης, *Ο Ιωάννης Παπάφης και το Παπάφειο Ορφανοτροφείο «Ο Μελιτεύς»*, Γραφικές Τέχνες: «ΜΕΛΙΣΣΑ», Θεσσαλονίκη, 2005, σ. 79.

ορφανοτροφείο θηλέων Ελένη Τζάνη στον Πειραιά, όπως και στο ορφανοτροφείο αρρένων Γεώργιος και Αικατερίνη Χατζή Κώνστα στην Αθήνα, σε αυτή την περίπτωση άφησε ένα σημαντικό κληροδοτήμα, μέσω των τραπεζιτών του στο Παρίσι, με σκοπό τη διαρκή ενίσχυση του ιδρύματος από γαλλικά κυβερνητικά χρεόγραφα, με ετήσιο εισόδημα 7.900 γαλλικά φράγκα¹⁷⁹.

Η Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα της Θεσσαλονίκης, πολλές φορές απευθύνθηκε στον Ιωάννη Παπάφη, για την αντιμετώπιση των οικονομικών αδιεξόδων στον τομέα της εκπαίδευσης. Επανειλημμένα απευθύνθηκε και η Εφορεία των Σχολείων Θεσσαλονίκης, για οικονομική ενίσχυση¹⁸⁰. Ο Ιωακείμ ΄Τ,¹⁸¹ Μητροπολίτης Θεσ/νίκης και μετέπειτα Πατριάρχης Κων/πολης, μέσα από τις συχνές δωρεές, διέκρινε την αγάπη του για την πατρίδα και το διακαές του ενδιαφέρον για την μόρφωση των νέων. Αργότερα, ο διάδοχός του Ιωακείμ ΄Τ, Καλλίνικος, θα διατηρήσει θερμή επαφή με τον Παπάφη, οξύνοντας την αγάπη του προς τη γενέτειρά του.

3.2.1. Οι Διαθήκες

Ο Ιωάννης Παπάφης μοίρασε την κληρονομιά του σε δύο ιδιόγραφες διαθήκες και μία επιστολή. Την πρώτη διαθήκη τη συνέταξε στις 18 Απριλίου 1879 και τη δεύτερη στις 28 Νοεμβρίου 1883. Την επόμενη μέρα της συγγραφής τους κατατέθηκαν και οι δύο στον δημόσιο συμβολαιογράφο της Μελίτης, Αχιλλέα Μιχάλεφ και η δημοσίευσή τους στους ενδιαφερομένους, έγινε στις 11 Μαρτίου 1886 ενώπιον του δεύτερου τμήματος του Πολιτικού Δικαστηρίου της Βαλέτα¹⁸². Μέσα από τα κληροδοτήματα του Παπάφη, είναι ευδιάκριτη η αξιολογή προσωπικότητα του με το αδιάψευστο αίσθημα της σοφίας, της δικαιοσύνης και της μεθοδικότητας.

Σε κείμενό του ο Βασίλης Γούναρης αναφέρει ως σταθμό στην ιστορία της Ελληνικής Κοινότητας την λειτουργία του Ορφανοτροφείου «Μελιτέως», του γνωστού Παπαφείου, το 1903¹⁸³. Ο Ιωάννης Παπάφης, προς το τέλος της ζωής του, άφησε το

---

¹⁷⁹ Λεύκωμα εβδομηνταπενταετηρίδος (1856-1930) ορφανοτροφείου Γ. και Αικ. Χατζηκώνστα, Αθήνα, 1931, σ. 19-20, 31.

¹⁸⁰ Φλωρίκα Γκούρη, *Η οργάνωση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του Ελληνισμού της Θεσσαλονίκης κατά το Β' μισό του 19^{ου} αιώνα έως και την απελευθέρωση (1853-1912)*, Α.Π.Θ. Τμήμα Θεολογίας, Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 2012, σ. 85-86.

¹⁸¹ Πρόεδρος της Εφορείας των Ελληνικών Σχολείων αλλά και εκπρόσωπος της Ορθόδοξης Ελληνικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης.

¹⁸² Αλέξανδρος Λέτσας, «Ιωάννης Ν. Παπαφής», *ό.π.*, σ. 208-240, σ. 212.

¹⁸³ Βασίλης Κ. Γούναρης, «Θεσσαλονίκη, 1830-1912: Ιστορία, Οικονομία και Κοινωνία», στο, Ιωάννης Κ. Χασιώτης (επιμ.), *Τοις Αγαθοίς Βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη: ιστορία και πολιτισμός*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, 1997, σ. 117-133, σ. 125.

σημαντικότερο κληροδοτήμά του. Σε αυτό συνέβαλε η χαρακτηριζόμενη από αλληλοεκτίμηση και αγάπη αλληλογραφία μεταξύ του ίδιου και της Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης, εκπρόσωπος της οποίας ήταν ο Μητροπολίτης Ιωακείμ Γ. Χαρακτηριστικό της θερμής επικοινωνίας τους, είναι πως όταν χειροτονήθηκε Πατριάρχης Κωνσταντινούπολης και ίδρυσε στην Πρώτη των Πριγκιποννήσων Γηροκομείο «υπέρ των γεγηρακότων και απομάχων κληρικών» του Πατριαρχείου, ζήτησε οικονομική βοήθεια από τον Παπάφη, ο οποίος και ανταποκρίθηκε αμέσως στέλνοντάς του 1.000 φράγκα¹⁸⁴.

Στην πρώτη του διαθήκη κληροδοτούσε στα σχολεία (Ελληνικά Εκπαιδευτήρια) και στο Νοσοκομείο της Ορθοδόξου Ελληνικής Κοινότητας Θεσσαλονίκης (Θεαγένειο Νοσοκομείο), ετήσιο εισόδημα 12.000 φράγκων, από 50% για το καθένα, «προς αιωνίαν βοηθείαν»¹⁸⁵ με ρητή εντολή στους εκτελεστές της διαθήκης, το εισόδημα αυτό να εγγραφεί, μέσω των τραπεζιτών του στο Παρίσι Χόττινγκερ και Σία, σε γαλλικά χρεόγραφα. Τα επόμενα χρόνια, 1879 και 1880, τακτοποίησε ο ίδιος ανώνυμα με δική του πρωτοβουλία, αυτή του την επιθυμία¹⁸⁶.

Η εποχή αυτή χαρακτηρίζεται από μεταρρυθμίσεις σε όλους τους τομείς (Τανζιμάτ). Ο εκσυγχρονισμός των Τανζιμάτ, δεν ήταν αρεστός στην πλειοψηφία των Οθωμανών, γι αυτό και μετά από κάθε χορήγηση προνομίου στους Χριστιανούς, οι εθνικιστές κατέφευγαν σε αυτοδικία, καταστρέφοντας και λεηλατώντας καθετί. Παράλληλα, ο φόβος για εξέγερση των ελλήνων, ελλόχευε ολοένα και περισσότερο. Η κυβέρνηση βλέποντας την ανάπτυξη της ελληνικής συνείδησης, κατέφυγε σε δραστικά μέτρα, περνώντας σε θέση ετοιμότητας. Ο Παπάφης πληροφορήθηκε από εφημερίδα της Κωνσταντινούπολης, το έκρυθμο κλίμα που επικρατούσε αυτή την περίοδο στη Θεσσαλονίκη, αλλά και στη Μακεδονία γενικότερα. Πίστευε πως το Οθωμανικό Κράτος, θα αντιδρούσε στην ίδρυση του ορφανοτροφείου. Αποφάσισε, λοιπόν, να αρκεστεί σε κάτι ήσσονος σημασίας, το γηροκομείο.

Η Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα με την Εφορία των Σχολείων μέσα στο πλαίσιο προσπάθειας επιμόρφωσης των νεαρών μελών της, σε ολόκληρη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας, κατέβαλε κάθε προσπάθεια όχι μόνο να προσφέρει στοιχειώδη εκπαίδευση αλλά πόσω μάλλον να διατηρήσει την εθνική συνείδηση των Ελλήνων, η οποία

---

¹⁸⁴ Ο Ιωάννης Ταγαράκης στο έργο του «Το φιλανθρωπικό έργο στην Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα Θεσσαλονίκης (1840-1928)», αποκαλύπτει την ύπαρξη κάρτας με έντυπη κορώνα στην μέση και άνω, μέσω της οποίας γνωστοποιείται η λήψη της δωρεάς: «Τω εντίμω Κυρίω Ιωάννη Παπάφη. Έλαβον τα 1.000 φράγκα προσφορά υμών δια τα ενταύθα συνιστώμενον Γηροκομείον των απομάχων ιερέων».

¹⁸⁵ Αλέξανδρος Λέτσας, «Ιωάννης Ν. Παπαφής», ό.π., σ. 208-240, σ. 223.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, σ. 222.

ήταν συνδεδεμένη με την πίστη του αγώνα, επομένως της παιδείας του λαού, τη διατήρηση της πίστης, της γλώσσας, και της εθνικής και θρησκευτικής συνείδησης. Τον ρόλο αυτό ανέλαβαν οι πνευματικοί καθοδηγητές της Εκκλησίας, γιατί η διατήρηση της εθνικής συνείδησης ήταν απαραίτητη προϋπόθεση για την ιστορική συνέχεια, την επιβίωση, και την αναγέννηση του Ελληνισμού¹⁸⁷. Μεριμνούσαν για όλα τα ζητήματα της εκπαίδευσης όπως την ίδρυση, τη λειτουργία, και την οργάνωση, έχοντας την ευθύνη όχι μόνο της διοίκησης και της εποπτείας των σχολείων αλλά και της εξεύρεσης των απαραίτητων οικονομικών πόρων για την κάλυψη των αναγκών.

Μετά από μία πολυάριθμη ανταλλαγή επιστολών, και χαρακτηρίζοντας τα παραπάνω επιχειρήματα ορθά,¹⁸⁸ ο Παπάφης συντάσσει τη δεύτερή του διαθήκη συμπεριλαμβάνοντας την παράγραφο σχετικά με την ίδρυση του γηροκομείου. Η κατάληξή του αυτή, ήταν αποκλειστικά απόρροια της συνολικής κατάστασης που επικρατούσε στη Μακεδονία.

Στη δεύτερη διαθήκη, παρουσιάζει την επιθυμία του, καθιστώντας υπεύθυνους για την υλοποίηση της, τους εκάστοτε αιρετούς αντιπροσώπους της Εφορείας των Σχολείων και του Νοσοκομείου της Κοινότητας Θεσσαλονίκης ώστε να ιδρύσουν στην πόλη άσυλο με την ονομασία «Γηροκομείον Μελίτη», χωρίς τη προσθήκη άλλου προσωνυμίου, στο οποίο θα προσέρχονται άτομα και των δύο φύλων, περασμένης ηλικίας, φτωχοί και χωρίς ικανότητα εργασίας, μέλη της Ελληνικής Ορθόδοξης Εκκλησίας. Η χωρητικότητα του οικήματος αυτού θα έπρεπε να έχει τη δυνατότητα να συντηρεί και να φιλοξενεί σχεδόν 150 ανθρώπους¹⁸⁹. Για την ίδρυση του γηροκομείου όρισε τοκομερίδια, επιπλέον εισοδήματος 4.000 φράγκων, εγγεγραμμένα και αυτά σε χρεόγραφα του γαλλικού δημοσίου, με σκοπό να τελεσφορήσουν οι επιθυμίες του. Επίσης άφηνε εντολή, στους κύριους εκτελεστές της διαθήκης του, να χρησιμοποιήσουν για πρόσθετη εγγραφή σε γαλλικά χρεόγραφα, ό, τι θα απέμενε από τις πληρωμές και υποχρεώσεις κατά την εκκαθάριση της περιουσίας του. Τα κληροδοτήματα είχαν διαμοιραστεί με σχολαστική ακρίβεια, καθώς ο ίδιος είχε μεριμνήσει ακόμα και για τους σχετικούς τίτλους υποδεικνύοντας την πάγια εξασφάλιση τους είτε στην Τράπεζα Αθηνών είτε στο Θησαυροφυλάκιο της Ελληνικής Κυβέρνησης ή σε οποιονδήποτε άλλο τόπο που θα πρότειναν οι τραπεζίτες του, Χόττινγκερ και Σια, ενεργώντας πάντα με

---

¹⁸⁷ Νίκος Ζαχαρόπουλος, *Η παιδεία στην Τουρκοκρατία*, Πουρναράς, Θεσσαλονίκη, 1988, σ. 33.

¹⁸⁸ Ι.Ν.Παπάφης, επιστολή προς Εφόρους Εκπαιδευτηρίων και Νοσοκομείου, 8 Μαρτίου 1881.

¹⁸⁹ Αλέξανδρος Λέτσας, «Ιωάννης Ν. Παπαφής», *ό.π.*, σ. 208-240, σ. 225.

γνώμονα την επιθυμία του, οι τίτλοι να παραμείνουν αναπαλλοτρίωτοι και μόνο το εισόδημά τους να χρησιμοποιείται για την λειτουργία των ιδρυμάτων¹⁹⁰.

Στη Θεσσαλονίκη, η ιδέα περί ιδρύσεως γηροκομείου, έβρισκε αντίθετη σύσσωμη την Ορθόδοξη Ελληνική Κοινότητα. Ο Πατριάρχης Ιωακείμ Γ' τον παρότρυνε να μεριμνήσει για την ανέγερση σχολείων (δημοτικών και γυμνασίων). Ο Μητροπολίτης Καλλίνικος στις επιστολές του, του περιέγραφε τις άσχημες συνθήκες διαβίωσης και εκπαίδευσης, των παιδιών. Οι έφοροι από την πλευρά τους και αυτοί, του γνωστοποιούσαν την δυσχερή οικονομική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει η εκπαιδευτική κοινότητα, κινδυνεύοντας η λειτουργία της. Οι επιστολές που λάμβανε ο Παπάφης, φωτογράφιζαν την Θεσσαλονίκη, στην δύση του 19^{ου} αιώνα.

Ο Παπάφης ήταν μια προοδευτική προσωπικότητα, που δεν χαρακτηρίζονταν από εγωπάθεια και αλαζονεία, γι αυτό και στις δύο διαθήκες του, συμπληρώνει πως οποιοσδήποτε θεσμός ή πρόσωπο θέλει, έχει το δικαίωμα να κάνει κάποια τροποποίηση, αρκεί να είναι δικαιολογημένη και εμπεριστατωμένη. Σε αυτό της το δικαίωμα βασίστηκε η Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα και έστειλε επιστολή στον Παπάφη, τον Αύγουστο του 1884, πληροφορώντας τον πως πρωτεύει η ίδρυση ορφανοτροφείου στη Θεσσαλονίκη «προς περισυλλογήν, συντήρησιν, και διαπαιδαγώγησιν των αποκλήρων της τύχης ορφανών, τελείως απροστατευτών, και διατρεχόντων τον κίνδυνον της διαφθοράς και της εξουθενώσεως»¹⁹¹. Επιπλέον τον διαβεβαίωναν πως η τοπική Οθωμανική Αρχή, όχι μόνο δεν παρεμποδίζει την ίδρυση ορφανοτροφείου¹⁹² αλλά και προστατεύει και υποστηρίζει παρόμοια θεάρεστα έργα¹⁹³.

Ο Παπάφης, μετά την ανάγνωση της επιστολής, αποτύπωσε, στις 10 Οκτωβρίου 1884, την καταλυτική του απόφαση σε μια αντεπιστολή, προς τον πρόεδρο και τους αντιπροσώπους της Ελληνικής Ορθόδοξης Κοινότητας. Σύμφωνα με αυτή καθιστά γνωστό πως το χρηματικό ποσό αλλά και καθετί που προοριζόταν για το γηροκομείο, διατίθεται πλέον για το ορφανοτροφείο, διαγράφοντας την σχετική παράγραφο στην τελευταία του διαθήκη. «Το Ορφανοτροφείον οφείλει να ονομασθή “Μελιτεύς” άνευ ετέρου διακριτικού

---

¹⁹⁰ Στο ίδιο, σ. 223, σ. 225.

¹⁹¹ Στο ίδιο, σ. 231.

¹⁹² Ετήσια χορήγηση ορισμένων υλικών αγαθών με βάση των αριθμό των φιλοξενούμενων σε φιλανθρωπικά ιδρύματα (γηροκομεία). Η ισχύ της χορήγησης, ήταν στην διάθεση του κάθε αρμόδιου Οθωμανού διοικητικού υπαλλήλου.

¹⁹³ Για τα δεδομένα της εποχής, ο ισχυρισμός αυτός, είναι υπερβολικός, πόσο μάλλον για ένα ορφανοτροφείο που μπορεί να μεταλαμπαδεύσει την χριστιανική και ελληνική αγωγή. Σε μια εποχή που το ελληνικό στοιχείο αρχίζει να αναγεννάται, κρατώντας σε εγρήγορση τους Οθωμανούς.

σημείου ή προσθήκης και θέλω ίνα εν αυτώ γίνωνται παραδεκτά ορφανά άρρενα Ελληνόπαιδα, καταγόμενα εξ οιοιδήποτε μέρους, κατά προτίμησιν όμως τα εν Θεσσαλονίκη γεγεννημένα και ανήκοντα εν πάση περιπτώσει εις την Ορθόδοξον Ελληνικήν Εκκλησίαν. Επιθυμώ δε όπως η αγωγή γίνεται τοιαύτη, ώστε να δύνανται τα ορφανά επανερχόμενα εις την κοινωνίαν να κερδίζουν τον άρτον δι' εντίμου εργασίας»¹⁹⁴. Πρόσθεσε πως, «Θέλω, ίνα το άσυλον διατελή υπό την υψηλήν προστασίαν του Έλληνος Ορθοδόξου Επισκόπου Θεσσαλονίκης και υπό την επίσημον επιτήρησιν των ειρημένων αντιπροσώπων της Ελληνικής Κοινότητος. Άπαξ η δις του έτους ο Επίσκοπος θα δύνηται να μεταβαίνει εις το άσυλον, ίνα επιβλέπη την εσωτερικήν Διεύθυνσιν του ασύλου, εν τοιαύτη δε περιπτώσει οι Διευθυναί τω δίδωσι 50 φράγκα»¹⁹⁵.

3.3. Η δημιουργία του Ορφανοτροφείου

Η αρχική του εθνική ιδέα, ήταν το ορφανοτροφείο. Η έκδηλη πρόθεση του διαφαίνεται σε όλη την επιστολή. Πιθανολογείται πως οι δυσκολίες που αντιμετώπισε στα νεανικά του χρόνια καθώς και η στέρηση του πατέρα του κατά την εφηβεία, περίοδος εφιαλτήριο για την ανάπτυξη της εμπορικής προσωπικότητας του νεαρού Παπάφη στη Σμύρνη, αποτέλεσαν γενεσιουργό αίτιο του κληροδοτήματος προς τους νέους της Μάλτας και των ορφανών της Θεσσαλονίκης.

Στις 16 Φεβρουαρίου 1886, φεύγει από τη ζωή ο Ιωάννης Παπάφης, σε ηλικία 94 ετών¹⁹⁶. Τελευταία του επιθυμία, η οποία υλοποιήθηκε αμέσως μετά τον θάνατό του, ήταν να τοποθετηθεί στον τάφο του,¹⁹⁷ στο Κοιμητήριο «Braxia», μια απλή πλάκα με την εξής ταπεινή επιγραφή στην ιταλική γλώσσα: «Ενταύθα κείται Ιωάννης Νικολάου Παππαφί, γεννηθείς εν Θεσσαλονίκη τω 1792, ελθών εις Μελίτην τω 1810 και αποθανών τη 16 Φεβρουαρίου 1886»¹⁹⁸.

Από εκείνη την ημέρα θα περάσει ένας μήνας για την κοινοποίηση των διαθηκών του και σχεδόν εφτά χρόνια για την εξομάλυνση των εσωτερικών διαφωνιών¹⁹⁹. Καταλυτικό

¹⁹⁴ Αλέξανδρος Λέτσας, «Ιωάννης Ν. Παπαφής», *ό.π.*, σ. 208-240, σ. 232.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, σ. 226.

¹⁹⁶ Στο ίδιο, σ. 210-211.

¹⁹⁷ Giovanni di Niccolo Papaffy, Nato in Salonicco nel 1792, Venuto a Malta nel 1810, Morton nel 1886.

¹⁹⁸ Στο ίδιο, σ. 227, Παντελής Κοντογιάννης, «Εθνικοί ...», *ό.π.*, σ. 59.

¹⁹⁹ Την δεκαετία του 1880 παρουσιάστηκαν στην Ελληνική Κοινότητα, δύο παρατάξεις, οι οποίες συγκρούονταν στην Αντιπροσωπεία και στις Εφορείες. Οι παρατάξεις αυτές, ατόνησαν στο πέρασμα του χρόνου, ώσπου αναδόθηκε μια τρίτη, αποτελούμενη από νέους, μορφωμένους επιχειρηματίες που προσέβλεπαν σε βελτίωση των διαχειριστικών λειτουργιών της κοινότητας.

ρόλο στη διευθέτηση των αντιγνώμιών έπαιξε ο ανιψιός του, Αντώνιος Κανέλλης, μετά της ακατάπαυστης συνεννοήσεώς του με τον μακεδόνα Υπουργό Εξωτερικών του Ελληνικού Βασιλείου, Στέφανο Δραγούμη.

Η απόφαση της αντιπροσωπίας, υπό την προεδρία του μητροπολίτη Σωφρονίου Β' (1889-1893), έδινε εντολή στους Εφόρους των Σχολείων και του Νοσοκομείου, να μονιμοποιήσουν, τα εισοδήματα του κληροδοτήματος, τα οποία μέχρι και το 1899, ήταν ανέλεγκτα²⁰⁰. Το κληροδοτήμα ανερχόταν στο ύψος των 100.000 περίπου χρυσών λυρών (2.209.533 γαλλικά φράγκα) αποτελούμενα από ομόλογα του γαλλικού χρέους στη γαλλική Rante 3%, αποφέροντας ετήσιο εισόδημα από τους τόκους 68.757,70 γαλλικά φράγκα. Ένα μέρος του ετήσιου εισοδήματος (14.880,80 γαλλικά φράγκα) προοριζόταν για το Ελληνικό Νοσοκομείο (Θεαγένειο) και τα Ελληνικά Εκπαιδευτήρια της Θεσσαλονίκης²⁰¹. Χρειάστηκαν επτά²⁰² κοινές συνεδριάσεις των Εφορειών για να καταλήξουν, τον Αύγουστο του 1893, στην αγορά του οικοπέδου του Χαμδή Βέη,²⁰³ έναντι του ποσού των 1.698 λιρών συνολικής έκτασης 53.880 τετρ. πήχεις, ανατολικά της Θεσσαλονίκης, στη συνοικία του Αγίου Φαναρίου, με εικονικό ιδιοκτήτη τον Στέφανο Τάττη.

Οι ενέργειες για την έκδοση του κυβερνητικού φερμανίου, αποφασίστηκαν στις 21 Σεπτεμβρίου 1894, σε κοινή συνεδρίαση των Εφορειών, αποστέλλοντας «εις τα Πατριαρχεία αι ζητηθείσαι οκτώ οθωμανικά λύραι» για την ίδρυση του Ορφανοτροφείου. Αρχιτέκτονας του Παπάφειου Ορφανοτροφείου ορίστηκε ο Ξενοφών Παιονίδης (1863-1933), κύριος διαμορφωτής της νέας αρχιτεκτονικής εικόνας της Θεσσαλονίκης. Την ομάδα αποπεράτωσης ολοκλήρωνε ο έμπειρος μηχανικός Β. Σφύρκος, ως βοηθός του Ξ. Παιονίδη, ο γνωστός Αρχιτέκτονας Αριστοτέλης Κοκκινάκης, ως γενικός επιστάτης των υλικών, και ως βοηθός επιστάτης ο Κ. Κρέης²⁰⁴.

---

²⁰⁰ Να σημειωθεί πως ο Παπάφης στη Διαθήκη Β', παρ. XII, (Αλέξανδρος Λέτσας, «Ιωάννης Ν. Παπαφής», *ό.π.*, σ. 208-240, σ. 226.) υποχρεώνει τη διοίκηση του ασύλου να δημοσιεύει κάθε χρόνο, σε εφημερίδα της Θεσσαλονίκης, έκθεση αποδεκτή από όλους τους Αντιπροσώπους, με το ενεργητικό του κεφαλαίου και τις χρήσεις του. Την ίδια υποχρέωση θέτει και στην Κυβέρνηση της Μάλτας σχετικά με το «Κεφάλαιο Παπαφή» στην Διαθήκη Α', παρ. IX, (Αλέξανδρος Λέτσας, «Ιωάννης Ν. Παπαφής», *ό.π.*, σ. 208-240, σ. 217).

²⁰¹ Ιωάννης Μαστρογιάννης, *Ιστορία της Κοινωνικής Πρόνοιας της Νεωτέρας Ελλάδος (1821-1960)*, [χ. ο.], Αθήνα, 1960, σ. 252-260.

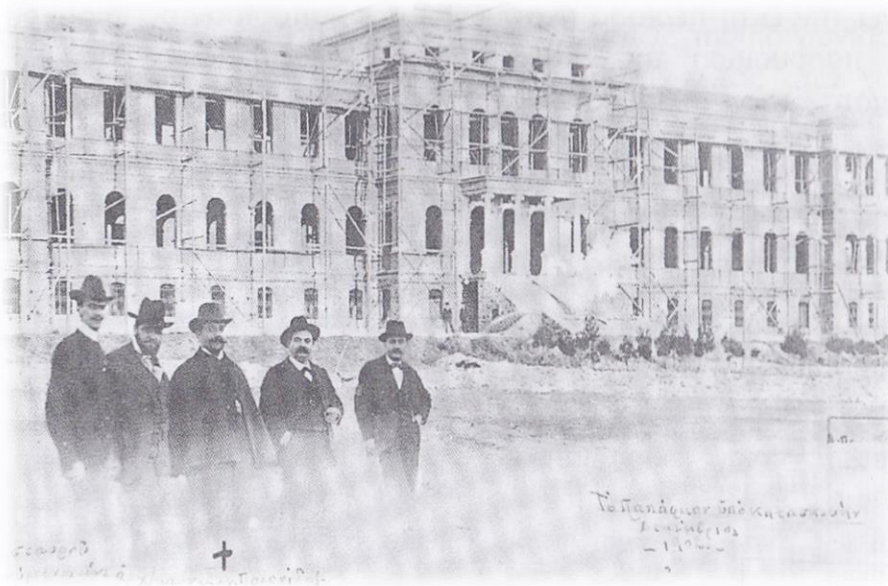
²⁰² 6/8/1892, 10/9/1892, 17/10/1892, 26/11/1892, 10/2/1893, 12/7/1893, 20/8/1893.

²⁰³ Βασίλης Δημητριάδης, *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη, 2008, σ. 391.

²⁰⁴ Λογοδοσία των Εφορειών των εν Θεσσαλονίκη Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων και του Νοσοκομείου του Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» της χρήσεως 1894-1895, Θεσσαλονίκη, 1895, σ. 10-11.

Τα έργα του Ξ. Παιονίδη ήταν άμεσα επηρεασμένα από την εποχή του, δημιουργώντας μοναδικά αριστουργήματα νεοκλασικής τέχνης, τα οποία κοσμούν την πόλη της Θεσσαλονίκης μέχρι και σήμερα. Την εποχή αυτή στην Ευρώπη μεσουρανούσε ο νεοκλασικισμός. Το κτίριο του Παπαφείου, διέπεται από τα έντονα χαρακτηριστικά του νεοκλασικισμού και του εκλεπτυσμού, όπως, τρίμερη κάτοψη: συμμετρική διάταξη με κεντρικό προθάλαμο και παράταξη χώρων εκατέρωθεν, κεντρικό κλιμακοστάσιο: μνημειακή έκφραση και τρίμερη οργάνωση της όψης σε αντιστοιχία με την κάτοψη, το κεντρικό τμήμα προεξέχει ελαφρά με τη δημιουργία πρόπυλου που οδηγεί στη μνημειώδη είσοδο του ιδρύματος, καθώς και ύφος «δημοσίου κτιρίου» με πρόπυλο, μνημειώδη είσοδο, κίονοστοιχίες²⁰⁵.

Η Ελληνική Κοινότητα απευθύνθηκε στον Διευθυντή του Χατζή Κώνστα, Δημήτριο Γραφειάδη,²⁰⁶ ζητώντας υποδείξεις για την κατασκευή του κτηρίου, συμβουλευόντάς τους να έχει μεγάλη αυλή και το κτήριο να είναι σε σχήμα “Π”, «του οποίου οι πόδες να

στηρίζονται επί της μεσημβρίας»²⁰⁷.

Το 1899 παράλληλα με την έκδοση του Φιρμανίου, πραγματοποιήθηκε αγορά συμπληρωματικού οικοπέδου από τον Δ. Βουγκλαούρη

έναντι 80 λιρών, για την ορθογώνιση του αρχικού²⁰⁸. Η κατακύρωση του διαγωνισμού για το πρώτο τμήμα των εργασιών έλαβε χώρα στις 5 Μαρτίου 1895, σχετικά με την τοιχοποιία του πρώτου πατώματος, υπέρ του Κ. Κομνηνού «προς γρ. εννέα (9) το κυβικόν μέτρον και λίρας οθωμ. εκατόν (100)». Λίγες μέρες αργότερα, στις 12 Μαρτίου, ο Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Αθανάσιος, μαζί με τους επισκόπους, τον Πολυανής Ιωακείμ και τον

²⁰⁵ Απόστολος Παπαγιαννόπουλος, *Ιστορία της...*, ό.π., σ. 453.

²⁰⁶ *Λογοδοσία ... 1894-1895*, ό.π., σ. 9.

²⁰⁷ Ιω. Α. Ταγαράκης, *Το φιλανθρωπικό έργο...*, ό.π., σ. 122-123.

²⁰⁸ *Λογοδοσία του Ορφανοτροφείου «Μελιτεύς» του 1898-1899*, Λιψεία, 1901, σ. 4.

Ιερισσού και Αγίου Όρους Ιλαρίωνα, τέλεσαν αγιασμό στα θεμέλια του Ορφανοτροφείου²⁰⁹. Η ανέγερση κόστισε 531.000 δρχ. έναντι 39.000 δρχ. που ήταν η ισοτιμία της τιμής αγοράς του οικοπέδου²¹⁰. Τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν αγοράστηκαν εξ ημισείας από τους αδελφούς Αλατίνι (τούβλα, κεραμίδια) και την Ευρώπη (τσιμέντο, σίδερα δοκών). Επίσης χρειάστηκαν 200.000 οκ. ασβέστη, 2.042 κ.μ. άμμου, 3.053 κ.μ. κοινή πέτρα, 3336 καντάρια χώματος Σαντορίνης, 964 γωνιαίους λίθους²¹¹. Στη ζωοφόρο της κιονοστοιχίας του πρόπυλου, είναι χαραγμένοι οι στίχοι του φιλόλογου και ποιητή Πέτρου Παπαγεωργίου: «ΤΟΙΟΝ Δ'ΟΡΦΑΝΙΚΟΙΣ ΠΑΠΑΦΗΣ ΔΕΙΜΑΤΟ ΟΙΚΟΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ ΧΑΡΜ'ΕΣΘΛΟΣ ΙΩΑΝΝΗΣ»²¹². Τις εργασίες επέβλεπαν, εκλεκτές προσωπικότητες της Ελληνορθόδοξης Κοινότητας όπως ο υφασματέμπορος Σίμος Σιμώτας και ο έμπορος Αθανάσιος Σερέφας.

Ο ενδοκοινοτικός ανταγωνισμός, μεταξύ των παλαιών εφόρων και των νεοεκλεγέντων, σε συνδυασμό με την κωλυσιεργία «περί την έκδοσιν της απαιτούμενης αδείας προς εξακολούθησιν της οικοδομήσεως του Ορφανοτροφείου» από την Οθωμανική Αρχή, είχε σαν αποτέλεσμα την αμφίβολη διεκπεραίωση του έργου, όπως ακριβώς είχε προβλέψει ο Παπάφης. Μετά από την προσφυγή των Εφορειών στο Πατριαρχείο για εξεύρεση λύσης, και την επιτυχή παρέμβασή του, το ίδρυμα, την 6^η Οκτωβρίου το 1903 δέχτηκε τους πρώτους του τροφίμους, οι οποίοι κατατάσσονταν κατά ειδικότητες επαγγελματικής εκμάθησης²¹³.

Ο κανονισμός της εσωτερικής υπηρεσίας του ασύλου εγκρίθηκε με την υπ' αριθμ. 65651/14-1-1931 πράξη του Δ.Σ. που δημοσιεύθηκε στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως (αρ. Φύλ. 90/10-7-1931 τεύχος Β) και καθορίζει τις αρμοδιότητες των τμημάτων, τις υποχρεώσεις των εργαζομένων και τα καθήκοντα των εκπαιδευτικών. Επίσης, αναλύει τους όρους που προϋποθέτονται για να τεθεί κάποιο παιδί υπό την προστασία του ασύλου²¹⁴.

---

²⁰⁹ Λογοδοσία ... 1894-1895, ό.π., σ. 11.

²¹⁰ Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Γενικών Κτηματολόγιον [Ελληνορθοδόξου Κοινότητος Θεσσαλονίκης], σ. 17.

²¹¹ Λογοδοσία ... 1894-1895, ό.π., σ. 16.

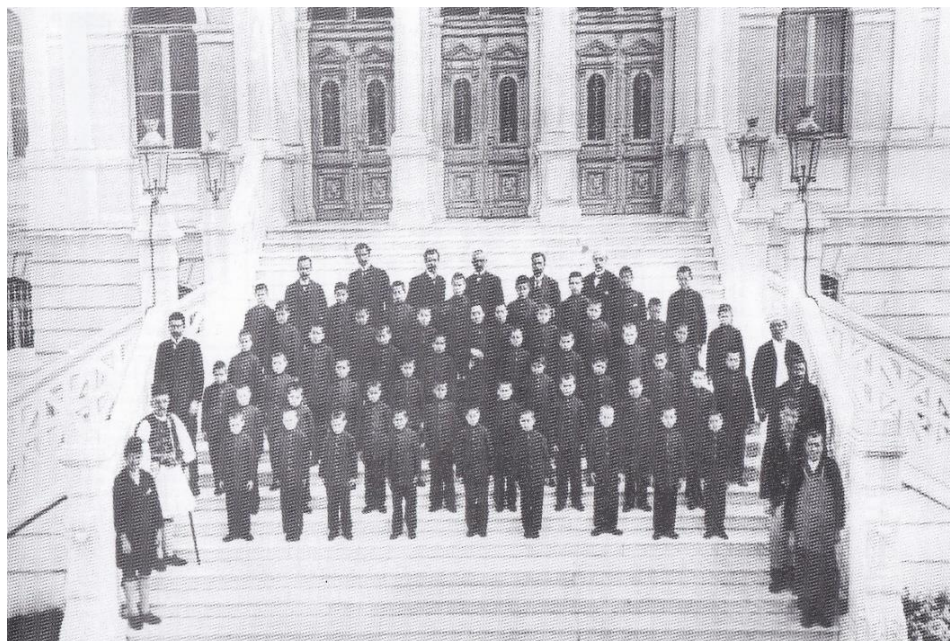
²¹² Απόστολος Στ. Τσακαλίδης, Στο Παπάφειο άλλοτε..., ό.π., σ. 152.

²¹³ Δημήτριος Πηνιός, «Ο Ιωάννης Παπάφης και το ίδρυμα αυτού», στο, Αλέξανδρος Λέτσας (επιμ.), Θεσσαλονίκη 1912-1962, Υπουργείο Βορείου Ελλάδος, Θεσσαλονίκη, [χ. χ.], σ. 465-473.

²¹⁴ Αλέξανδρος Λέτσας, «Ιωάννης Ν. Παπαφής», ό.π., σ. 208-240, σ. 235.

3.3.1. Ορφανοτροφείο Αρρένων «Ο Μελιτεύς»

Οι επιφορτισμένοι από τη διαθήκη του Παπάφη, διαμόρφωσαν το πρόγραμμα μαθητείας του ιδρύματος, υλοποιώντας μία προς μία τις λέξεις, της τελευταίας του επιστολής-διαθήκης²¹⁵. Το εναρκτήριο έτος 1903-04 οι τρόφιμοι έφταναν τους 57,

μοιρασμένοι σε τέσσερις τάξεις του δημοτικού σχολείου. Οι οικότροφοι λάμβαναν την πλήρη διδασκαλία των μαθημάτων του εξατάξιου δημοτικού

σχολείου και με το πέρας των τάξεων του δημοτικού, όσοι ήθελαν και μπορούσαν, συνέχιζαν σε ανώτερα μαθήματα στις τάξεις του γυμνασίου. Επιπλέον, διδάσκονταν εξειδικευμένα τεχνικά μαθήματα στα ειδικά διαμορφωμένα εργαστήρια στην αρχή: υποδηματοποιείο, ξυλουργείο, ραφείο και στη συνέχεια προστέθηκαν τα: ηλεκτροτεχνουργείο, μηχανουργείο, χυτήριο, σιδηρουργείο, λευκοσιδηρουργείο, επιπλοποιείο, και, για την απόκτηση γενικών και ειδικών γνώσεων, συμπράττοντας στην τεχνική μόρφωση και επαγγελματική κατάρτιση των τροφίμων, συντελώντας στην απορρόφησή τους από την αγορά εργασίας αμέσως μετά την αποφοίτησή τους²¹⁶. Σχεδόν δύο στους τρεις τροφίμους μαθήτευε στα εργαστήρια του ξυλουργείου και του ραφείου. Από το 1938, το ίδρυμα συνεργάζεται με τη σχολή μηχανικών «Ο Ευκλείδης»,²¹⁷ στην οποία οι τρόφιμοι μαθήτευαν επιτυγχάνοντας άριστα αποτελέσματα σε θεωρητικό και τεχνικό επίπεδο.

²¹⁵ Στο ίδιο, σ. 232.

²¹⁶ Ευάγγελος Χεκίμογλου, «Η Θεσσαλονίκη πριν το 1912. Οικονομία και Κοινωνία», *ΕΛΛΗΝΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΑ*, τόμος 6^{ος}, (Θεσσαλονίκη: 100 Χρόνια από την Απελευθέρωση), σ. 82-123, σ. 106.

²¹⁷ «Ο Ευκλείδης» ήταν η πρώτη Ιδιωτική Σχολή Μηχανικών στη Βόρειο Ελλάδα (κοινωφελές εκπαιδευτικό ίδρυμα της Παμμηχανικής Ένωσης Μηχανικών Βορείου Ελλάδος) με έτος ίδρυσης το 1936.

Το 1905 ξεκίνησαν και τα μαθήματα μουσικής, με τη συγκρότηση μουσικού τμήματος του ιδρύματος, που λειτουργούσε χωρίς διακοπή τα επόμενα χρόνια. Για τον ελεύθερο χρόνο των τροφίμων, ο αρχιτέκτονας μερίμνησε συμπεριλαμβάνοντας μέσα στο ευρύχωρο περιτοιχισμένο οικόπεδο, εκτός από το καλλιμάρμαρο κτήριο, και διάφορα εργαστήρια για τις γυμναστικές ασκήσεις των παιδιών, για την δημιουργία ανθόκηπου, λαχανόκηπου, αμπελώνα και δενδρώνα.

Το 1906, ο τότε διευθυντής του ιδρύματος Ζήσης Ζαμάνης, συνέταξε τις παρακάτω υμνητικές λέξεις σε ποίημα προς τον ευεργέτη, το οποίο αφού τονίστηκε από τον τότε μουσικό του Παπαφείου Ουμπέρτο Πέργκολα, καθορίστηκε ως ύμνος του:

« Όποιος δεν εχαϊδεύτηκε από πατέρα χέρια
Όποιος δεν εξεστάθηκε σε μητρική αγκάλη
Όποιος ετράνεψ' ορφανός χωρίς μια προστασία
Εκείνος ημπορεί καλά καλύτερα απ' όλους
Να νιώσει μέσα στην καρδιά το έργο του Παπάφη –
Μακεδονίας γέννημα Ελληνικής και θρέμμα
Σε ξέν χώματ' έγινες διαμάντι ζηλεμένο
Στα πλούτη δεν εξέχασες την πατρική καλύβη
Κι αν δεν μπόρεσες να ρθεις την γη της να φιλήσεις
Στον Μελιτέα σκηνώσες και αιώνια να ζήσεις
– Αιώνια θάσαι καύχημα κλεινής Θεσσαλονίκης
Αιώνια θάσαι καύχημα αθανάτου Γένους
Κι όπως αιώνιο στήριγμα της ορφάνιας θάσαι
Αιώνια ναν' η φήμη σου αιώνια ναν' η δόξα
Αιώνια νάναι η τιμή, η μνήμη σου αιώνια.»²¹⁸

Την 12^η Ιουνίου 1909 απολύθηκαν οι πρώτοι 17 τρόφιμοι²¹⁹. Η μπάντα του Ιδρύματος, πάντοτε παρούσα, ερμήνευσε διάφορα μουσικά κομμάτια, κατά το δεύτερο

---

²¹⁸ Απόστολος Στ. Τσακαλίδης, *Στο Παπάφειο άλλοτε...*, ό.π., σ. 71-72.

²¹⁹ Αλέξανδρος Λέτσας, «Ιωάννης Ν. Παπαφής», ό.π., σ. 234.

μέρος της εκδήλωσης, υπό τη διεύθυνση του αρχιμουσικού Ουμπέρτο Πέργκολα, ενισχύοντας το διάχυτο πνεύμα ενθουσιασμού που επικρατούσε²²⁰. Οι πρώτοι 17 απόφοιτοι του 1909 με την επιτυχημένη ολοκλήρωση των σπουδών τους και την εκμάθηση μιας από τις διδασκόμενες τέχνες μέσα στο ίδρυμα, προσέφεραν άξια ανταμοιβή και απέδειξαν τη σπουδαιότητα των αμέτρητων προσπαθειών που κατέβαλαν οι υπεύθυνοι για την πραγμάτωση ενός τόσο υψηλού στόχου.

Το Ορφανοτροφείο «Ο Μελιτεύς» από την πρώτη στιγμή της λειτουργίας του, ήταν στο μάτι του «Κυκλώνα» για κάθε επείγουσα εγκατάσταση σε περιόδους ανάγκης, λόγω του ότι αποτελεί μεγάλο ευαγές καλλιτεχνικό κτίσμα με 50.000 κυβικά μέτρα όγκο. Το 1912 το κτήριο επιτάχθηκε και χρησιμοποιήθηκε ως νοσοκομείο μέχρι τον Δεκέμβριο του 1913, υπό τη διεύθυνση του αρχιάτρου Εμμανουήλ Ευστρατιάδου. Την περίοδο αυτή οι τρόφιμοι έγιναν δεκτοί από διάφορες οικογένειες που ευγενικά προθυμοποιήθηκαν να τα βοηθήσουν. Στη συνέχεια εγκαταστάθηκαν στο οίκημα της οδού Μπαλταδώρου. Τον Μάρτιο του 1913 ο βασιλιάς Γεώργιος Α', δέχεται δολοφονική επίθεση από τον Αλέξανδρο Σχοινά, την ώρα που έκανε τον καθημερινό του περίπατο στην αποβάθρα του Λευκού Πύργου, αμέσως μεταφέρθηκε στο Παπάφειο²²¹ (τότε στρατιωτικό νοσοκομείο),²²² όπου και διαπιστώθηκε ο θάνατος του,²²³ από τον εφημερεύοντα ανθυπίατρο Σ. Χαλαμίδα.

Στη συνέχεια με την έναρξη του Ά Παγκοσμίου Πολέμου τον Αύγουστο του 1914, το κτήριο επιτάχθηκε από τον Γενικό Διοικητή Μακεδονίας για το 13^ο Ελληνικό Πεζικό Σύνταγμα. Οι τρόφιμοι εγκαταστάθηκαν στη μονή της Αγίας Αναστασίας έως το Σεπτέμβριο του 1915. Έπειτα φιλοξενήθηκαν δύο μήνες στο Θεαγένειο Νοσοκομείο, και μέχρι τον Απρίλιο του 1916 μεταφέρθηκαν στο Διδασκαλείο Αρρένων στη συνοικία της Αγίας Τριάδος. Στη συνέχεια ενοικιάσθηκαν ως κοιτώνες τα ακίνητα Καραγιάννη και Νακοπούλου, ενώ ως σχολείο και εργαστήρια η οικία των κληρονόμων Νικολάου Χατζηλαζάρου²²⁴ στην περιοχή Καραγάτσια²²⁵. Τα εργαστήρια δεν σταμάτησαν να

---

²²⁰ Από τότε η επίδοση απολυτηρίων πραγματοποιούνταν σχεδόν κάθε χρόνο. Μάλιστα, σε ορισμένες περιπτώσεις -ανάλογα με τα οικονομικά του Ιδρύματος- η τελετή πραγματοποιούνταν με ιδιαίτερη μεγαλοπρέπεια εκτός του οικήματος.

²²¹ Γεώργιος Βαφόπουλος, «Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης», ό.π., σ. 27.

²²² Η αίθουσα που φιλοξένησε τον αιμόφυρτο Βασιλιά, μετονομάστηκε σε «Αίθουσα Μουσείου» στις 28/10/1960, σε επίσημη τελετή με παρευρισκόμενους τον Βασιλιά Παύλο με όλη την βασιλική οικογένεια, τον Πρωθυπουργό Κων/ντίνο Καραμανλή με όλο το υπουργικό επιτελείο, τον πρόεδρο του ιδρύματος και πολλούς άλλους.

²²³ Mark Mazower, *Θεσσαλονίκη...*, ό.π., σ. 359.

²²⁴ *Λογοδοσία της Εφορείας του Ορφανοτροφείου «Μελιτεύς» των ετών 1915-16, 1916-17, 1917-18, Θεσσαλονίκη, 1920, σ. 5-6.*

²²⁵ Οι συχνές μετεγκαταστάσεις αλλά και οι διατροφικές λόγω του πολέμου δυσχέρειες είχαν προκαλέσει υγειονομικά προβλήματα στους τροφίμους. Αποκορύφωμα ήταν ο θάνατος ενός τροφίμου από

λειτουργούν έστω και υποτυπωδώς,²²⁶ τα οποία στο σύνολό τους, είχαν συγκεντρωθεί στο εργαστήριο του ξυλουργείου, το οποίο δεν είχε επιταχθεί, καθώς και σε δύο παραπήγματα, τα οποία δεν βρισκόταν στον άνω περίβολο. Οι τρόφιμοι το έτος 1915-16 αριθμούνται σε 88 (49 ξυλουργοί, 20 υποδηματοποιοί, 19 ράφτες), το 1916-17 σε 83 (49 ξυλουργοί, 16 υποδηματοποιοί, 18 ράφτες), το 1917-18 σε 96 (66 ξυλουργοί, 15 υποδηματοποιοί, 15 ράφτες) και το 1918-19 σε 101²²⁷.

Την περίοδο 1917-1919 το ίδρυμα χρησίμευσε ως Αγγλικό Στρατηγείο της Ανατολής, έναντι του ποσού των 15.000 χρυσών λιρών²²⁸. Τον Μάιο του 1919 οι τρόφιμοι επέστρεψαν στη βάση τους, αντικρίζοντας ένα κατεστραμμένο κτήριο, με τους Βρετανούς να μην αναγνωρίζουν καμία ευθύνη, προβάλλοντας το επιχείρημα πως ήταν στρατός κατοχής²²⁹. Τα οικονομικά του ιδρύματος²³⁰ δεν ήταν σε θέση να αποκαταστήσουν τις ζημιές, με αποτέλεσμα να προταθούν κάποιες λύσεις. Ο Κωνσταντίνος Τάττης²³¹ αρνούμενος κατηγορηματικά το ενδεχόμενο μείωσης του αριθμού των τροφίμων, πρότεινε την ενοικίαση του μισού κτηρίου σε ιδιώτη «ως εξοχικό ξενοδοχείο», την αναδιοργάνωση των εργαστηρίων και την καλύτερη διαχείριση των εξόδων όσον αφορά τις προμήθειες. Ο Νικόλαος Μάνος ήταν σύμφωνος με αυτές τις προτάσεις ενώ ο Αθανάσιος Καλλιδόπουλος και ο Αλέξανδρος Ανθίδης εστίασαν την προσοχή στην εκμίσθωση της πτέρυγας ως σχολείο²³². Η διοίκηση στράφηκε στο Υπουργείο Παιδείας, συμμετέχοντας σε σχετική δημοπρασία, για να εκμισθωθεί τμήμα του κτηρίου λειτουργώντας ως σχολείο. Η πρόταση δεν καρποφόρησε καθώς το συγκεκριμένο τμήμα επιτάχθηκε για να εγκατασταθεί στρατιωτικό νοσοκομείο²³³.

Οι θρησκευτικές ανάγκες του ορφανοτροφείου καλύπτονταν από ένα ναΐδριο που βρισκόταν στον πάνω όροφο του κτιρίου, αφιερωμένο στη μνήμη του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου, τα θυρανοίξια του οποίου έγιναν στις 13 Δεκεμβρίου 1920, αρχιερατεύοντος

οξύτατη φυματίωση και την εμφάνιση σταφυλόκοκκου. Βλ. *Λογοδοσία ... 1915-16, 1916-17, 1917-18*, ό.π. σ. 5-9.

²²⁶ Απόστολος Παπαγιαννόπουλος, *Ιστορία της...*, ό.π., σ. 452.

²²⁷ *Λογοδοσία ... 1915-16, 1916-17, 1917-18*, ό.π., σ. 10.

²²⁸ Στο ίδιο, σ. 4.

²²⁹ Πρακτικά συνεδριάσεως 1/6/1919.

²³⁰ Η υποτίμηση του γαλλικού φράγκου στην αγορά της Θεσσαλονίκης σε συνδυασμό με την αύξηση του κόστους ζωής συντέλεσαν στην επιδείνωση των οικονομικών του ιδρύματος. Βλ. *Λογοδοσία ... 1915-16, 1916-17, 1917-18*, ό.π. σ. 8.

²³¹ Ο Κωνσταντίνος Τάττης, Αθανάσιος Καλλιδόπουλος, Νικόλαος Μάνος, και ο Αλέξανδρος Ανθίδης ήταν οι Έφοροι του Παπαφείου «Μελιτεύς».

²³² Πρακτικά συνεδριάσεως 13/7/1919.

²³³ *Λογοδοσία της Εφορείας του Παπαφείου Ορφανοτροφείου χρήσεως 1921-1922*, χ.τ. (Θεσσαλονίκη), χ.χ., σ. 4.

του Παναγιωτάτου Μητροπολίτου Γενναδίου και Διευθυντού Αλέξανδρο Πετρίδη. Κάθε Κυριακή τελούνταν στον ναό η Θεία Λειτουργία, στην οποία συμμετείχε η Βυζαντινή Χορωδία, ενώ κάθε χρόνο την 7^η Ιανουαρίου πραγματοποιούνταν το αρχιερατικό μνημόσυνο του Ιωάννη Παπάφη, με τη παρουσία όλων των αρχών.

Λίγο πριν τη δύση της δεύτερης δεκαετίας του 20^{ου} αι., το Παπάφειο λόγω του Α Παγκοσμίου Πολέμου που φεύγει αλλά και της Μικρασιατικής Καταστροφής που έρχεται, βιώνει ένα από τα μεγαλύτερα οικονομικά αδιέξοδα της ιστορίας του. Ο αριθμός των τροφίμων το έτος 1921-22 αυξήθηκε στους 114 (15 ράφτες, 31 υποδηματοποιοί, 65 ξυλουργοί, 3 ξυλογλύπτες)²³⁴ και τα έσοδα προέρχονται από τους τόκους του κληροδοτήματος του Παπάφη (105.637 δρχ.),²³⁵ τα επιδόματα των Ιερών Ναών της πόλης (175 δρχ.), το δημοτικό επίδομα (59.575 δρχ.), τα έσοδα από κληροδοτήματα (20.000 δρχ.),²³⁶ τα έσοδα από τα εργαστήρια (47.838 δρχ.),²³⁷ και τα έσοδα από εράνους και δωρεές (29.594 δρχ.)²³⁸. Η Φιλόπτωχος Αδελφότης Ανδρών Θεσσαλονίκης, ανά τακτά διαστήματα στηρίζει οικονομικά το άσυλο και τις δράσεις του²³⁹.

Το Παπάφειο ίδρυμα έμεινε ανεπίτακτο τη χρονική περίοδο μεταξύ του Ιουνίου 1922 και του Απριλίου 1923, όπου και επιτάχθηκε για τους επόμενους πέντε μήνες, από τις στρατιωτικές υγειονομικές αρχές, μέχρι τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, περιορίζοντας τη λειτουργία του ιδρύματος σε μια πτέρυγα του ισογείου. Η όλη εγκατάσταση χωρίστηκε κατάλληλα, προκειμένου να αποφευχθεί κάθε επικοινωνία με το νοσοκομείο. Από το καλοκαίρι του 1923 και έπειτα το άσυλο εγκαταστάθηκε κανονικά στο κτήριο του. Το έτος 1923-24 οι τρόφιμοι απαντούν στους 130, έναν πρωτόγνωρο, για τα μέχρι τότε δεδομένα του ιδρύματος, αριθμό (70 ξυλουργοί, 3 ξυλογλύπτες, 41 υποδηματοποιοί, 16 ράφτες),²⁴⁰ Τα έσοδα προέρχονται από τους τόκους του κληροδοτήματος του Παπάφη (140.281 δρχ.), το δημοτικό επίδομα (98.762 δρχ.), το κοινοτικό επίδομα (30.000 δρχ.), τις δωρεές (50.710 δρχ.)²⁴¹, τα κληροδοτήματα (20.237 δρχ.), και τα έσοδα από τα εργαστήρια (67.731 δρχ.).

---

²³⁴ Στο ίδιο, σ. 7.

²³⁵ Το κληροδοτήμα ήταν κατατεθειμένο στη γαλλική τράπεζα Comptoir National d' Escompte de Paris.

²³⁶ Λογοδοσία της Εφορείας ... 1921-1922, ό.π., σ. 5.

²³⁷ Στο ίδιο, σ. 11.

²³⁸ Στο ίδιο, σ. 20-21.

²³⁹ Πρακτικά συνεδριάσεων 4/3/1920, 4/10/1920, 27/5/1921, 13/12/1926, 29/12/1930,

²⁴⁰ Λογοδοσία της Εφορείας του Ορφανοτροφείου «Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1923-1924, Θεσσαλονίκη, 1924, σ. 3.

²⁴¹ Στο ίδιο, σ. 4.

Ο επόμενος χρόνος βρήκε τη διοίκηση του Παπαφείου, στη δυσμενή θέση, να εκποιεί ένα οικοπέδο του νέου σχεδίου, στην ενορία της Αγίας Θεοδώρας, προερχόμενο από τα περιουσιακά στοιχεία του ναού, και παραχωρούμενο από την κοινότητα στο άσυλο κατά τη διάρκεια του ανασχεδιασμού της πόλης²⁴². Επιπλέον για να καλυφθεί το έλλειμμα που προέβλεψε η Εφορεία διοργανώθηκε λαχειοφόρος αγορά με 1.500 αριθμούς προς 100 δρχ. ο κάθε ένας. Τα δώρα ήταν διάφορες κατασκευές από το ξυλουργείο του ιδρύματος με συνολική αξία 50.000 δρχ.²⁴³.

Η Χριστιανική Κοινότητα αποβλέποντας στη διαρκή οικονομική ενίσχυση του ασύλου παραχώρησε την είσπραξη του μισθώματος, του Κοινοτικού Οικήματος, στη διασταύρωση των οδών Αγίας Σοφίας και Βουλγαροκτόνου από τη Γεωργική Τράπεζα στο ίδρυμα²⁴⁴. Τα περιθαλπόμενα ορφανά, κατά το έτος 1924-25 αριθμούνται σε 158, από τα οποία σχεδόν τα μισά είναι προσφυγόπουλα.

Βάσει του νόμου 2508 του 1920 οι Χριστιανικές Ορθόδοξες Κοινότητες των νέων χωρών διαλύονταν και η περιουσία τους μοιραζόταν σε τρία τμήματα: εκκλησιαστική, σχολική και ευαγών ιδρυμάτων. Στις 25 Φεβρουαρίου 1926 έγινε τροποποίηση του νόμου, με Προεδρικό Διάταγμα, το οποίο εφαρμόστηκε τον Ιούνιο του ίδιου έτους. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα το ίδρυμα να λάβει, για τελευταία χρονιά το κοινοτικό επίδομα των 100.000 δρχ. αλλά και το μίσθωμα της Γεωργικής Τράπεζας (43.882 δρχ.). Τα έσοδα προέρχονταν από τις αναπάντεχες δωρεές (67.497 δρχ.) Ελλήνων μεταναστών από την Αμερική, ανακουφίζοντας τη βαριά οικονομική κατάσταση του ιδρύματος, τα εργαστήρια (67.500 δρχ.), το δημοτικό επίδομα (296.400 δρχ.), το κοινοτικό επίδομα (100.000 δρχ.),²⁴⁵ καθώς και το κληροδότημα του Παπάφη (154.637 δρχ.).

Το έτος 1925-26 οι τρόφιμοι αριθμούνται σε 188 (68 ξυλουργοί, 5 ξυλογλύπτες, 25 ράφτες, 30 υποδηματοποιοί, 22 σιδηρουργοί, 38 μικρής ηλικίας δόκιμοι)²⁴⁶. Την ίδια χρονιά πεθαίνει ο αντιπρόεδρος της Εφορείας Κωνσταντίνος Τάττης, αφήνοντας μεγάλο κενό στη διοίκηση του τμήματος. Οι λοιποί έφοροι προσπαθούν για τη δημιουργία ενός πρατηρίου στο κέντρο της πόλης για την πώληση των προϊόντων που κατασκευάζονται στα

---

²⁴² Αλέκα Καραδήμου-Γερόλυμπου, *Επανασχεδιασμός και ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*, έκδοση Δήμου Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1986, σ. 78-175.

²⁴³ *Λογοδοσία ... 1923-1924*, ό.π., σ. 5.

²⁴⁴ Στο ίδιο, σ. 6.

²⁴⁵ Στο ίδιο, σ. 4.

²⁴⁶ Στο ίδιο, σ. 5.

εργαστήρια, πρόταση που έμεινε στα χαρτιά λόγω ελλείψει πόρων²⁴⁷. Παρ' όλα αυτά ιδρύεται το σιδηρουργείο.

Την επόμενη διετία το έλλειμμα αυξάνεται με τη δραχμική απόδοση των τόκων του κληροδοτήματος να υποβαθμίζεται και την καταβολή του ήδη ανεπαρκούς δημοτικού επιδόματος να μην εκταμιεύεται πλήρως και εγκαίρως²⁴⁸. Το έτος 1926-27 οι οικότροφοι ανέρχονταν στους 177 και το 1927-28 στους 156²⁴⁹. Οι απόφοιτοι του ορφανοτροφείου, αποφάσισαν να ιδρύσουν τον Μουσικογυμναστικό Σύλλογο «Μελιτεύς», θέλοντας να διατηρήσουν την επαφή τους με το Παπάφειο αναλλοίωτη. Τα έσοδα είναι από τους τόκους του κληροδοτήματος του Παπάφη (301.320 δρχ.), το δημοτικό επίδομα (1.112.173 δρχ.), τα κληροδοτήματα (Ν. Αγγελόπουλος, 48.606 δρχ.), τα έσοδα από τα εργαστήρια (74.996 δρχ.), και τις δωρεές (24.025 δρχ.)²⁵⁰. Το 1928 αντικαθίσταται η διοίκηση, που ως τότε είχε δείξει μια πορεία σταθερότητας, και ενώ το έλλειμμα παραμένει αναλλοίωτο, τα έσοδα που αποφέρουν τα εργαστήρια είναι δυσανάλογα με τα έξοδα,²⁵¹ και όλα αυτά λίγο πριν το «Οικονομικό Κραχ του 1929».

Προς αποφυγήν αυξήσεως του ελλείμματος, η διοίκηση αποφάσισε, να εκποιήσει το μοναδικό οικόπεδο του Παπαφείου υπ' αριθ. 141/13 'Γ Τομέως²⁵². Το έτος 1928-29 οι τρόφιμοι φτάνουν τους 135 (72 ξυλουργοί, 3 ξυλογλύπτες, 20 ράφτες, 15 σιδηρουργοί, 20 υποδηματοποιοί, 5 δόκιμοι)²⁵³. Τα έσοδα προέρχονται από τα εργαστήρια (14.781 δρχ.), τους τόκους του κληροδοτήματος του Παπάφη (121.446 δρχ.), το δημοτικό επίδομα (500.000 δρχ.), και τις δωρεές (27.956 δρχ.)²⁵⁴.

Στις αρχές του 1930, η διοίκηση προχώρησε στην εκποίηση του οικοπέδου του Παπαφείου υπ' αριθ. 141/13 'Γ Τομέως, με νόμιμη πλειοδοτική διαδικασία, κατακυρώνοντάς το οι Ηλίας Πρώιος και Δημήτριος Κλώνταρης έναντι του ποσού των 1.285.000 δρχ.²⁵⁵ Το 1929-30 οι τρόφιμοι αριθμούνται σε 113 (62 ξυλουργοί, 3

---

²⁴⁷ Λογοδοσία της Εφορείας του Ορφανοτροφείου «Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1925-1926, Θεσσαλονίκη, 1926, σ. 4.

²⁴⁸ Λογοδοσία της Εφορείας του Ορφανοτροφείου «Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1926-1927 και 1927-1928, Θεσσαλονίκη, χ.χ., σ. 3-5.

²⁴⁹ Στο ίδιο, ό.π., 5.

²⁵⁰ Στο ίδιο, σ. 7-18.

²⁵¹ Λογοδοσία της Επιτροπής του Παπάφειου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης της ΙΙμηνου χρήσεως 1928-1929, Θεσσαλονίκη, χ.χ., σ. 3. Μετά την κατάργηση της κοινότητας, η Λογοδοσία πλέον γινόταν ενώπιον της ανωτέρας ενοριακής αντιπροσωπείας.

²⁵² Στο ίδιο, σ. 4-5.

²⁵³ Στο ίδιο, ό.π., σ. 6.

²⁵⁴ Στο ίδιο, ό.π., σ. 9-12.

²⁵⁵ Λογοδοσία της Επιτροπής του Παπάφειου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1929-30, χ.τ., χ.χ., σ. 3-4.

ξύλογλύπτες, 17 ράφτες, 14 σιδηρουργοί, 17 υποδηματοποιοί)²⁵⁶. Τα έσοδα προέρχονται από τα εργαστήρια (58.875 δρχ.), τους τόκους του κληροδοτήματος του Παπάφη (162.199 δρχ.), το δημοτικό επίδομα (1.000.000 δρχ.), και τις δωρεές (25.375 δρχ.)²⁵⁷.

Τα οικονομικά του ιδρύματος, στις αρχές της δεκαετίας του '30 συμβαδίζουν στην πτωτική πορεία με αυτά των υπολοίπων ευαγών ιδρυμάτων. Παράλληλα, οι τρόφιμοι φτάνουν τους 174 (68 ξυλουργοί, 4 ξυλογλύπτες, 21 ράφτες, 19 υποδηματοποιοί, 22 σιδηρουργοί, 40 δόκιμοι)²⁵⁸. Οι πόροι των εσόδων ελαττώνονται και μειώνονται, η παγκόσμια κρίση δεν θα άφηνε ανέγγιχτη τη μικροκοινωνία του Παπαφείου. Στο πίσω μέρος της αυλής χτίστηκαν νέες κτηριακές εγκαταστάσεις που στέγασαν το ηλεκτροτεχνουργείο, το μηχανουργείο και το σιδηρουργείο, που λειτουργούσε από το 1920. Το 1952 οι υπάρχουσες εγκαταστάσεις θα ανακαινιστούν και θα προστεθούν νέες για να καλύψουν τις ανάγκες των τμημάτων επιπλοποιίας, σιδηρουργικής, ξυλογλυπτικής, ηλεκτρολογίας, υποδηματοποιίας, μηχανοξυλουργικής, ραφείου και μηχανουργικής. Τα έσοδα προέρχονται από τα εργαστήρια (72.542 δρχ.), τους τόκους του κληροδοτήματος του Παπάφη (161.800 δρχ.), το δημοτικό επίδομα (1.000.000 δρχ.), και τις δωρεές (17.870 δρχ.)²⁵⁹.

Ακολουθεί μια άγονη τριετία χωρίς να εισαχθούν νέοι τρόφιμοι στο ίδρυμα για λόγους οικονομίας. Μέσα σε αυτά τα χρόνια να μην ξεχνάμε ότι συμπεριλαμβάνεται και η πτώχευση του 1932. Οι πρώτες τάξεις του δημοτικού δεν λειτουργούν, το προσωπικό περιορίζεται, τα εργαστήρια (ξύλουργείο- σιδηρουργείο) εκμισθώνονται σε τρίτους προς εκμετάλλευση και οι οικότροφοι στο σύνολό τους αριθμούνται σε 70. Παρ' όλες τις περικοπές, το κληροδοτήμα του Παπάφη καλύπτει μόλις τις μισές δαπάνες του ασύλου ενώ το υπόλοιπο συμπληρώνεται από το Δήμο²⁶⁰.

Τον Σεπτέμβρη του 1932 ισχυρός σεισμός προκάλεσε κάθετο ρήγμα στη Βορειοδυτική πλευρά του κτιρίου. Η Εφορεία του Ιδρύματος, έπειτα από σύσταση του υπεύθυνου μηχανικού, αποφάσισε να μην επιτρέψει την παραμονή των μαθητών στον επάνω όροφο και στο τμήμα της μουσικής, μέχρι να επιδιορθωθούν οι ζημιές.

---

²⁵⁶ Στο ίδιο, σ. 5.

²⁵⁷ Στο ίδιο, σ. 8-15.

²⁵⁸ Λογοδοσία της Επιτροπής του Παπαφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1930-31, χ.τ., χ.χ., σ. 4-5.

²⁵⁹ Στο ίδιο, σ. 8-19.

²⁶⁰ Λογοδοσία της Επιτροπής του Παπαφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1934-35, χ.τ., χ.χ., σ. 3-4.

Τον Απρίλιο του 1935, μετέβη στην Αθήνα μια μικτή επιτροπή του ασύλου και κατόπιν επικοινωνίας και συνεννόησης παραγόντων με τους βουλευτές της Θεσσαλονίκης και με την πολύτιμη υπόδειξη τους, συναντήθηκαν με τον Διευθυντή του Υπουργείου Κρατικής Υγιεινής και Αντιλήψεως Θεόδωρο Θεοδωρίδη, με σκοπό να ζητήσουν την κρατική ενίσχυση με τη μορφή μιας σοβαρής οικονομικής επιδότησης. Πράγματι, στις 3 Οκτωβρίου, του ίδιου έτους, ο βουλευτής Νικόλαος Ζώττας, με προσωπική του επιστολή, γνωστοποιεί στη Διεύθυνση του ιδρύματος τη ψήφιση του Προεδρικού Διατάγματος «περί επιχορηγήσεως του Παπάφειου». Η ευχάριστη αυτή είδηση, εξασφάλιζε την απρόσκοπτη και εύρυθμη λειτουργία του ορφανοτροφείου.

3.3.2. Εθνικό Παπάφειο Ορφανοτροφείο «Ο Μελιτεύς»

Το 1935 αποτελεί ορόσημο για την προπολεμική ιστορία της λειτουργίας του ασύλου. Η διοίκηση αλλάζει, και τα ηνία παίρνει ο δήμαρχος της Θεσσαλονίκης Νικόλαος Μάνος μαζί με τους Κοσμόπουλο, Μαργαρόπουλο και Μουστάκα. Οι πολιτευτές της Θεσσαλονίκης, απαρτίζοντας την επιτροπή που συναντήθηκε με τον Θ. Θεοδωρίδη, μεσολαβούν στη ψήφιση ενός ειδικού νόμου, με Ν.Δ. Άρ. Έγκρ. Κυβερνήσεως 445/τεύχος Α της 7-10-1935 και Ν.Δ. Άρ. Έγκρ. Κυβερνήσεως 563/τεύχος Α της 19-11-1935, επιτυγχάνοντας την άμεση κρατική επιχορήγηση²⁶¹. Το ίδρυμα μετονομάζεται σε «Εθνικό Παπάφειο Ορφανοτροφείο Ο Μελιτεύς», θίγοντας βασικές αρχές της αυτοτέλειάς του. Ο Μάνος μεσολαβεί για την απόσυρση διατάξεων που σχετίζονται με τη σύνθεση της διοίκησης, της οποίας τα μέλη πρέπει να προέρχονται από τις εφορείες των κοινοτικών εκπαιδευτηρίων και του νοσοκομείου, κάτι που έρχεται σε πλήρη αντίθεση με τη διαθήκη του Παπάφη. Το έτος αυτό, το ένα τρίτο των δαπανών καλύπτει ο Δήμος και το ένα τρίτο το δημόσιο. Με αυτή τη χρηματοδοτική ανακούφιση εισέρχονται νέοι οικότροφοι, επαναλειτουργούν τα εργαστήρια, και παύουν σταδιακά οι εκμισθώσεις των μηχανημάτων²⁶². Την ίδια χρονιά τμήμα του κτηρίου φιλοξενεί όλους τους συλληφθέντες Έλληνες πολιτικούς²⁶³. Επιπλέον, η γαλλική κυβέρνηση παρακρατεί 10% από τους τόκους του κληροδοτήματος του Παπάφη. Ενώ τον Οκτώβριο ξεκινάει η λειτουργία του σιδηροδρογείου, έχοντας κατεδαφίσει το προηγούμενο²⁶⁴.

²⁶¹ Πρακτικά Συνεδριάσεως 2/10/1935.

²⁶² Λογοδοσία της Επιτροπής του Παπάφειου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1935-36, χ.τ., χ.χ., σ. 3-5.

²⁶³ Πρακτικά Συνεδριάσεως 16/4/1935.

²⁶⁴ Πρακτικά Συνεδριάσεως 2/10/1935.

Στη συνεδρία της 16^{ης} Οκτωβρίου 1936, η Ανώτερη Ενοριακή Αντιπροσωπεία έλαβε την απόφαση να παραχωρήσει ένα μεγάλο μέρος του κτηρίου για τη στέγαση των ασθενών της πτέρυγας του Παθολογικού τμήματος του Δημοτικού Νοσοκομείου που αποτεφρώθηκε. Μία ξεχωριστή δωρεά προς τα ορφανά ήταν του κ. Μοσκόφ, ένα ραδιόφωνο²⁶⁵. Αλλά και σε κτηριακό επίπεδο επήλθαν κάποιες αλλαγές, ο χώρος των λουτήρων ανακαινίστηκε με νέες σύγχρονες εγκαταστάσεις, το ίδιο και η μηχανή του μαγειρείου αντικαταστάθηκε με νέα ανταποκρινόμενη πια στις απαιτήσεις του ασύλου.

Η Επιτροπή εκκίνησε τις διαδικασίες στο Υπουργείο Θρησκευμάτων και Παιδείας, για την αναγνώριση του Δημοτικού Σχολείου του ιδρύματος, ως ισότιμο με τα υπόλοιπα της επικράτειας. Οι τρόφιμοι φτάνουν τους 183 (54 ξυλουργοί, 7 ξυλογλύπτες, 22 σιδηρουργοί, 25 υποδηματοποιοί, 32 ράφτες, 43 δόκιμοι)²⁶⁶. Τα έσοδα προέρχονται από τα εργαστήρια (103.523 δρχ.), τους τόκους του κληροδοτήματος του Παπάφη (293.064 δρχ.), το δημοτικό επίδομα (450.000 δρχ.), και τις δωρεές (33.700 δρχ.)²⁶⁷. Τον Μάρτιο του 1936 εγκαινιάζεται το ξυλουργείο και το καλοκαίρι του ίδιου έτους, ο υπουργός Αλέξανδρος Κορυζής, της επιβαλλόμενης δικτατορικής κυβέρνησης του Μεταξά, επισκέπτεται το άσυλο, επιβλέποντας τους χώρους και υποδεικνύοντας πιθανές βελτιώσεις στην διαβίωση²⁶⁸.

Με την πάροδο του χρόνου τα εργαστήρια εκσυγχρονίζονται, με αποτέλεσμα να παράγουν περισσότερα προϊόντα αποφέροντας μεγαλύτερα κέρδη. Μετά το σιδηρουργείο και το ξυλουργείο, σειρά έχει η δημιουργία του μηχανουργείου με τórνους και χυτήριο. Το δημόσιο και ο δήμος καλύπτουν, τα τρία τέταρτα των δαπανών. Το έτος 1937-38 οι τρόφιμοι ανέρχονται στους 232²⁶⁹.

Τα τελευταία δύο χρόνια του μεσοπολέμου, οι τρόφιμοι ξεπερνούν τους 250. Παράλληλα, η κρατική παρέμβαση γίνεται όλο και πιο εμφανής. Οι υπεύθυνοι των εργαστηρίων για πρώτη φορά κάνουν παραγγελίες αναλώσιμων²⁷⁰ από το εξωτερικό²⁷¹. Ταυτόχρονα, στον χώρο των αποθηκών του ξυλουργείου, ιδρύεται το ηλεκτροτεχνουργείο,

---

²⁶⁵ Λογοδοσία της Επιτροπής του Εθνικού Παπάφειου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1936-37, χ.τ., χ.χ., σ. 3.

²⁶⁶ Στο ίδιο, σ. 3-4.

²⁶⁷ Στο ίδιο, σ. 8.

²⁶⁸ Πρακτικά συνεδριάσεως 7.9.1936.

²⁶⁹ Λογοδοσία της Επιτροπής του Εθνικού Παπαφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1937-1938, χ.τ., χ.χ., σ. 3-5.

²⁷⁰ Οχτώ μαχαίρια και μία πλάνη για το ξυλουργείο και ένας τórνος για το μηχανουργείο.

²⁷¹ Ευφροσύνη Ρούπα, «Το επιπλοποιείο του Παπάφειου Ορφανοτροφείου», στο, *Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο και το Επιπλοποιείο του*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 44-69, σ. 49-53.

στην αυλή ανεγείρεται ένα νέο μηχανουργείο και επεκτείνεται το ήδη υπάρχον σιδηρουργείο. Μετά από σχετική απόφαση, το αρμόδιο υπουργείο, καθιστά υποχρεωτική την τριετή φοίτηση για την εκμάθηση οποιασδήποτε τέχνης. Τον Οκτώβριο του 1938 ιδρύεται στον χώρο του Ορφανοτροφείου παράρτημα των σχολών «Ευκλείδης». Το κέρδος είναι ελάχιστο στην αρχή, όμως σταδιακά σημειώνεται αύξηση περίπου 500.000 δρχ. στο ξυλουργείο, κατασκευάζοντας έπιπλα για τον δήμο, το Πανεπιστήμιο και τη Σχολή Βαλαγιάννη. Το Παπάφειο ακολουθώντας το συνολικό κλίμα της χώρας, αποκτά αυτοτελή οργάνωση της ΕΟΝ, με αποτέλεσμα οι οικότροφοι να καλλιεργούν λαχανικά στον κήπο του ασύλου και να εκτρέφουν πουλερικά, σύμφωνα με τις υποδείξεις του καθεστώτος²⁷². Σε αυτό το χρονικό πλαίσιο, το φιλανθρωπικό σωματείο «Μέριμνα», με παρότρυνση της συζύγου του υπουργού Κυρίμη, παρήγγειλε 2.000 ζευγάρια παπούτσια από το υποδηματοποιείο του Παπαφείου, για τη διάθεσή τους στα άπορα παιδιά αλλά και την ενίσχυση του ιδρύματος²⁷³. Το έτος 1938-39 οι τρόφιμοι ανέρχονται στους 239 ενώ το επόμενο έτος 257.

Μια από τις πιο δύσκολες περιόδους για το Παπάφειο, ήταν αυτή της κατοχής. Η ενεργητικότητα και η διορατικότητα του διευθυντή του ορφανοτροφείου, Αλέξανδρου Πετρίδη,²⁷⁴ κατάφεραν να κρατήσουν το άσυλο συγκροτημένο, παρά τις τρομερές αντιξοότητες. Το 1940, με την έναρξη του πολέμου, το Παπάφειο με 294 ορφανά υπό την προστασία του, βρέθηκε και πάλι στις επάλξεις, προκειμένου να υπηρετήσει το εθνικό φρόνημα. Παραχωρήθηκε τον Νοέμβριο του 1940, άνευ όρων στις Ελληνικές Στρατιωτικές Αρχές για την εγκατάσταση του 5^{ου} Στρατιωτικού Νοσοκομείου, υπό τη Διεύθυνση του κ. Κοζαδινού, περιθάλποντας τους τραυματίες του Ελληνο-Ιταλικού πολέμου. Οι τρόφιμοι, μεταφέρθηκαν την ίδια μέρα, με στρατιωτικά οχήματα, στη φιλόξενη Μονή της Αγίας Αναστασίας. Τον επόμενο χρόνο, στις 9 Απριλίου, οι Γερμανοί καταλαμβάνουν το κτήριο²⁷⁵. Οι γερμανικές στρατιωτικές αρχές ύστερα από τετραήμερη διαμονή αποχωρούν, για να εγκατασταθεί το στρατιωτικό Γερμανικό Νοσοκομείο.

---

²⁷² Λογοδοσία της Επιτροπής του Εθνικού Παπαφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1939-1940, χ.τ., χ.χ., σ. 3-9.

²⁷³ Στο ίδιο, σ. 7-8.

²⁷⁴ Μάρθα Πηνιού, «Αλέξανδρος Π. Πετρίδης», στο, *Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο και το Επιλοποιείο του*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 29-38, σ. 29-30.

²⁷⁵ Όταν το Παπάφειο επιτάχθηκε από τους Γερμανούς, σχεδόν 160 ορφανά βρέθηκαν στον δρόμο, εξαναγκασμένα δια της βίας, να πάρουν την ζωή στα χέρια τους, συγκροτώντας ομάδες, τους γνωστούς «σαλατδόρους», που καθημερινά έκλεβαν τρόφιμα από τους Γερμανούς και τους μαυραγορίτες για να επιβιώσουν αυτοί και οι φτωχοί κάτοικοι της πόλης. Η ταινία «Το ξυπόλητο τάγμα», του Γκρεκ Τάλας, είναι βασισμένη στην αληθινή ιστορία που έλαβε χώρα την περίοδο της κατοχής στη Θεσσαλονίκη, με πρωταγωνιστές τα παιδιά του Παπαφείου Ορφανοτροφείου. Το «Ξυπόλυτο Τάγμα» ήταν η πρώτη ελληνική

Η παραμονή των ορφανών στη Μονή της Αγίας Αναστασίας, γινόταν όλο και πιο δύσκολη, όντας αδύνατος ο επισιτισμός λόγω των ανύπαρκτων μέσων μεταφοράς των τροφίμων. Η λύση, παροδική μεν, δόθηκε από το Θεαγένειο Νοσοκομείο, όπου παραχώρησε το διπλανό παλαιό κτήριό του, διασκευάζοντάς το με την οικονομική βοήθεια του Δήμου και του Ελληνικού Ερυθρού Σταυρού. Οι ιθύνοντες του ιδρύματος, δεν έπαψαν να προσπαθούν για ένα καλύτερο αποτέλεσμα, παραχωρώντας τους τελικά, το κτήριο, του Έν Στρατιωτικού νοσοκομείου στις 11 Μαΐου 1942, ενώ έχουν ήδη περάσει ένα 9μηνο στο οίκημα Πέπα. Οι τρόφιμοι το έτος 1941-42 φτάνουν τους 299 ενώ το επόμενο έτος 1942-43 τους 294.

Η έλλειψη χώρου, λόγω της συνεστίασης με το ίδρυμα «Αριστοτέλης», ανάγκασε τη Διεύθυνση, τον αιματηρό Δεκέμβριο του 1944, να μεταφέρει τα 254 ορφανά στο κτήριο της Ρουμανικής σχολής επί της οδού Μιαούλη. Παράλληλα, το κτήριο του Παπαφείου είχε καταληφθεί από τον Οκτώβριο του 1944 από τους ΕΑΜίτες, αποτελειώνοντας ό, τι άφησαν οι Γερμανοί, ενώ δύο μήνες αργότερα από τις βρετανικές στρατιωτικές αρχές, καθιστώντας το στρατιωτικό αγγλικό νοσοκομείο.

Κατά τη διάρκεια του εμφυλίου, πολλές σημαντικές προσωπικότητες²⁷⁶ επισκέφτηκαν τα ορφανά, στην οδό Μιαούλη, δεσμευόμενοι τη γρήγορη επιστροφή στο «σπίτι» τους. Τον Απρίλιο του 1947, ο Δ/ντής Άλ. Πετρίδης υπέγραψε το σχετικό έγγραφο παραλαβής κτηρίου και εργαστηρίων. Η επόμενη μέρα του Παπαφείου είχε τοίχους μαυρισμένους, νιπτήρες χωρίς βρύσες και πόρτες χωρίς χειρολαβές, ραγισμένα και σπασμένα τα μάρμαρα των δαπέδων, καμένα σανιδώματα, διχοτομημένο και λεηλατημένο ναΐδριο, διαρπαγμένα έπιπλα, σκεύη, εργαλεία και μηχανήματα από τα εργαστήρια, αλλά αλώβητο από τους βομβαρδισμούς.

ταινία που κατόρθωσε να βραβευτεί σε διεθνές φεστιβάλ. Το 1955 κέρδισε το πρώτο βραβείο («Χρυσή Δάφνη»), στο Διεθνές Φεστιβάλ Κινηματογράφου του Εδιμβούργου. Βλ. Νίκος Ασλανίδης, «Το Παπάφειο και το Ξυπόλητο τάγμα», *Θεσσαλονικέων Πόλις*, τ. 55 (2016), σ. 64-65.

²⁷⁶ 4-12-1946 Υπουργός Πρόνοιας κ. Κοτσανός, 10-1-1947 τότε Πριγκίπισσα Φρειδερίκη, 17-2-1947 Διευθυντής των Βρετανικών Δυνάμεων Θεσ/νίκης με τον Δήμαρχο Χρ. Κωνσταντίνου.

Τα επόμενα χρόνια, αφού επισκευάστηκαν οι ζημιές και αντικαταστάθηκαν τα εκλιπόντα αντικείμενα, η ΒΔ πτέρυγα του Παπαφείου επιστρατεύθηκε με σκοπό να φιλοξενήσει τα συμμοριόπληκτα παιδιά της υπαίθρου, συνολικά 4.650 παιδιά, προς αποφυγή του παιδομαζώματος. Μέχρι τον Νοέμβριο του 1950 βρήκαν περίθαλψη στην παιδούπολη

«Άγιος

Γρηγόριος

Παλαμάς» 300

παιδιά²⁷⁷. Παρά

τις δυσχέρειες

ως προς το

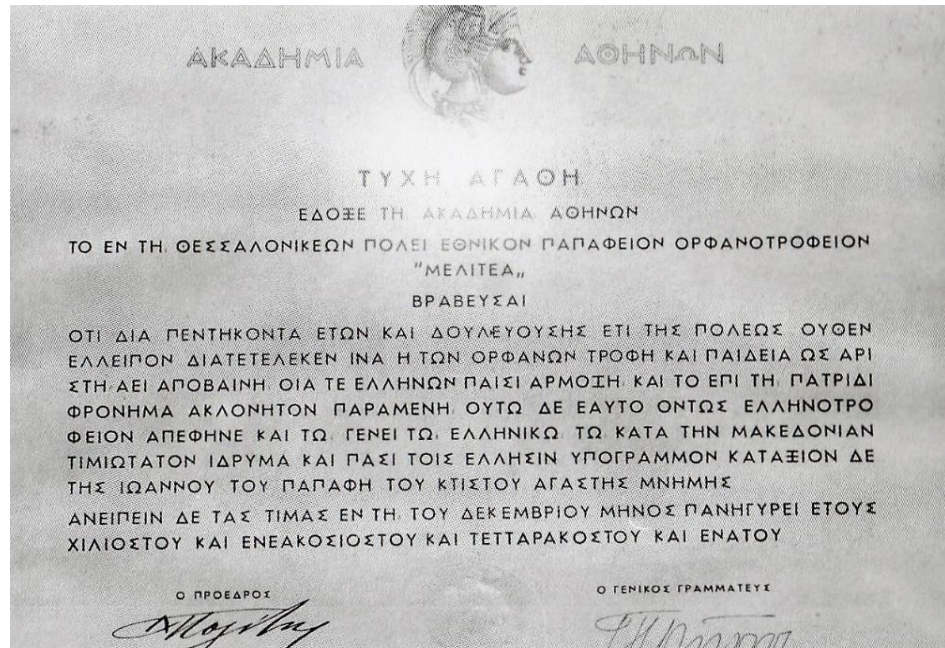
χώρο, λόγω της

συρροής τόσων

παιδιών, τα

μαθήματα και

τα εργαστήρια

συνεχίστηκαν κανονικά και ανελλιπώς. Κατά την πανηγυρική συνεδρίαση της 25ης Δεκεμβρίου 1949 η Ακαδημία Αθηνών απονέμει στο Παπάφειο Ορφανοτροφείο βραβείο για την 50ετή κοινωνική και εθνική δράση του²⁷⁸.

²⁷⁷ Αλέξανδρος Λέτσας, «Ιωάννης Ν. Παπαφής», ό.π., σ. 208-240, σ. 235.

²⁷⁸ Στο ίδιο, σ. 238-239.

Τον Νοέμβριο του 1950 άρχισε η ανέγερση και η επέκταση των εργαστηριακών εγκαταστάσεων του ηλεκτροτεχνουργείου, μηχανουργείου, σιδηρουργείου και του

χυτηρίου, με έξοδα 200.000.000 δραχμών, της Αμερικανικής Οικονομικής Αποστολής με εισήγηση του κ. Μέλλερ, εντεταλμένου της επαγγελματικής εκπαίδευσεως στην Ελλάδα. Επί τη ευκαιρία της 17ης Διεθνούς Εκθέσεως Θεσσαλονίκης, το Παπάφειο με την έγκριση του Υπουργείου Πρόνοιας,

έλαβε μέρος σε κατάλληλα διακοσμημένο χώρο, στο περίπτερο εθνικής παραγωγής, εκθέτοντας υλικά και έργα των εργαστηρίων (επιλοποιίας, ραδιοφωνίας, μηχανουργίας, υποδηματοποιίας, σιδηρουργικής και ηλεκτρολογίας) για τα οποία και βραβεύθηκε από τη Διεθνή Έκθεση με δίπλωμα τιμής και χρυσό μετάλλιο²⁷⁹. Την επόμενη χρονιά, το ίδρυμα κλήθηκε να επιβεβαιώσει τον φιλανθρωπικό του χαρακτήρα, παρέχοντας στέγη και θαλπωρή στα 185 επαναπατριζόμενα Ελληνόπουλα από τη Γιουγκοσλαβία. Ανάλογα θα πράξει και το 1954, φιλοξενώντας παιδιά από τη Ρουμανία και τη Τσεχοσλοβακία.

Το 1953 η Διοικητική Επιτροπή, αποφάσισε για την καλύτερη εξυπηρέτηση των ορφανών τα, από το έτος 1952-53, 532 εγγραφέντα ορφανά στο ίδρυμα, να κατανεμηθούν για τη θεωρητική εκπαίδευσή τους στις δύο (Ε και Στ) τάξεις του δημοτικού Σχολείου και στις σχολές επαγγελματικής εκπαίδευσης της Σχολής Ευκλείδης (μηχανοξυλουργών, ηλεκτροτεχνιτών, μηχανοτεχνικών), για την πρακτική επαγγελματική κατάρτιση τους στα λειτουργούντα εργαστήρια του ιδρύματος (ραφείο, επιλοποιείο, σιδηρουργείο, ξυλογλυφείο, υποδηματοποιείο, ηλεκτροτεχνουργείο). Με αυτόν τον τρόπο οριστικοποιείται μια συνεργασία μεταξύ του ιδρύματος και της σχολής μηχανικών «Ο Ευκλείδης», που έχει τις ρίζες του στο 1938, και τη διδασκαλία κάθε τέχνης να ρυθμίζεται από το αναλυτικό πρόγραμμα της σχολής²⁸⁰.

²⁷⁹ Ευφροσύνη Ρούπα, «Το επιλοποιείο του Παπάφειου...», ό.π., σ. 59-60.

²⁸⁰ Στο ίδιο, σ. 61.

Ο
Μουσικογυμναστικός
Σύλλογος του
Ορφανοτροφείου, ο
«Μελιτεύς», ως ένδειξη
τιμής των αποφοίτων,
πρωτοστάτησε στην
ανέγερση της προτομής
του Ιωάννη Παπάφη
πλασιωμένη με

ανάγλυφες παραστάσεις μικρών παιδιών, στο πάρκο του Λευκού Πύργου, ως συμβολική μνεία του φιλανθρωπικού του έργου, δια χειρός Θανάση Απάρτη, μνημείο που δεν υπήρχε μέχρι τότε στη Θεσσαλονίκη²⁸¹.

Ο Μάιος του 1955 σηματοδοτεί την έναρξη μιας καινούργιας περιόδου στο Παπάφειο Ορφανοτροφείο, με την αλλαγή σκυτάλης στη θέση του Διευθυντή. Τα ηνία αναλαμβάνει ο Δημήτριος Πηνιός, υπηρετώντας το άσυλο επί σειρά ετών με πίστη και αφοσίωση. Στις εορτές του Ροταριανού Ομίλου Θεσσαλονίκης το Παπάφειο απέσπασε τη μέγιστη τιμητική διάκριση για την άριστη εμφάνισή του. Ο Πηνιός συνέλαβε τη μεγάλoπνοη ιδέα της ανέγερσης ενός ναού ανάλογου με τη μεγαλοπρέπεια του Παπαφείου. Το 1959 τέθηκε ο θεμέλιος λίθος του υπό ανέγερση ναού του Αγίου Ιωάννη του Προδρόμου, στον περίβολο του ιδρύματος, για τον οποίο διεξήγαγε ο ίδιος πολλαπλούς εράνους, συγκεντρώνοντας το ποσό των 330.000 δρχ.²⁸² Η Μπάντα απέδωσε στους επισήμους τις πρόπουσες τιμές και ψυχαγώγησε το κοινό στη δεξίωση που ακολούθησε. Επίσης, από το κεφάλαιο των εράνων, αγοράστηκε με πρωτοβουλία του ίδιου, η Βίλα Καμπίτογλου στον Χορτιάτη, με την τεράστια οικοπεδική της έκταση, για να χρησιμεύσει σαν μόνιμος κατασκηνωτικός χώρος των ορφανών. Το 1958 η κυβέρνηση διέθεσε 2.100.000 δρχ. στη μηχανοτεχνική υπηρεσία του Υπουργείου Βορείου Ελλάδος, αρχίζοντας τη συστηματική μελέτη του κτηρίου του ιδρύματος, για τη γενική του επισκευή.

²⁸¹ Αρχμ. Αντώνιος Πακαλίδης, *Ο Ιωάννης Παπάφης...*, ό.π., σ. 107-108.

²⁸² Μάρθα Πηνιού, «Ο Διευθυντής και ο τρόφιμος», στο, *Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο και το Επιπλοποιείο του*, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, Θεσσαλονίκη, 1994, σ. 34-38, σ.35.

3.3.3. Παπάφειο Κέντρο Παιδικής Μέριμνας Αρρένων Θεσσαλονίκης «ο Μελιτεύς»

Ο Παναγιότατος Μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Παντελεήμων, Πρόεδρος του ιδρύματος τον Φεβρουάριο του 1960 ζήτησε εγγράφως τη μεταφορά των οστών του Ιωάννη Παπάφη από τη Μάλτα στη Θεσσαλονίκη, όπου γεννήθηκε. Η απάντηση ήταν αρνητική με το επιχείρημα ότι «ο Παπάφης ετάφη στη Μάλτα κατά παραγγελία του, που διατυπώνεται και στη διαθήκη του και συνεπώς η μεταφορά των οστών του είναι ανέφικτη». Με το Νόμο 4163 του 1961 (ΦΕΚ/Α/73) το Εθνικό Παπάφειο Ορφανοτροφείο «ο Μελιτεύς» μετατρέπεται σε Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου. Ενώ στις 22 Μαρτίου 1973, με το Β. Δ. 273/1973 «περί μετατροπής των Εθνικών Ορφανοτροφείων και Οικοτροφείων εις Κέντρα Παιδικής Μερύμνης» (ΦΕΚ 81/Α/22-3-1973). Το Εθνικό Παπάφειο Ορφανοτροφείο «ο Μελιτεύς» μετατρέπεται σε: Παπάφειο Κέντρο Παιδικής Μέριμνας Αρρένων Θεσσαλονίκης «ο Μελιτεύς». Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο αποτελούσε για πολλά χρόνια το μοναδικό ίδρυμα τεχνικής κατάρτισης. Το 1973, με την κατάργηση της κατώτερης τεχνικής εκπαίδευσης, σταμάτησε η λειτουργία όλων των εργαστηρίων που μόρφωσαν και διαπαιδαγώγησαν 3.000 σχεδόν ορφανά παιδιά, προσφέροντας χρήσιμους και έντιμους πολίτες στην κοινωνία²⁸³. Τον επόμενο χρόνο φιλοξενεί παιδιά από την Κύπρο μετά την τουρκική εισβολή.

Ο μεγάλος σεισμός του 1978 στη Θεσσαλονίκη με 6,5R θα αφήσει στο πέρασμά του πολλές καταστροφές, με αποτέλεσμα στη δυτική πλευρά του προαύλιο χώρου του ασύλου να τοποθετηθούν λυόμενες εγκαταστάσεις για τη στέγαση του 90^{ου} και 30^{ου} Δημοτικού Σχολείου Θεσσαλονίκης. Τον επόμενο χρόνο το Υπουργείο Παιδείας διέκοψε τη λειτουργία των τεχνικών εργαστηρίων λόγω αλλαγής του εκπαιδευτικού συστήματος. Το 1985 λαμβάνει χώρα το Α Πανελλήνιο Συνέδριο Αποφοίτων Παπαφείου.

Το Ίδρυμα από 1/9/2003 με α) Το Νόμο 3106/10-2-2003 ΦΕΚ 30/2003 τ. Α και β) την αριθμ. Π1β/Γ.Π. οικ. 61957/26-6-2003 ΦΕΚ 865/2003 τ. Β απόφαση του Υπουργείου Υγείας και Πρόνοιας εντάχθηκε ως Περιφερειακή Μονάδα Κοινωνικής Φροντίδας στο Α Πε.Σ.Υ.Π. Κεντρικής Μακεδονίας.

Το Ίδρυμα από 16/5/2005 το Ίδρυμα με α) Το Νόμο 3329/4-4-2004 ΦΕΚ 81/2005 τ. Α και β) την αριθμ. Π3/Φ.ΝΟΜ./Ν.Π. οικ. 45162/3-5-2005 ΦΕΚ 604/2005 τ. Β απόφαση

---

²⁸³ Σοφία Γιάκοβη, *Η μουσικοπαιδαγωγική δραστηριότητα στο Παπάφειο Ορφανοτροφείο από την ίδρυση του μέχρι το 1980*, Τμήμα Μουσικών Σπουδών Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 1993, σ. 28-30.

του Υπουργείου Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης μετατράπηκε και πάλι σε Ν.Π.Δ.Δ. και ανήκει στην 4^η Υ. ΠΕ. Μακεδονίας & Θράκης.

Αυτοδίκαιη μεταφορά του Παπαφείου Ιδρύματος καθώς και των οργανικών του θέσεων από το Υπουργείο Υγείας στο Υπουργείο Εργασίας Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας, ΔΥ1α/Γ.Π. οικ. 65357/29/6/2012 κοινή απόφαση των Υπουργών Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Πρόνοιας και Υγείας, σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 9 παρ. 20 του Ν/4052/2012 (ΦΕΚ 41/Α/1-3-2012), ΦΕΚ 2062/29-6-2012 τ. Β.

Το Ν.4199/2013 ΦΕΚ 216 τ. Α/11-10-2013 άρθρο 127 δηλώνει ότι: Το «Κέντρο Παιδικής Μέριμνας Αρρένων Παπάφειο Θεσσαλονίκης» παραμένει αυτοτελές Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου. Λειτουργεί σύμφωνα με τον αριθμ. (Γ2β/Οκ/8291/ΦΕΚ 860/84 τ. Β), κανονισμό των Κέντρων Παιδικής Μέριμνας, καθώς δέχεται τώρα αγόρια από πεντέμισι μέχρι δεκαέξι χρονών, που έχουν πραγματικά ανάγκη και είναι ορφανά από πατέρα ή μητέρα, αγόρια γενικά αναπήρων, αγόρια που οι γονείς τους πάσχουν από σοβαρή ασθένεια ή είναι ψυχασθενείς. Δέχεται ακόμη αγόρια φυλακισμένων για μεγάλο χρονικό διάστημα, πολύτεκνων ή εγκαταλελειμμένα διαλυμένων οικογενειών. Για όλες τις παραπάνω περιπτώσεις βασική προϋπόθεση εισαγωγής είναι η οικονομική αδυναμία της οικογένειας καθώς και σωματική, ψυχική και πνευματική υγεία του παιδιού²⁸⁴. Σύμφωνα με την αριθμ. Γ2β/5547/5-12-91 απόφαση του Υπουργείου Υγείας-Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων, κατά παρέκκλιση των κειμένων διατάξεων παρέχεται από το Ίδρυμα μόνο στέγη σε άπορους φοιτητές.

Την τελευταία δεκαετία το ίδρυμα φιλοξένησε 170 παιδιά. Σήμερα φιλοξενεί και περιθάλπει 34, που φοιτούν σε διάφορα σχολεία έξω μαζί με τα άλλα παιδιά της πόλης (δημοτικά, γυμνάσια, λύκεια, ιδιωτικές σχολές και πανεπιστήμια). Σκοπός του ιδρύματος δεν είναι η απλή φιλοξενία παιδιών αλλά η όσο το δυνατόν καλύτερη διαπαιδαγώγηση αυτών στα πρότυπα της οικογένειας. Γι' αυτό και λειτουργούν σε καθημερινή βάση φροντιστηριακά τμήματα με τη βοήθεια εθελοντών, για μαθησιακές δυσκολίες των παιδιών στα Φιλολογικά, Μαθηματικά, ξένης γλώσσας και άλλων.

Όλοι οι τρόφιμοι παρακολουθούνται ιατρικά τακτικά από Ιατρικό προσωπικό εντός και εκτός του Ιδρύματος, αν χρειαστεί από τις Νοσηλευτικές μονάδες της Πόλης. Επιπλέον, η κοινωνική λειτουργός παρακολουθεί τα παιδιά, τα ενισχύει ψυχολογικά και τα βοηθά σε σχέση με την οικογένειά τους, τον κοινωνικό περίγυρο και τη συναισθηματική τους

---

²⁸⁴ Αρχιμ. Αντώνιος Πακαλίδης, *Ο Ιωάννης Παπάφης...*, ό.π., σ. 122.

ισορροπία. Το Παπάφειο διαθέτει και Οδοντιατρική Μονάδα, αποκτηθείσα από δωρεά, μέσω της οποίας γίνεται οδοντιατρική αγωγή στους μαθητές.

Συμπληρωματικά λειτουργούν, μέσα στο κέντρο με τη βοήθεια των εθελοντών, διάφορες ομάδες δημιουργικής απασχόλησης-αξιοποίησης ελεύθερου χρόνου των μαθητών, με σκοπό την διεύρυνση των ενδιαφερόντων των παιδιών και την εκμάθηση τεχνών και δυνατότητα απόκτησης εφοδίων επαγγελματικής κατάρτισης. Ενδεικτικά παραθέτουμε ορισμένες δραστηριότητες, που ενσωματώνονται στο πρόγραμμα: ζωγραφική, αγιογραφία, ενόργανη γυμναστική, υπολογιστές, μουσική και ξυλογλυπτική.

Το Σάββατο και την Κυριακή τα μεγαλύτερα παιδιά στην έξοδό τους μπορούν να πάνε όπου θέλουν και να επισκεφτούν τους συγγενείς τους μέχρι τις 10 μ.μ., αν δεν διανυκτερεύσουν στους δικούς τους. Τα μικρότερα παιδιά παραλαμβάνονται από συγγενικά πρόσωπα και επίσης μπορούν να διανυκτερεύσουν στους δικούς τους. Και στις δύο περιπτώσεις επιβάλλεται η ενημέρωση της Διεύθυνσης. Από την άλλη, όσα παιδιά παραμένουν στο Ίδρυμα το σαββατοκύριακο, ψυχαγωγούνται από τους εθελοντές του Ερυθρού Σταυρού, περιλαμβάνοντας εξόδους σε παιδότοπο, παιδική χαρά, ακόμη θέατρο και κινηματογράφο. Το Παπάφειο σήμερα λειτουργεί σαν ένα σπίτι. Ακολουθεί πίνακας με τον αριθμό των παιδιών από το 1950 έως το 2004:

1950	400	1961	484	1972	420	1983	129	1994	122
1951	495	1962	486	1973	415	1984	47	1995	115
1952	400	1963	486	1974	336	1985	29	1996	115
1953	405	1964	440	1975	283	1986	29	1997	136
1954	440	1965	428	1976	283	1987	45	1998	122
1955	420	1966	369	1977	248	1988	65	1999	121
1956	430	1967	498	1978	186	1989	65	2000	119
1957	400	1968	474	1979	188	1990	60	2001	115
1958	470	1969	474	1980	166	1991	79	2002	120
1959	480	1970	522	1981	142	1992	75	2003	110
1960	480	1971	454	1982	126	1993	127	2004	105

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 'Δ: Η ΦΙΛΑΡΜΟΝΙΚΗ ΜΠΑΝΤΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑΦΕΙΟΥ

4.1. «Περί ιδρύσεως Εθνικών Ορφανοτροφείων και οικοτροφείων απόρων μαθητών»

Ως το 1904 η μουσική δραστηριότητα στη Θεσσαλονίκη περιοριζόταν σε ορισμένα ελληνικά σωματεία και συγκεκριμένα στον «Απόλλωνα»,²⁸⁵ στον «Ορφέα»,²⁸⁶ στον «Όμιλο Φιλόμουσων» και στον «Όμιλο Ερασιτεχνών» που είχαν τμήματα χορωδίας, μαντολινάτας και φιλαρμονικής. Το πρώτο Ωδείο της Θεσσαλονίκης ήταν το Ωδείο Γραικού, που ιδρύθηκε το 1911²⁸⁷. Το 1915 ιδρύθηκε το Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης, στο οποίο πολλοί τρόφιμοι του Παπάφειου Ορφανοτροφείου συνέχιζαν τις μουσικές σπουδές. Από το 1903 και μετά, το τμήμα μουσικής του Παπαφείου ήταν εκείνο που διέδωσε τη μουσική στις περισσότερες περιοχές της Μακεδονίας και τροφοδότησε φιλαρμονικές και ορχήστρες (στρατιωτικές και μη) με πλήθος ταλαντούχων μουσικών και κρουστών.

Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο, όπως αποδείχθηκε παραπάνω, παρείχε πολύπλευρη γνώση. Ο κανονισμός της εσωτερικής υπηρεσίας του ιδρύματος εγκρίθηκε με την υπ' αριθμ. 65651/14-1-1931 πράξη του Δ.Σ. που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα της Κυβερνήσεως (αρ. Φυλ. 90/10-7-1931 τεύχος 'Β) και καθορίζει τις αρμοδιότητες των επιμέρους τμημάτων, τις υποχρεώσεις των εργαζομένων και τα καθήκοντα των εκπαιδευτικών. Ο κανονισμός ασχολείται με θέματα προσωπικού, διεύθυνσης της υπηρεσίας, διοίκησης και διαχείρισης. Η μόρφωση που παρέχεται είναι πλήρης εξατάξιου Δημοτικού σχολείου και μιας ανωτέρας τάξεως που αντιστοιχεί με γνώσεις Γυμνασίου. Όσοι από τους μαθητές ολοκληρώνουν τον κύκλο σπουδών τους στο σχολείο, ασχολούνται αποκλειστικά με την εκμάθηση της τέχνης και τα τεχνικά μαθήματα, όπως ιχνογραφία, γυμναστική και μουσική. Η διδασκαλία των γραμμάτων γινόταν κάθε μέρα από τέσσερις ώρες, ενώ των τεχνών από τρεις ή τέσσερις

---

²⁸⁵ Σύμφωνα με τον Γ. Ν. Σταμπούλη [*Η ζωή των Θεσσαλονικέων πριν και μετά το 1912*, Διόσκουροι, 1984, σ. 106.] η πρώτη ελληνική Φιλαρμονική θεωρείται πως είναι η Φιλαρμονική «Απόλλων», αποτελούμενη από 65-70 πνευστά όργανα, ιδρυθείσα από την Ελληνική Παροικία Θεσσαλονίκης το 1874.

²⁸⁶ Σύμφωνα με τον Αντώνη Φίλιππα [*Φιλαρμονική Λευκάδος*, Εταιρία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα, 1985, τόμ. Α, σ. 168.] Διευθυντής της Φιλαρμονικής το 1904 ήταν ο Ουμπέρτο Πέργκολα.

²⁸⁷ Δημήτρης Γ. Θέμελης, «Η μουσική ζωή και η μουσική παιδεία στη Θεσσαλονίκη του 20^{ου} αιώνα», *Νέα Εστία*, τόμος 18^{ος}, τ. 1403 (Χριστούγεννα 1985), σ. 455-478, σ. 455.

ώρες. Η εκμάθηση τέχνης εκτός ορφανοτροφείου ή η φοίτηση σε εκπαιδευτικό ίδρυμα, επιτρέπεται μόνο κατόπιν εγκρίσεως της Διοικητικής Επιτροπής²⁸⁸.

Ο νόμος 2851 του 1922 «περί ιδρύσεως Εθνικών Ορφανοτροφείων και οικοτροφείων απόρων μαθητών» ρύθμιζε την οργάνωση και τη λειτουργία του Ορφανοτροφείου. Σύμφωνα με το νόμο, το Ορφανοτροφείο αποτελεί «ίδιον νομικόν πρόσωπον δεκτικόν δικαιωμάτων και υποχρεώσεων, υπαγόμενον υπό την άμεσον εποπτείαν και εξάρτησιν του Υπουργείου της Περιθάλψεως και διοικούμενον υπό Διοικητικής Επιτροπής». Σύμφωνα με το άρθρο 9 προβλέπεται η θέση ενός μουσικοδιδασκάλου με μισθό γραμματέα β' τάξης ή ακολούθου. Ο όρκος της υπηρεσίας των μουσικοδιδασκάλων δίνεται μπροστά στον Πρόεδρο της Διοικητικής Επιτροπής ή του Ειρηνοδικείου της περιφέρειας στην οποία υπάγεται το Ορφανοτροφείο.

Σύμφωνα με τον κανονισμό, μουσικός του Ορφανοτροφείου διορίζεται μόνο όποιος έχει τα κατάλληλα προσόντα. Ο μουσικός θα πρέπει να έχει οπωσδήποτε πτυχίο από αναγνωρισμένο Ωδείο και πείρα Στρατιωτικού Διευθυντή ή Διευθυντή Δημοτικής Φιλαρμονικής. Τα προσόντα αυτά είναι άκρως απαραίτητα, καθώς ο μουσικός παράλληλα με τα μαθήματα έχει την υποχρέωση να οργανώνει και να διατηρεί σε ετοιμότητα την Φιλαρμονική του Παπαφείου.

Ο διορισμός και η παύση καθορίζονται από την επιτροπή, κατόπιν προτάσεως του Διευθυντή. Επειδή η παρακολούθηση του μαθήματος της μουσικής, έπεται της πρακτικής εξάσκησης στα εργαστήρια, ο μουσικός πρέπει να πηγαίνει, πριν από την ορισμένη ώρα του μαθήματος στο Ορφανοτροφείο και να ετοιμάζει τα βιβλία, τα όργανα, τα αναλόγια και ό, τι άλλο χρειάζεται, έτσι ώστε να μην υπάρχει καθυστέρηση. Τα παιδιά διδάσκονται «την οργανική και φωνητική μουσική», καθώς και τραγούδια, πάντοτε εγκεκριμένα από τον διευθυντή.

Ο μουσικοδιδάσκαλος συνεννοείται με τον διευθυντή για τα παιδιά που για διάφορους λόγους αποχωρούν από την μπάντα και προχωρεί στην άμεση αντικατάστασή τους με παιδιά που έχει ήδη προετοιμάσει κατάλληλα, φροντίζοντας με αυτό τον τρόπο να διατηρεί την μπάντα πλήρη και αρμονική.

Έπειτα από εντολή του διευθυντή, ο μουσικός έχει την υποχρέωση να οδηγεί την μπάντα «παιανίζουσα» είτε εντός είτε εκτός του Ορφανοτροφείου και σε οποιοδήποτε χρόνο

---

²⁸⁸ Σοφία Γιάκοβη, *Η μουσικοπαιδαγωγική δραστηριότητα στο Παπάφειο...*, ό.π., σ. 19-21.

και τόπο. Η μπάντα μπορεί να συμμετέχει σε εθνικές, δημόσιες και άλλες τελετές, πάντοτε όμως με την έγκριση της Διεύθυνσης. Επίσης, μπορεί να συμμετέχει και σε κηδείες, εφόσον καταβληθεί το ορισμένο αντίτιμο και δεν παραβλάπτεται η υπηρεσία του Ιδρύματος. Από την μελέτη των πρακτικών των συνεδριάσεων του Δ.Σ. προκύπτει ότι η μπάντα συμμετείχε σε όλες τις εθνικές και θρησκευτικές εκδηλώσεις που έγιναν μέσα στο Ίδρυμα. Εκτός από αυτές τις περιπτώσεις, έλαβε μέρος σε πλήθος άλλων εκδηλώσεων, όχι μόνο της Θεσσαλονίκης, αλλά και ολόκληρης της Ελλάδας.

Ο μουσικοδιδάσκαλος πρέπει να κρατά τακτικό κατάλογο των μαθητών των διάφορων κλάδων της μουσικής και ιδιαιτέρως της μπάντας. Επίσης να φροντίζει για την καθαριότητα και την καλή συντήρηση των βιβλίων, των μουσικών οργάνων και άλλων αντικειμένων του μουσικού σχολείου και να προνοεί για την αντικατάστασή τους.

Σύμφωνα με τον κανονισμό, τα παιδιά που ανήκαν στην μπάντα, απαλλάσσονταν από όλες τις υποχρεώσεις τους, κατά τις ώρες του μαθήματος της μουσικής. Είναι πασιφανές πόσο σοβαρά αντιμετωπίζει ο πρώτος αυτός κανονισμός λειτουργίας του Ιδρύματος τα θέματα που αφορούν στο μουσικό τμήμα.

Ο εσωτερικός κανονισμός του 1951 προβλέπει μια έδρα Ωδικής και μια έδρα θεωρητικής και εφαρμοσμένης μουσικής. Συγκεκριμένα το άρθρο 31, ορίζει για την μπάντα του Ιδρύματος:

- Στην αρμοδιότητα της μπάντας υπάγεται:
  1. Η διδασκαλία της θεωρίας και εφαρμογής της μουσικής
  2. Η οργάνωση της χορωδίας
  3. Η συγκρότηση μπάντας πνευστών οργάνων
  4. Η συγκρότηση ορχήστρας και μαντολινάτας
  5. Οι μουσικές επιδείξεις και γιορτές του Ιδρύματος
- Οι 1^η και 2^η περίπτωση υπάγονται στην αρμοδιότητα του τμήματος Γενικής Μορφώσεως, ενώ οι υπόλοιπες περιπτώσεις στην Αρμοδιότητα της Διοικητικής Υπηρεσίας.
- Προϊστάμενος της μπάντας είναι αυτός που έχει την έδρα διδασκαλίας Θεωρητικής Μουσικής και καλείται «Επιμελητής».

- Για τη διδασκαλία ειδικών οργάνων, χάλκινων, ξύλινων, έγχορδων διαφόρου είδους (εφόσον οι έχοντες τις έδρες θεωρητικής μουσικής και χορωδίας αδυνατούν να διδάξουν) μπορεί το Δ. Σ. να προσλάβει ειδικούς μουσικούς με τις κατάλληλες γνώσεις.
- Η διεύθυνση της μπάντας και η διαχείριση του υλικού (μουσικών και όλων των αντικειμένων) ανατίθεται σε υπάλληλο της υπηρεσίας Διαχείρισης ή του τμήματος Γενικής Μορφώσεως ή Διοικήσεως.

Με το υπ. αριθ. 2565/31 Αυγούστου 1953 Ν. Δ. (ΦΕΚ 240/τ. Α/3-9-1953) «περί τρόπου διοικήσεως και διαχειρίσεως των εν Θεσσαλονίκη Ιδρυμάτων (Παπαφείου Ορφανοτροφείου) καθορίζεται η σύσταση του Διοικητικού Συμβουλίου». Ακολουθεί η σύνταξη καινούργιου Οργανισμού, ο οποίος προβλέπει μια θέση καθηγητή μουσικής με βαθμό και μισθό 11-6 και μία θέση καθηγητή Ωδικής με σύμβαση.

4.2. Ο κανονισμός λειτουργίας του τμήματος της μουσικής

Τον επόμενο, κίόλας, χρόνο της λειτουργίας του ιδρύματος (1904-1905), συστήθηκε τμήμα μουσικής. Η εκπαίδευση αυτής της τέχνης, στόχευε σε δύο βασικούς παράγοντες: α) στην ψυχική τους ανάπλαση και β) στην ενδεχόμενη επαγγελματική τους μουσική κατάρτιση. Ως προς τη φιλαρμονική, δόθηκε από την αρχή ιδιαίτερη σημασία για την οργάνωση της, προκειμένου να καταρτιστούν με όσο το δυνατόν καλύτερα εφόδια. Για τον λόγο αυτό επιστρατεύτηκε, τον Νοέμβριο του 1904, ο Ιταλός Ουμπέρτο Πέργκολα, ένας από τους καλύτερους μουσικοδιδάσκαλους της εποχής, για τη διδασκαλία της φωνητικής, όσο και της ενόργανης μουσικής.

Το τμήμα μουσικής του Παπαφείου παρείχε εκλεκτή κατάρτιση στους χιλιάδες άπορους τροφίμους, στη συγκεκριμένη καλλιτεχνική δραστηριότητα, μεθοδική και σχεδιασμένη διδασκαλία, και συγκροτημένη πρακτική ενασχόληση. Η αγάπη και ο ζήλος των παιδιών για την τέχνη, οι ακατάπαυστες προσπάθειες των υπευθύνων, ακόμα και η ηθική συμπαράσταση της κοινωνίας της Θεσσαλονίκης, μεταμόρφωσαν τα καθημερινά μαθήματα μουσικής του Ορφανοτροφείου σε τρόπο ζωής και έκφρασης, σε δραστηριότητα με ανείπωτη παιδαγωγική και μορφωτική επίπτωση. Αυτός είναι ο κύριος λόγος που το τμήμα μουσικής, παρά τις αντιξοότητες της εποχής, κατάφερε όχι μόνο να επιβιώσει αλλά και να διευρύνει την πολύπλευρη προσφορά του και τη δράση του. Χαρακτηριστικό είναι ότι η ιστορία της μουσικής του Παπαφείου, είναι αλληλένδετη με τη μουσική ιστορία της

Θεσσαλονίκης, καθώς κάλυπτε αμέτρητους και ποικίλους τομείς μουσικών δραστηριοτήτων (διδασκαλία θεωρίας, εκμάθηση ενός τουλάχιστον μουσικού οργάνου, συγκρότηση μπάντας, οργάνωση χορωδίας και διδασκαλία βυζαντινής μουσικής).

Η εκπαίδευση στο Παπάφειο Ορφανοτροφείο ξεκινούσε με το Δημοτικό Σχολείο και συνεχιζόταν με τετραετή φοίτηση σε γενικά και ειδικά τεχνικά μαθήματα και συστηματική εργαστηριακή άσκηση. Παράλληλα οι μαθητές είχαν την υποχρέωση να παρακολουθούν μαθήματα μουσικής και να συμμετέχουν σε διάφορες μουσικές δραστηριότητες, κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στο Ίδρυμα, ακόμη και όταν ασχολούνταν αποκλειστικά με την τέχνη.

Το μάθημα της μουσικής πραγματοποιούνταν καθημερινά επί δύο ώρες, από τις 12:00 ως τις 2:00μ.μ., αμέσως μετά από τα θεωρητικά και πρακτικά μαθήματα. Ακολουθούσε, από τις 2:00 ως τις 4:00μ.μ. ψυχαγωγία και αθλητισμός, ενώ από τις 5:00 ως τις 8:00μ.μ., συνεχιζόταν η άσκηση στα εργαστήρια. Από τις 8:00 ως τις 10:00μ.μ., τα παιδιά μελετούσαν.

Σε περίπτωση που το μουσικό τμήμα ετοιμαζόταν για κάποια γιορτή, οι πρόβες πραγματοποιούνταν αυτές τις ώρες, είτε στην μεγάλη αίθουσα (τελετών) είτε στην αυλή, σε συνδυασμό με το χορευτικό ή το τμήμα παρέλασης (εφόσον το απαιτούσε η περίπτωση). Αξίζει να αναφερθεί πως με απόφαση του Διοικητικού Συμβουλίου του Ιδρύματος από το 1955 δινόταν πρόγευμα καθημερινά στις 11:00π.μ. μόνο στους μαθητές του τμήματος της μουσικής λόγω της σωματικής και πνευματικής τους κόπωσης από τα εργαστηριακά και μουσικά μαθήματα²⁸⁹.

Όταν το 1973, σταμάτησε η λειτουργία των εργαστηρίων και όλα τα παιδιά, επίσημα πλέον, φοιτούσαν σε σχολεία εκτός Ιδρύματος, το ωρολόγιο πρόγραμμα διαμορφώθηκε ως εξής: από τις 9:00π.μ. ως τις 12:00μ.μ. μουσική, όταν τα παιδιά παρακολουθούσαν τον απογευματινό κύκλο μαθημάτων στο σχολείο, και από τις 2:00 ως τις 4:00μ.μ. όταν παρακολουθούσαν τον πρωινό κύκλο.

Οι αίθουσες διδασκαλίας της μουσικής βρίσκονται στο ισόγειο του κτιρίου. Στο αμφιθέατρο του τμήματος διδάσκονταν τα θεωρητικά μαθήματα και μελετούσαν οι αρχάριοι

---

²⁸⁹ Σύμφωνα με το Πρακτικό της Συνεδριάσεως της 13/5/1955, με απόφαση του Δ.Σ., καθιερώνεται η προσφορά προγεύματος στους μαθητές της μουσικής, λόγω της κουραστικής σωματικής και πνευματικής καθημερινής πρωινής άσκησης. Το «προάριστον» (πρόγευμα) θα προσφέρεται στις 11:00π.μ. και θα αποτελείται από τυρί, ή βούτυρο, ή χαλβά, ή αυγά, ή φρούτα.

μαθητές²⁹⁰. Στην αίθουσα που βρίσκεται ακριβώς δίπλα υπάρχουν μέχρι σήμερα μεγάλες ξύλινες ντουλάπες μέσα στις οποίες φυλάγονται τα πνευστά μουσικά όργανα. Σε αυτή την αίθουσα μελετούσαν οι μαθητές που ανήκαν στην μπάντα. Εκτός από τις δύο αυτές αίθουσες, υπάρχει και το γραφείο του Αρχιμουσικού, στο οποίο γίνονταν ατομικό μάθημα οργάνου. Τα μαθήματα της μουσικής πραγματοποιούνταν πάντα στις συγκεκριμένες αίθουσες, εκτός από τις περιπτώσεις που το Ορφανοτροφείο λειτουργούσε εκτός οικήματος, ή όταν συντελούνταν επισκευές στις αίθουσες²⁹¹.

Οι πρόβες του τμήματος δεν περιοριζόταν στην αίθουσα μουσικής αλλά πολλές φορές, όταν ο καιρός το επέτρεπε, έστηναν τα αναλόγια στην αυλή ανάμεσα από τις πτέρυγες σε ημικύκλιο. Τοποθετούσαν επάνω τις παρτιτούρες και τα παιδιά της μπάντας ήταν σε ετοιμότητα. Αριστερά όλα τα χάλκινα πνευστά: οι κορνέτες, τα φλικόρνα, δίπλα οι τρομπέτες, τα άλτικόρνα, τα ευφώνια, τα τρομπόνια, οι τούμπες, τα κρουστά (γκραν κάσα, ταμπούρλα και πιατίνια), τα μπάσα, τα τζένις, τα κόρνα, τα ξύλινα πνευστά: τα σαξόφωνα, τα κλαρίνα γ, β, α, τα κουαρτίνα, και στην άκρη τα φλάουτα-πίκολο. Στην αρχή δοκίμαζαν τα όργανα παίζοντας κάποιες νότες και την κλίμακα για ζέσταμα.

Απέναντι από τα κρουστά, στη μέση, ήταν το αναλόγιο του μαέστρου. Ο μαέστρος είναι η ψυχή της μπάντας, ήταν αυτός που την προετοιμάζε κατάλληλα ώστε να αποκτήσει το δικό του, προσωπικό στυλ στην ερμηνεία. Ο μαέστρος με τις κινήσεις των χεριών του και της μπαγκέτας του αλλά και με τις εκφράσεις του προσώπου του ήλεγχε τα πιο βασικά στοιχεία της μουσικής, το ρυθμό και τη δυναμική. Ενθάρρυνε τους μουσικούς να παίζουν πιο γρήγορα ή πιο αργά, πιο δυνατά ή πιο μαλακά ανάλογα με την άποψή του για αυτό που ο συνθέτης θα ήθελε. Επιπλέον, ο μαέστρος έδειχνε τις εισόδους των οργάνων, έτσι ώστε οι μουσικοί να γνωρίζουν ακριβώς πότε κάθε όργανο μπαίνει στη μελωδία. Η σημασία της μπαγκέτας είναι εξίσου σημαντική καθώς με το χτύπημά της στο αναλόγιο επικρατούσε ησυχία, ενώ υψώνοντας τη οι μουσικοί τίθενται σε ετοιμότητα, τοποθετώντας τα όργανα στο στόμα τους. Με το κατέβασμα της μπαγκέτας η μπάντα άρχιζε να παιανίζει.

---

²⁹⁰ Η αίθουσα μεταβλήθηκε σε αμφιθέατρο το 1957 και προοριζόταν για τη διδασκαλία άλλων μαθημάτων. Τελικά, χρησιμοποιήθηκε από το τμήμα της μουσικής.

²⁹¹ Τα μαθήματα της μουσικής δεν πραγματοποιούνταν όταν το Ίδρυμα φιλοξενούσε μεγάλο αριθμό, είτε πληγέντων πολιτών από πολέμους και άλλες καταστροφές, είτε προσφύγων, όπως επίσης και κατά τη διάρκεια επισκευών λόγω πολέμου ή σεισμών, η διδασκαλία των μαθημάτων περιοριζόταν αναγκαστικά σε μία ή δύο αίθουσες.

Τα πρώτα όργανα, που χρησιμοποιήθηκαν στο τμήμα της μουσικής του Ιδρύματος, ήταν κατασκευασμένα στην Ιταλία. Τα όργανα προέρχονταν από τον ίδιο μουσικό οίκο, που προμήθευε το Ίδρυμα σ' όλα τα χρόνια λειτουργίας του, τον Romeo Orsi στο Μιλάνο²⁹².

4.3. Τα πρώτα χρόνια λειτουργίας της

Ο πρώτος αρχιμουσικός του Παπάφειου Ορφανοτροφείου Αρρένων «ο Μελιτεύς» ήταν ο Ουμπέρτο Πέργκολα, ένας άρτια καταρτισμένος και καταξιωμένος μουσικοσυνθέτης ιταλικής καταγωγής, που έζησε και έδρασε μουσικά στη Θεσσαλονίκη, στα Επτάνησα και την Ιταλία. Ο Πέργκολα ανέλαβε αφιλοκερδώς τη διδασκαλία της μουσικής στο Ίδρυμα, ενώ το 1906 με δική του πρωτοβουλία σχηματίστηκε η πρώτη ορχήστρα πνευστών οργάνων από είκοσι πέντε (25) ανήλικα αγόρια, γεγονός αρκετά πρωτοποριακό για τα δεδομένα της εποχής. Η πρώτη μπάντα στην πόλη της Θεσσαλονίκης μόλις έχει γεννηθεί. Ο αριθμός των μελών της μπάντας μεγάλωνε μέρα με τη μέρα και τα μαθήματα μουσικής συνεχίζονταν με ιδιαίτερη επιτυχία, παρόλα τα οικονομικά προβλήματα με τα οποία ερχόταν καθημερινά αντιμέτωποι οι ιθύνοντες.

Κατά τον τρίτο χρόνο λειτουργίας του τμήματος της μουσικής και συγκεκριμένα τη σχολική χρονιά 1907-1908, πραγματοποιήθηκε στη Μονή Βλατάδων της Θεσσαλονίκης, η πρώτη επίσημη και σε δημόσια εκδήλωση συμμετοχή της μπάντας, ερμηνεύοντας το έργο του τυφλού συγγραφέα Περεσιάδη, «Γκόλφω», θεατρική παράσταση μελοποιημένη σε όπερα από τον Κερκυραίο συνθέτη Παύλο Καρέρ²⁹³. Η νεοσύστατη μπάντα του Ορφανοτροφείου συμμετείχε στη συγκεκριμένη εκδήλωση, παίζοντας θούρια και εμβατήρια εθνικού περιεχομένου. Έπειτα ήρθαν και άλλες, ανάλογου ύφους, εκδηλώσεις που διοργανώθηκαν από το Ίδρυμα²⁹⁴. Ο Πέργκολα προσέφερε τις υπηρεσίες του στο Ίδρυμα ως το 1909-1910.

Η επιλογή των παιδιών που λάμβαναν μέρος στη φιλαρμονική, γινόταν από τον αρχιμουσικό σε συνεργασία με τους παιδονόμους και το γιατρό. Η επιλογή του οργάνου

---

²⁹² Κατά τη διάρκεια λειτουργίας του Ιδρύματος, τα όργανα που χρησιμοποιούνταν προέρχονταν από τον ιταλικό μουσικό οίκο Romeo Orsi. Όταν εμφανίστηκαν και στην Ελλάδα μουσικοί οίκοι, τα ιταλικά όργανα προτιμούνταν από τα άλλα, καθώς είχαν δοκιμαστεί και απέδιδαν το επιθυμητό αποτέλεσμα, χωρίς κανένα ελάττωμα, εδώ και χρόνια.

²⁹³ Σπύρος Μοτσενίγος, Νεοελληνική μουσική:..., ό.π., σ. 284.

²⁹⁴ Η μπάντα συμμετείχε κάθε χρόνο σε εκδηλώσεις που πραγματοποιούνταν μέσα στο Ίδρυμα. Αυτές ήταν ο εορτασμός των Χριστουγέννων, η τέλεση στις 7 Ιανουαρίου, μνημόσυνου στη μνήμη του Ιδρυτή Ιωάννη Παπάφη και η απονομή των απολυτηρίων των τελειόφοιτων στο τέλος της σχολικής χρονιάς. Από το 1920 τελούνταν, επίσης κάθε χρόνο, η γιορτή της Πρωτομαγιάς, με σκοπό την οικονομική ενίσχυση του Ιδρύματος.

γινόταν από τον αρχιμουσικό και τον μαθητή. Η αίθουσα μουσικής είχε έναν μαύρο πίνακα με κόκκινα πεντάγραμμα. Από το πρώτο μάθημα άρχισαν τα μαθήματα της θεωρίας, μαθαίνοντας να γράφουν το κλειδί του σολ. Έπειτα, ακολουθούσαν οι νότες μέσα στο πεντάγραμμα και οι διάρκειες του ολόκληρου και του μισού. Αργότερα περνούσαν στις νότες επάνω και κάτω από το πεντάγραμμα και στις διάρκειες του τέταρτου, του όγδοου, του δεκατουέκτου κ.ο.κ.

Μόλις τα παιδιά μάθαιναν τις πρώτες τους νότες και τις απλούστερες ρυθμικές αξίες, έπαιρναν μια φλογέρα και προσπαθούσαν να εφαρμόσουν τις στοιχειώδεις αυτές γνώσεις τους στην πράξη. Η διδασκαλία της θεωρίας κάλυπτε όλη την ύλη (ως και κλίμακες, διαστήματα, συγχορδίες) και ολοκληρωνόταν σε χρόνο που θα καθόριζε ο αρχιμουσικός. Το πρώτο επίπεδο συμπληρωνόταν με τη μύηση στις παύσεις και στα διαστήματα. Το δώρο θεωρητικό μάθημα πραγματοποιούνταν καθημερινά, μέχρι να αποκτήσουν τις απαραίτητες γνώσεις.

Στα μαθήματα που συμμετείχαν όλοι οι μαθητές, ο καθηγητής ξεχώριζε όσους είχαν ταλέντο και διάθεση να συνεχίσουν. Έπειτα από τρεις ή τέσσερις μήνες άρχιζαν τα ατομικά μαθήματα σε ένα από τα μουσικά όργανα της μπάντας. Η διδασκαλία της θεωρίας περιοριζόταν σε ένα μάθημα την εβδομάδα, μέχρι να ολοκληρωθεί η ύλη της. Πριν αρχίσουν τα ατομικά μαθήματα, οι μαθητές έδιναν εξετάσεις στη θεωρία, γραπτές και προφορικές. Ο καθηγητής δεν βαθμολογούσε επίσημα, αλλά εκμεταλλεύονταν τη συγκεκριμένη μέθοδο για να καταστήσει σαφές στα παιδιά, ότι όσοι προχωρούσαν στην εκμάθηση κάποιου οργάνου κατείχαν τις απαιτούμενες γνώσεις.

Σε αντίθετη περίπτωση, όσοι από τους μαθητές δεν παρουσίαζαν ιδιαίτερη πρόοδο, συνέχιζαν τα μαθήματα της θεωρίας, έτσι ώστε να καλυφθούν τα κενά τους και να φθάσουν στο επίπεδο των άλλων μαθητών. Από αυτό το σημείο και μετά λειτουργούσαν δύο τμήματα θεωρίας: το τμήμα των αρχαρίων, που πραγματοποιούνταν καθημερινά και το τμήμα των προχωρημένων, που πραγματοποιούνταν μία φορά την εβδομάδα.

Τα παιδιά της μουσικής ασκούνται στην αντιγραφή της μουσικής γραφής. Άλλοτε με μολύβι και άλλοτε με πένα. Πρέπει να αντιγράφουν γρήγορα και καθαρά. Τα χρόνια εκείνα η αντιγραφή μουσικών κειμένων ήταν απαραίτητη, αφού δεν υπήρχαν τα σημερινά μέσα αναπαραγωγής αντιγράφων. Στην πορεία τους μοίραζαν από ένα όργανο και τους μάθαιναν πως λέγεται κάθε κομμάτι. Τα παιδιά έπαιρναν το όργανο και το «κομμάτι» με τα πεντάγραμμα και πήγαιναν ένα-ένα στο μάθημα. Έπειτα έκαναν εξάσκηση και την άλλη

μέρα πήγαιναν πάλι ένας-ένας να δείξουν τι έμαθαν και να πάνε παρακάτω. Μετά από ένα μήνα πήγαιναν στο μάθημα ανά οικογένειες οργάνων και στο τέλος όλοι μαζί.

Στα ατομικά μαθήματα διδάσκονταν, αρχικά, κάποια στοιχεία που αφορούσαν στην κατασκευή του οργάνου και στη συνέχεια τους τρόπους φυσήματος και τη δακτυλοθεσία. Σε περίπτωση που ο μαθητής, για οποιοδήποτε λόγο, δεν μπορούσε να προχωρήσει στην

εκμάθηση αυτού του οργάνου, διάλεγε κάποιο άλλο όργανο, πάντα πνευστό ή κρουστό και συνέχιζε τα μαθήματα. Μόλις τα παιδιά αποκτούσαν γενικές γνώσεις, περνούσαν στο επίπεδο της εκμάθησης, που ήταν τα «υπηρεσιακά κομμάτια». «Υπηρεσιακά κομμάτια» ονομάζονταν η «Προσευχή», ο «Ύμνος του Παπάφη», ο «Εθνικός Ύμνος», ο «Ύμνος της Σημαίας», ο «Ολυμπιακός Ύμνος», καθώς επίσης και τα εμβατήρια του Βασιλιά και του Παναγιωτάτου

Μητροπολίτη. Τα «Υπηρεσιακά κομμάτια», συνήθως εκτελούνταν σε κάθε εκδήλωση, όποιο και αν ήταν το περιεχόμενό της, και αποτελούσαν το πρώτο στάδιο εκμάθησης έργων, που ερμήνευαν οι νέοι μαθητές-μέλη της Μπάντας.

4.4. Το ρεπερτόριό της

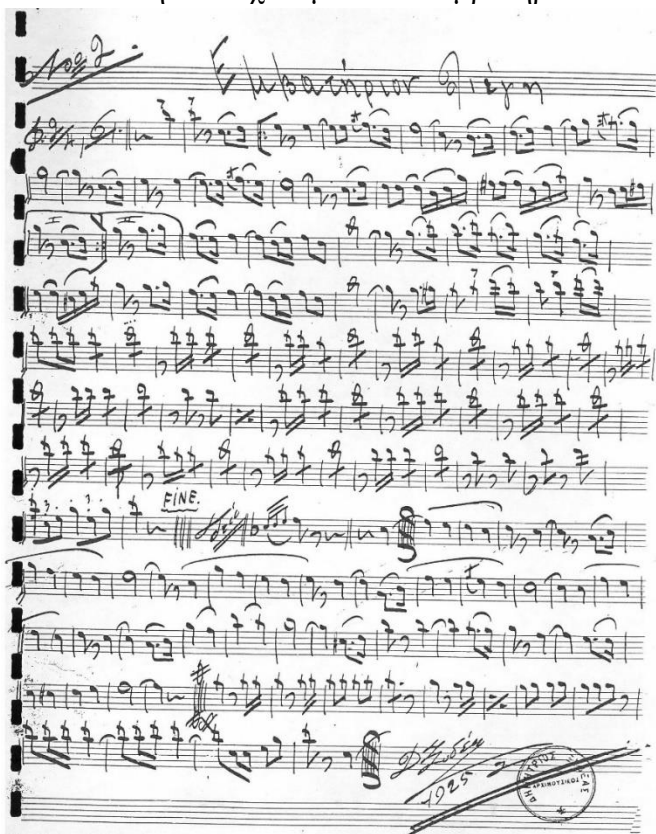
Τα κομμάτια αυτά τα επαναλάμβαναν διαρκώς, καθώς ανήκαν σ' εκείνα που έπρεπε κάθε στιγμή να είναι σε θέση να παίξουν. Αργότερα μάθαιναν δημοτικούς χορούς απ' όλη τη σημερινή Ελλάδα, τη Μικρά Ασία και την Κύπρο. Κάθε όργανο είχε το δικό του χειρόγραφο βιβλιαράκι με δημοτικούς χορούς. Τα δημοτικά τραγούδια αποτελούσαν το κύριο μέρος του προγράμματος της Μπάντας και το πιο περιζήτητο από τα πρώτα χρόνια σύστασής της. Δεν ήταν λίγες οι περιστάσεις, που οι ίδιοι οι διοργανωτές των εκδηλώσεων, στις οποίες μετείχε η Μπάντα ζητούσαν όσο ήταν δυνατό περισσότερους και «νέους δημοτικούς σκοπούς».

Έπειτα από έρευνα που πραγματοποιήθηκε στα αρχεία του μουσικού τμήματος του Παπαφείου, διαπιστώθηκε ότι η Μπάντα ερμήνευσε τους εξής δημοτικούς χορούς: Πεντοζάλης (2/4), Μακεδονικός (Κοζάνης 2/4), πολυάριθμα καλαματιανά (7/8) και κλέφτικα (3/8), Θεσσαλικός (Γιούρια στα Παλιούρια 2/4), Τσακώνικος (5/8), Καραγκούνα (2/4), Κερκυραϊκός (2/4), Συρτός Μακεδονικός (2/4), Συρτός Χανιώτικος (2/4), Ρόδου Γαϊτανάκι (2/4), Γερακίνα (7/8), Μενούσης (2/4), Ηπειρώτικος Κοφτός, Θρακικός, Κύπρου (2/4), Ποντιακός Σατίστης (4/4), Μακεδονία Ξακουστή (2/4), Καγκελωτός (2/4), Χορός Χίου (2/4), Ζαγοράς (5/8), Κωστιλάτα (7/8), Κοζάνης (7/8), Καρυάτιδων (2/4), Πλαγιαστή Τράτα (2/4), Ρόβας (2/4), Πέρα στον Κάμπο (2/4), η Βλάχα (2/4), Βεροιώτικος (2/4), Μπάλος, Ελληνοπούλες, Ανθοδέσμη, Καλαματιανών.

Στην συνέχεια μάθαιναν εμβατήρια εθνικά και πένθιμα, διαφόρων συνθετών, όπως

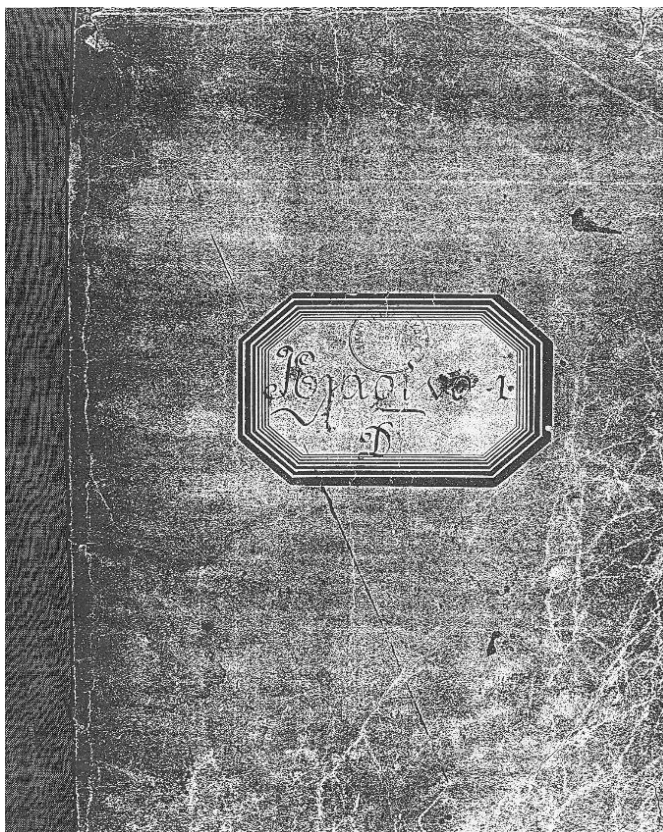

επίσης και εμβατήρια «περιφοράς». Τα εθνικά εμβατήρια εκτελούνταν στις παρελάσεις και κατά την υποδοχή και αναχώρηση επισήμων προσώπων. Επίσης κατά την έναρξη και τη λήξη των εκδηλώσεων, στις οποίες μετείχαν σχολεία, πρόσκοποι, αθλητές, και άλλες ομάδες. Τα εθνικά εμβατήρια της μπάντας κάλυπταν μουσικά την είσοδο και την αποχώρησή τους, από τον χώρο της εκδήλωσης.

Στο ρεπερτόριο της Μπάντας περιλαμβάνονται τα: Εμβατήρια Παρελάσεως (συνθέσεις και ενορχηστρώσεις των εκάστοτε

αρχιμουσικών και μουσικοδιδασκάλων), «Εμβατήριο Λιέγη», «Mars Sousa», «Marcia Otta», «Alte Camarade», Μέγα Εμβατήριο «ο Παρθενών» (Αι αναμνήσεις μου προς την Φιλαρμονική του Ορφέως, ο Θεοφάνης Παλαμίδης), «Μαύρη είναι η Νύχτα», «Περνάει ο Στρατός», «Μακεδονία», «Η Ελλάδα ποτέ δεν πεθαίνει», «Αλέξανδρος», «No 6 (Γαλλικό)», «No 31 (Γαλλικό)», «Πίνδος», «Μελιτεύς», «Λευκός Πύργος», «Κολονέλ» κ.α.

Εκτός από τα εμβατήρια, που προαναφέρθηκαν, υπάρχει ένα χειρόγραφο βιβλιαράκι με

εμβατήρια, απλά αριθμημένα, για κάθε όργανο της Μπάντας, που χρονολογείται από την

απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης (1912).Μάλιστα, για την υποδοχή του Ελληνικού Στρατού κατά την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης, στις 26 Οκτωβρίου του 1912, ενορχηστρώθηκε κατάλληλα για να πλαισιώσει τη θριαμβευτική είσοδό τους, το «Στρατιωτικό Εμβατήριο» του Κ. Λυκόρτα.

Τα πένθιμα εμβατήρια ερμηνεύονταν στις κηδείες, καθώς και κατά την περιφορά του επιταφίου. Πένθιμα εμβατήρια είναι: Πολλές συνθέσεις των εκάστοτε αρχιμουσικών και μουσικοδιδασκάλων γνωστές ως «Marcia Funebre», έργα των Beethoven, Chopin, Mendelssohn, Δελγιαννάκη, τα «Μαραμένα Ρόδα» του Αικατερίνη κ.α. Κατά τη Μεγάλη Εβδομάδα ερμηνεύονταν η πένθιμη σύνθεση «Η Μεγάλη Παρασκευή».

Τα εμβατήρια «Περιφοράς» ονομάστηκαν έτσι, επειδή εκτελούνταν μόνο κατά την περιφορά ιερών λειψάνων και εικόνων. Συνήθως ερμηνεύονταν τα εξής: «Marcia Triomfale», «Monastero», «No 1», «Άγιος Δημήτριος», «San Francisco», «Παπικόν», και άλλες συνθέσεις απλά αριθμημένες, έργα των εκάστοτε αρχιμουσικών και μουσικοδιδασκάλων.

Η Μπάντα του Παπαφείου είχε αναλάβει την υποδοχή επισήμων προσώπων απ' όλο τον κόσμο και κάλυπτε μουσικά τη διεξαγωγή πολλών αθλητικών αγώνων στους οποίους συμμετείχαν και ξένες ομάδες, κρίθηκε απαραίτητο να γνωρίζει η Μπάντα τους ύμνους πολλών ξένων κρατών. Ακολουθώντας, λοιπόν, πάντα την ίδια μέθοδο, υπήρχε για κάθε

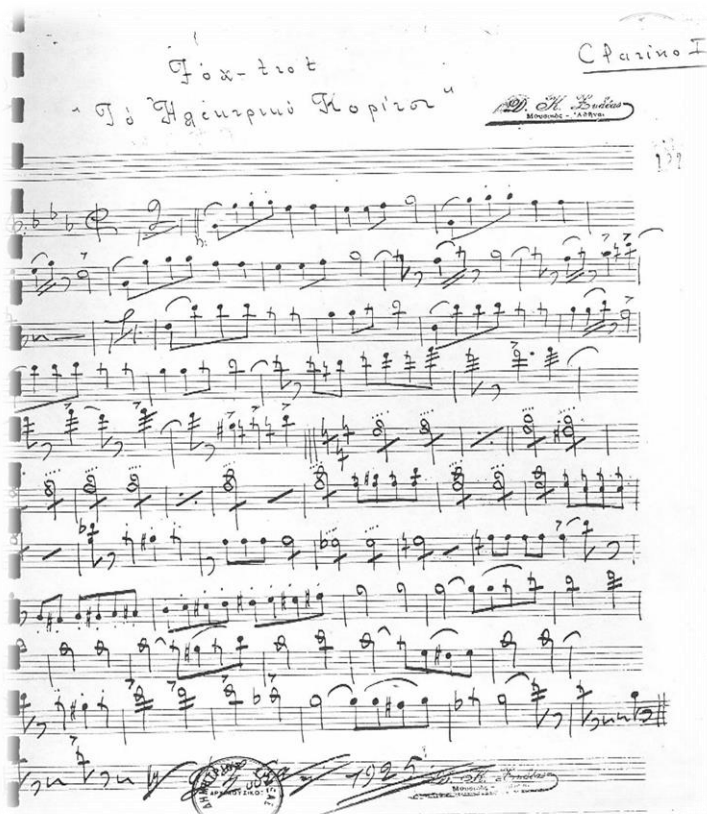
όργανο της Μπάντας, το αντίστοιχο χειρόγραφο βιβλιαράκι με «Ύμνους κρατών» που περιλάμβανε τα εξής: «Ελληνικός Ύμνος», «Hymno Bulgariches», «La Marseillaise», «Hymno Austriaco», «Hymno Englesse»,

«Hymno Italiano», «Giovinessa», «Hymno America», «Hymno Sionista», «Ύμνοι Σέρβων, Κροατών, Σλοβένων (τριεθνές)», «Ύμνος Αλβανίας», «Ύμνος Αβησσυνίας», «Ύμνος Σερβίας», «Ύμνος Ρουμανίας», «Hymno Espaniole», «Ύμνος Βελγίου», «Ύμνος Ρωσίας», «Ύμνος Αιγύπτου», «Hymno Danese», «Ύμνος Μαυροβουνίου», «Horst Wessel».

Ειδικά για τον εορτασμό της απελευθέρωσης από τους Τούρκους την 25^η Μαρτίου του 1821, ο μουσικοδιδάσκαλος Ι. Βαΐου, δημιούργησε μια «συλλογή εθνικών ασμάτων». Η συλλογή περιλάμβανε θούρια, εμβατήρια και δημοτικά τραγούδια, διασκευασμένα κατάλληλα για την Μπάντα του Ιδρύματος.

Από το ρεπερτόριο της Μπάντας του Παπαφείου δεν ήταν δυνατόν να λείπουν διασκευές από όπερες και οπερέτες, ουβερτούρες συμφωνίες, βαλς και έργα δημοφιλή για κάθε εποχή. Τέλος ολοκλήρωναν τις σπουδές τους με διάφορες μουσικές συνθέσεις: Ελλήνων δημιουργών: «Ανάλεκτα εκ της όπερας Αρλεκίνος» (Σακελλαρίδη), «Βαπτιστικός» (Σακελλαρίδη), «Εύθυμη Χήρα» (Lehar), «Ερωτικά Γυμνάσια» (Χατζηαποστόλου), «Intermezzo Martyre» (Σαμάρα), «Καναρίνια» (Παναγόπουλος),²⁹⁵ «Μοντέρνα Καμαριέρα» (Χατζηαποστόλου), «Πικ-Νικ» (Σακελλαρίδη), «Pot Pouri Μουσικό Τηλεγράφημα», «Στα παραπήγματα» (Σακελλαρίδη), «Τιπ-Τοπ» (Σακελλαρίδη), «Χαλιμά» (Σακελλαρίδη). Ξένων δημιουργών: «Il Trovato re» (Verdi), «Lucia di Lamé» (Donizetti), «Lustspiel» (K. Bela), «Μαγεμένος Αυλός» (Mozart), «Μαντάμ Μπάτερφλάι» (Puccini), «Melle Nitouche» (Πουσέ), «Nabuco» (Verdi), «Ouverture Dichter und Bauer» (Fr. Suppe), «Ο κουρέας της Σεβίλλης» (Rossini), «Pot Pouri La Traviata» (Verdi), «Πριγκίπισσα των Δολαρίων» (L. Fall), «Rigoletto» (Verdi), «Tancredi» (Rossini),

«Χαλίφης της Βαγδάτης» (Boieldieu).

Έργα σε μορφή συμφωνίας: «Απάνθισμα Ποιμενικών Ασμάτων», «Εξοχική Πανήγυρις» (Παναγόπουλος), «Festa die Citta», «Festa die Campagna» (Πιλίκκα), «Plaisir d'Amour», «Simfonia Lamour die Village» (P. Bouillon), «Simfonia Originale» (Chih), «Simfonia Beethoven No 5», «Τα Ποιμενικά άσματα», «Χρυσά όνειρα». Διάφοροι χοροί: «Βιενέζικο

²⁹⁵ Έργο εμπνευσμένο από το θεατρικό έργο «ο Αναρχικός» του Π. Γιάνναρου.

Βαλς», «Balo Espagnole», «Γαλάζιος Δούναβης», «Γκείσα», «Επάνω στα Γαλανά Κύματα», «Κορίτσια της Βιέννης», «Κύματα του Δουνάβεως», «Η ωραία Ακρόπολις των Αθηνών», «Immer oder Nimmer» (Waldteufel), «Μπουκέτο από Βαλς», «Πόλκα», «Santiago» (Ισπανικό Βαλς), «Susana», «Το ηλεκτρικό κορίτσι» (Fox Trot), «Tesoro Mio» «Φαραώ» (Φοξ-Τροτ), «Fox Trot», «Τα άσπρα περιστέρια», «Waltz Tsigane».

Έργα επηρεασμένα από το Ελληνικό Δημοτικό Τραγούδι: «Ελληνική Φαντασία» (Εμμ. Αικατερίνη), «Ελληνική Ραψωδία» (Αχ. Καρακάση), «Ελληνικοί Αντίλαλοι» (Εμμ. Αικατερίνη), «Ενθύμιο Αθηνών» (B. Leopold), «Ο γερο-Δήμος» (Καρρέρ), «Τσομπανόπουλο» (N. Κόκκινου). Τέλος, διάφορα έργα όπως: «Βαρκαρόλα Βενετσιάνα» (Mendelssohn), «Barcarole» (Hoffmann), «Ισιδώρα» (Λυρική Φαντασία του Bedouin), «Λεμπλεμπιτζής Χορόρ Αγάς» (Τσοχατζιάν), «Duetto Originall» (V. A. Andlovits), «Μεσονύκτιον» (Πέργκολα), «Pot Pouri Les Clauches du grande Ville», «Ouverture Romantique» (K. Bela), «Serenata Ungaresa» (N. Κόκκινου), «Τρελλή Καμωματού» (N. Σταθερός), «Φαντασία La Speranga» (Boseele), «Φαντασία Orientalle» (K. Παναγόπουλου), «Φαντασία Χρυσούν Αστρo» (Auge).

Από τη στιγμή που ο νεαρός μουσικός μάθαινε να παίζει τα «υπηρεσιακά» κομμάτια και δημοτικούς χορούς και εφόσον παρουσίαζε ιδιαίτερες μουσικές ικανότητες, προβιβάζονταν από την τάξη των αρχαρίων, στους προχωρημένους και γίνονταν μέλος της μπάντας. Σε αντίθετη περίπτωση, που ο μαθητής δεν παρουσίαζε την απαραίτητη πρόοδο και τις ικανότητες που απαιτούνταν για να γίνει μέλος της μπάντας, τότε η συμμετοχή του περιοριζόταν στα ατομικά μαθήματα διδασκαλίας κάθε μουσικού οργάνου. Αν κάποιος από αυτούς τους μαθητές σημείωνε ουσιαστική πρόοδο, ακόμη και έπειτα από μεγάλο χρονικό

διάστημα, ο μουσικοδιδάσκαλος τον προβίβαζε στη μπάντα. Ειδάλλως παρέμενε απλά, μαθητής του τμήματος.

Επίσης πριν από τις εθνικές εορτές, οι μη προχωρημένοι μαθητές, που όμως διέθεταν κάποιες βασικές γνώσεις, καλούνταν να ενισχύσουν τη μπάντα στις παρελάσεις, παίζοντας σάλπιγγες και τύμπανα. Επειδή η εκμάθηση των συγκεκριμένων οργάνων θεωρείται αρκετά εύκολη, οι πρόβες πραγματοποιούνταν λίγο καιρό πριν από την παρέλαση, ενώ η συμμετοχή στην μπάντα έληγε με το τέλος της εμφάνισης. Οι μαθητές αυτοί δεν συμπεριλαμβάνονταν στα μέλη της μπάντας, αν και πολλές φορές η συνολική αριθμητική διαφορά τους ήταν ελάχιστη και παρά το ότι ενίσχυαν τη μπάντα ουσιαστικά.

Οι προχωρημένοι μαθητές δεν έδιναν άλλες εξετάσεις κατά τη διάρκεια της φοίτησής τους στο τμήμα της μουσικής, καθώς εξετάζονταν και συγκρίνονταν αδιάκοπα με άλλες μπάντες σε κάθε δημόσια εμφάνιση και επίσημη εκδήλωση. Το γεγονός ότι προκαλούσαν πάντα τον ενθουσιασμό του κοινού, συνοδευόμενο από ευμενέστατα σχόλια, ήταν η μεγαλύτερη απόδειξη της προόδου και επιτυχίας τους.

Η φοίτηση στο τμήμα διαρκούσε, όσο χρονικό διάστημα έμεναν τα παιδιά στο Ορφανοτροφείο. Εκτός από τη θεωρία που ολοκληρώνονταν, δεν υπήρχε καθορισμένη ύλη για τα μαθήματα οργάνου. Το είδος και ο αριθμός των έργων που εκτελούσαν, εξαρτιόταν άμεσα από τις ικανότητες των μουσικών, καθώς και από τον χρόνο που ήταν μέλη της μπάντας, γιατί το ανθρώπινο δυναμικό ήταν πάντα κινητό, εναλλασσόμενο με αποτέλεσμα η μπάντα να ανανεώνεται διαρκώς.

Όταν οι τρόφιμοι ολοκλήρωναν τις σπουδές τους, στα θεωρητικά και τεχνικά μαθήματα και εξασκούσαν πλέον επαγγελματικά την τέχνη τους, απολύονταν από το Ίδρυμα. Στην καινούρια ζωή είχαν χρήσιμο εφόδιο το απολυτήριο του Παπάφειου Ορφανοτροφείου, ένα τίτλο που κατοχύρωνε τις γνώσεις τους και τους βοηθούσε στην εξάσκηση του επαγγέλματός τους. Μέχρι το 1930 η διδασκαλία της μουσικής δεν αναφέρονταν στο απολυτήριο, καθώς ανήκε στα γενικά μαθήματα, ενώ από το 1930 και έπειτα η ειδικότητα του αποφοίτου του τμήματος της μουσικής σημειωνόταν με μολύβι στο κάτω μέρος του τίτλου. Από το 1937 η ειδικότητα αναφερόταν αναλυτικά στα προσόντα του αποφοίτου, γεγονός που αποδεικνύει εξέλιξη στην αντιμετώπιση των μουσικών και αναγνώριση των αποκτημένων γνώσεων²⁹⁶.

---

²⁹⁶ Τα απολυτήρια βρίσκονται στα Αρχεία του Ιδρύματος και καλύπτουν το χρονικό διάστημα 1920-1960.

Οι πρόβες της μπάντας πραγματοποιούνταν με κανονικές συνθήκες στις ώρες της μουσικής. Σε περιόδους προετοιμασίας για κάποια εμφάνιση, γίνονταν πρόσθετες συναντήσεις των παιδιών της μπάντας κάθε βράδυ μετά το τέλος των μαθημάτων και πριν από το γενικό σιωπητήριο.

4.5. Η εξωτερική της εμφάνιση

Αναπόσπαστο χαρακτηριστικό στοιχείο κάθε εμφάνισης της Μπάντας αποτελούν οι

στολές των μουσικών μελών της. Από το 1950 (έτος δημιουργίας του μουσικού τμήματος) οι μουσικοί της Μπάντας ξεχώριζαν με τις εντυπωσιακές και λαμπρές στολές τους. Το κοινό γοητεύονταν από τους μικρούς μουσικούς οι οποίοι, αν και ανήλικοι, ντύνονταν και έπαιζαν μουσικά κομμάτια, όπως οι μεγάλοι.

Η εμφάνιση της φιλαρμονικής συνάδει με τις ρίζες της, τη στρατιωτική μουσική. Οι στολές του Παπαφείου έχουν χοντρό σκούρο μπλε ύφασμα στα μέτρα του κάθε παιδιού. Τα παντελόνια έχουν στο πλάι μια πλατιά κόκκινη ρίγα. Τα σακάκια έχουν λεπτή κόκκινη ρίγα μπροστά στο άνοιγμα, στις τσέπες και πέντε δάχτυλα πάνω από τις άκρες του μανικιού. Τα πηλίκια έχουν γείσο. Οι στολές της μπάντας είναι εντυπωσιακές, σαν τις επίσημες στολές των αξιωματικών.

Οι φωτογραφίες του παραρτήματος φανερώνουν καθαρά την πορεία που ακολούθησε η εξωτερική εμφάνιση της Μπάντας, κατά το μεγάλο χρονικό διάστημα παρουσίας της στη ζωή της πόλης. Στοιχεία που αφορούν στα

χρηματικά ποσά, που διατέθηκαν για τη ραφή των στολών, καθώς και στη συχνότητα ανανέωσής τους υπάρχουν από το 1952 και μετά²⁹⁷.

Οι στολές των νεαρών μελών και τα εντυπωσιακά «καλογουαλισμένα» μουσικά όργανα με τον δυνατό ήχο, ολοκλήρωναν την επιτυχημένη εμφάνιση. Το Διοικητικό Συμβούλιο του Ιδρύματος πάντοτε προσέφερε τα απαραίτητα χρηματικά ποσά για την κάλυψη όλων των αναγκών του μουσικού τμήματος. Οι στολές και τα μουσικά όργανα ανανεώνονταν τακτικότερα, έτσι ώστε να μην υπάρχει ποτέ έλλειψη ή δυσχέρεια πραγματοποίησης των μαθημάτων και των εμφανίσεων της μπάντας. Το βάδισμα είναι αναπόσπαστο κομμάτι των προβών. Το σωστό και συγχρονισμένο βήμα των μουσικών κάνει πιο επιβλητική την εμφάνιση τους. Η μπάντα είναι σε εξάδες, όχι σαν τους ουλαμούς που παρελαύνουν σε τριάδες. Η μπάντα πρέπει να κινείται όχι μόνο προς τα εμπρός, αλλά και να κάνει απότομη μεταβολή και να κινείται προς τα πίσω ή προς τα πλάγια. Η τελική πρόβα είναι πάντα με τη στολή και τα όργανα να παίζουν. Στις παρελάσεις η μουσική του Παπαφείου εντυπωσιάζει. Αυτή τροφοδοτεί τις μουσικές της αεροπορίας, του στρατού, του ναυτικού.

4.6. Οι υποχρεωτικές της Υπηρεσίες

Στις 7 Ιανουαρίου κάθε χρόνο πραγματοποιούνταν ετήσιο μνημόσυνο αφιερωμένο στη μνήμη του Ιδρυτή Ιωάννη Παπάφη. Ως το 1920 το μνημόσυνο τελούνταν στον Ιερό Ναό της Αγίας Σοφίας. Από το 1920 και έπειτα τελούνταν στο Ναΐδριο του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου που βρισκόταν στον επάνω όροφο του κτηρίου του Ιδρύματος. Η μπάντα προσέφερε τιμές, ενώ η χορωδία έψαλλε το «Αιωνία η Μνήμη».

Η γέννηση του Θεανθρώπου γιορταζόταν με έναν ιδιαίτερο τρόπο, τελείως διαφορετικό από τον σημερινό, καθώς όλα ήταν απλά, γεμάτα όμως αγάπη, ελπίδα και πίστη. Οι παιδαγωγοί εκφωνούσαν εορταστικό λόγο, ενώ τα παιδιά απήγγειλαν ποιήματα και τραγουδούσαν χριστουγεννιάτικα τραγούδια. Η μπάντα κάλυπτε μουσικά το δεύτερο μέρος της εκδήλωσης, ερμηνεύοντας πολυάριθμα μουσικά κομμάτια διαφορετικού ύφους και τεχνικών δυσκολιών. Η γιορτή έκλεινε πάντα με ευχές του εκπροσώπου της Εκκλησίας και των υπευθύνων του Ορφανοτροφείου, που αγωνίζονταν μέσα σε αντίξοες συνθήκες να

---

²⁹⁷ Επίσημες πληροφορίες, που αφορούν στην ενδυμασία των μουσικών, εμφανίζονται για πρώτη φορά το 1952. Σύμφωνα με προσωπικές μαρτυρίες οι στολές είχαν πάντοτε τον ίδιο τύπο, με μοναδική διαφοροποίηση στην ποιότητα του υφάσματος και στο χρώμα που ήταν μπλε σκούρο για τις χειμερινές, μπλε ανοιχτό για τις ημιχειμερινές (φοριούνταν την άνοιξη) και λευκό για τις θερινές.

προφυλάζουν εκατοντάδες ανήλικα παιδιά από αμέτρητους κινδύνους και να πλάσουν την ψυχή και το πνεύμα τους.

4.7. Η Φιλαρμονική στους Βαλκανικούς Πολέμους

Το 1912, βρίσκει τον Ελληνικό λαό της Μακεδονίας απελευθερωμένο από τον τουρκικό ζυγό, εναρκτήριο έτος μιας εποχής αναδιοργάνωσης και συστηματικής δραστηριοποίησης του μουσικού τμήματος, πολλαπλασιάζοντας τις συμμετοχές του σε πολυάριθμες κοινωνικές εκδηλώσεις. Οι έντονες προσπάθειες όλων των υπευθύνων, παρά τις κοινωνικές και ιστορικές ανακατατάξεις, έπαιξαν καθοριστικό ρόλο στην πορεία του Παπαφείου Ορφανοτροφείου και του μουσικού τμήματός του. Οι πολεμικές συρράξεις που ακολούθησαν, τα οικονομικά προβλήματα που συσσωρεύτηκαν, καθώς και η ατέρμονη μεταφορά των τροφίμων και του προσωπικού που συνόδευε όλα τα χρόνια του πολέμου, είχαν σαν αποτέλεσμα την διαταραχή της εύρυθμης λειτουργίας του Ορφανοτροφείου. Παρόλα τα δεινά, η μπάντα του Παπαφείου, κατόρθωσε όχι μόνο να επιβιώσει, αλλά και να αναδειχθεί, ενισχύοντας το ηθικό των Ελλήνων δίνοντας εθνικό παλμό σε κάθε δημόσια εμφάνισή της. Το σχολικό έτος 1910-11 ως το 1916, τη μουσική διεύθυνση του τμήματος ανέλαβε ο μουσικοδιδάσκαλος Ιωάννης Βαΐου. Η οικονομική κατάσταση του Παπαφείου ανάγκασε την Εφορεία του Ιδρύματος να περιορίσει τις προσλήψεις εκπαιδευτικού προσωπικού.

Στις 26 Οκτωβρίου του 1912 η πόλη παραδίδεται από τους Τούρκους στα Ελληνικά απελευθερωτικά στρατεύματα. Η μέρα που όλοι περίμεναν είχε επιτέλους φτάσει. Η μπάντα παρούσα σε κάθε εκδήλωση της Θεσσαλονίκης δεν μπορούσε να λείπει από την πιο γιορτινή στιγμή που έζησε η πόλη έπειτα από πολλά χρόνια. Υποδέχτηκε, λοιπόν, τα ελληνικά στρατεύματα και λάμπρυνε με τους ήχους της όλες τις πανηγυρικές εκδηλώσεις²⁹⁸.

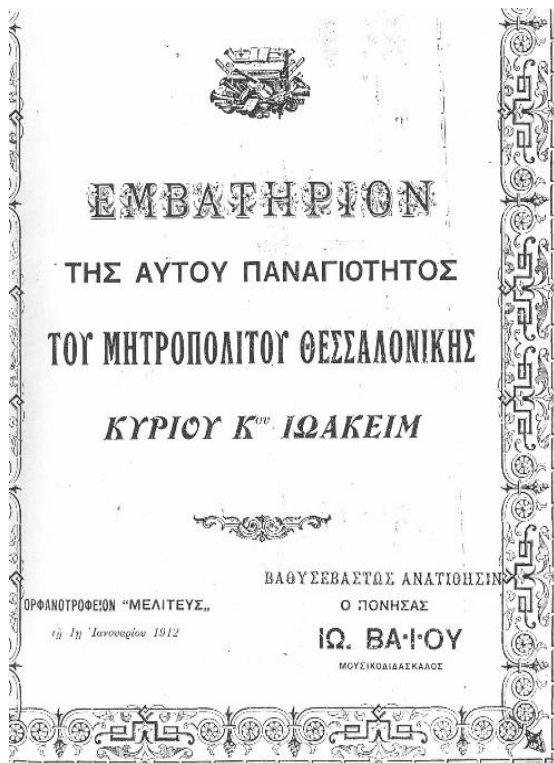
Τον Αύγουστο του ίδιου χρόνου, η μπάντα του Παπαφείου, υπό τη διεύθυνση του Ι. Βαΐου, υποδέχθηκε τον Μητροπολίτη Γεννάδιο στον Ιερό Ναό του Αγίου Μηνά, παιανίζοντας όχι μόνο κατά την άφιξη του Παναγιωτάτου στη Θεσσαλονίκη, αλλά και σε όλη τη διάρκεια της πορείας προς το Μέγαρο της Ιεράς Μητροπόλεως. Η μπάντα συνόδευε με κατάλληλα κομμάτια την πομπή, που διέσχισε με μεγαλοπρέπεια ολόκληρη τη Θεσσαλονίκη, αδιαφορώντας για τις προειδοποιήσεις των Τούρκων και των Βουλγάρων.

---

²⁹⁸ Δημήτρης Θέμελης, «Μουσική ζωή και παιδεία στη Θεσσαλονίκη», στο, *Μακεδονία-Θεσσαλονίκη*, Αφιέρωμα τεσσαρακονταετηρίδας Ε.Μ.Σ., Θεσσαλονίκη, 1980, σ. 295-349, σ. 296-297.

Ο Ι. Βαΐου αντιμετώπισε δυσκολίες στο έργο του, καθώς είχε αναλάβει μόνος του την πραγματοποίηση των καθημερινών μαθημάτων, την οργάνωση της μπάντας και της χορωδίας. Τη χρονική περίοδο, από τον Αύγουστο του 1914 έως και τον Σεπτέμβριο του 1915, εν μέσω Ά Παγκοσμίου Πολέμου, οι τρόφιμοι φιλοξενούνται στην Ιερά Μονή της

Αγίας Αναστασίας, λόγω επίταξης του κτηρίου του Ορφανοτροφείου από το 13^ο Ελληνικό Πεζικό Σύνταγμα. Το διάστημα αυτό, το μάθημα της μουσικής παύει να διδάσκεται καθώς ο Βαΐου προχώρησε σε διακοπή των μαθημάτων, λόγω του ότι ήταν δύσκολο να μεταβεί και να παραμείνει στη Μονή, εξαιτίας της απόστασης αλλά και της έκρυθμης κατάστασης.

Ο Βαΐου ενοργάνωσε κατάλληλα πολλά έργα τέχνης της εποχής και συνέθεσε πλήθος κομματιών, για τη μπάντα του Ιδρύματος. Ανάμεσα στα έργα του ξεχώρισαν το «Εμβατήριον του Παναγιωτάτου

Μητροπολίτου», το «Μπουκέτο από Βαλς» και η «Συλλογή Εθνικών Ασμάτων».

4.8. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος

Το 1917 έως το 1919 αναλαμβάνει ως μουσικοδιδάσκαλος του Ιδρύματος ο Κομνηνός. Στις αρμοδιότητές του συγκαταλέγονταν η διδασκαλία των μαθημάτων της μουσικής και η διεύθυνση της μπάντας και της χορωδίας του Ορφανοτροφείου. Ο Κομνηνός ήταν ένας διακεκριμένος Αρχιμουσικός στην Ελλάδα αλλά και στο εξωτερικό. Το 1915 διηύθυνε γνωστή χορωδία και μαντολινάτα με ιδιαίτερη επιτυχία.

Στα χρόνια που εργάστηκε ως μουσικοδιδάσκαλος του Ιδρύματος η μπάντα σημείωσε ουσιαστική πρόοδο, αντικαθιστώντας ακόμα όλα τα παλιά όργανα. Στον Απολογισμό και Γενικό Ισολογισμό του Ορφανοτροφείου των ετών 1915-16, 1916-17 και

1917-18 αναφέρεται το ποσό των 1.199,25 δρχ. που κόστισαν τα νεοαποκτηθέντα μουσικά όργανα²⁹⁹.

Η μπάντα, αυτήν την περίοδο, συνόδευε μουσικά διάφορες κοινωνικές εκδηλώσεις όπως εγκαίνια, συνεστιάσεις, μνημόσυνα και κηδείες. Επιπλέον έλαβε μέρος σε εορταστικές τελετές σχολείων της Θεσσαλονίκης, σε εθνικούς και θρησκευτικούς εορτασμούς (όπως υποδοχή επισήμων, παρελάσεις, λιτανείες, θυρανοίξια, κατάθεση στεφάνων, περιφορές) αλλά και δημόσιες εκδηλώσεις συλλόγων και σωματείων.

Ο Κομνηνός, εξαιτίας του γεγονότος ότι ήταν ήδη διευθυντής στη χορωδία της Αγίας Σοφίας, εφάρμοσε την αλληλοδιδασκτική μέθοδο³⁰⁰ για να καλύπτονται όλες οι ανάγκες και να ανταπεξέρχεται ο αρχιμουσικός σε όλες τις υποχρεώσεις του.

Ο Αρχιμουσικός φρόντιζε πάντα να έχει βοηθό τον καλύτερο μαθητή του τμήματος, έτσι ώστε να ανταπεξέρχεται στις υποχρεώσεις του και να καλύπτονται όλες οι ανάγκες. Ο μαθητής ανήκε στην μπάντα και αναλάμβανε να βοηθά τους αρχάριους, να διοργανώνει πριν από τις γιορτές τη χορωδία του Ιδρύματος και να διευθύνει τη μπάντα σε ανεπίσημες εκδηλώσεις.

Η επιστράτευση της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου, «το παιδί της γαλλικής επανάστασης» όπως χαρακτηρίζεται στην σύγχρονη ευρωπαϊκή ιστορία, είχε ως αποτέλεσμα την αδιάκοπη εύρυθμη λειτουργία του τμήματος, ενώ ταυτόχρονα δεν αποσταθεροποιήθηκε η συνεργασία και η αρμονία στις σχέσεις των τροφίμων-μελών του μουσικού τμήματος.

---

²⁹⁹Λογοδοσία ... 1915-16,1916-17, 1917-18, ό.π., σ. 14.

³⁰⁰Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος εφευρέθηκε στα μέσα του 17^{ου} αιώνα στη Γαλλία, μετά διαδόθηκε στην Αγγλία, όπου βελτιώθηκε από τον Lancastre, και επανήλθε βελτιωμένη στην Γαλλία, όπου στις αρχές του 18^{ου} αιώνα τελειοποιήθηκε από τον Sarazin. Ονομάζεται αλληλοδιδασκτική, γιατί πολλά παιδιά με την εποπτεία ενός μόνο δασκάλου, δίδασκαν τους λιγότερο προχωρημένους και ικανούς μαθητές και φρόντιζαν για την τήρηση της τάξεως, τις ώρες λειτουργίας του σχολείου. Απώτερος στόχος της μεθόδου ήταν η παροχή στοιχειωδών γνώσεων ανάγνωσης, γραφής, αριθμητικής και θρησκευτικών στο μεγαλύτερο δυνατό αριθμό μαθητών, στον ελάχιστο χρόνο και με το ελάχιστο κόστος. Ο Διαφωτιστής του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, Αδαμάντιος Κοραΐς, υποστήριξε θερμά την αλληλοδιδασκτική μέθοδο στα χρόνια της Τουρκοκρατίας. Στο μικρό διάστημα που κυβέρνησε ο Καποδίστριας, φρόντισε για τη θεμελίωση της δημοτικής εκπαίδευσης, και ίδρυσε ένα σημαντικό αριθμό δημοτικών σχολείων. Επιπλέον στην Δ' Εθνοσυνέλευση του Άργους, το 1829, αποφασίζει συστηματικά «να ενθαρρύνει την πρόοδο της αλληλοδιδασκτικής, γι' αυτό το σκοπό η κυβέρνηση εγκρίνει τη μετάφραση «Του περί της αλληλοδιδασκτικής εγχειριδίου του Sarazin» και διατάσσει την εισαγωγή του μεταφρασμένου εγχειριδίου στα δημοτικά σχολεία.

4.9. Ο «Ύμνος στον Παπάφη»

* Οποῖος δὲν ἐχαϊδεύθηκεν ἀπὸ πατέρα χέρι,
 * Οποῖος δὲν ἐξεστάθηκε 'σὲ μητρικὴ ἀγάπη,
 * Οποῖος ἐτράνεψ' ὀρφανὸς χωρὶς μὰ προστάσια,
 * Ἐκεῖνος ἤμπορεῖ καλὰ, καλότερα ἀπ' ἄλλους,
 νὰ νοιώσῃ μέσα 'ς τὴν καρδιά τὸ ἔργο σου, Παπάφει!...

Μακεδονίας γέννημα Ἑλληνικῆς καὶ θρόμμα,
 'σὲ ξένα χώματ' ἔγινες διαμάντι ζηλευμένο!!
 'Σ τὰ πλούτη δὲν ἐξέχασες τὴν πατρικὴ καλύβη!!...
 Κι' ἂν δὲν ἤμπορεσες νὰ φθῇς τὴ γῆ της νὰ φιλήσῃς,
 'ς τὸν Μελιτέα 'σκήνωσες κ' αἰώνια θὰ ζήσῃς!!
 Αἰώνια θάσαι κανύημα κλεινῆς Θεσσαλονίκης!
 Αἰώνια θάσαι κόσμημα τοῦ ἀθανάτου Γένους!
 Κι' ὅπως αἰώνιο στήθεγμα τῆς Ὀρφανίας θάσαι,
 Αἰώνια νᾶν' ἡ φήμη σου, αἰώνια νᾶν' ἡ δόξα,
 αἰώνια νᾶνε ἡ τιμὴ, ἡ μνήμη σου αἰώνια!

Το 1920 ο Ουμπέρτο Πέργκολα επιστρέφει στο χώρο του Ορφανοτροφείου προσφέροντας την πολύτιμη συνδρομή του, στο μουσικό τμήμα, που σχεδόν μια δεκαετία πριν, ο ίδιος δημιούργησε. Με υπόδειξη του ίδιου, κρίθηκε αναγκαία η δαπάνη ύψους 2.314,65 δρχ. για την απαραίτητη εξασφάλιση καινούργιων μουσικών οργάνων. Επιπλέον, ελέγχθηκαν όλα τα όργανα, διορθώθηκαν όσα έχρηζαν επισκευής ενώ τα υπόλοιπα υπέστησαν απλή συντήρηση προς αποφυγή μελλοντικών φθορών. Αυτή την περίοδο, καταγράφονται οι πρώτες προσόδους μουσικής, συγκεκριμένα από κηδείες ύψους 1.000 δρχ.³⁰¹ Η αξία των μουσικών οργάνων των ετών 1920-22, ανερχόταν, σύμφωνα με υπολογισμό της εποχής στις 3.514, 65 δρχ.

Ο Πέργκολα συνέθεσε πλήθος έργων, εμβατήρια, χορούς, σερενάτες και πολλά άλλα, μεταξύ των οποίων το «Μεσονύκτιον»,³⁰² έργο για μπάντα, γνωστό στο μουσικόφιλο κοινό της Θεσσαλονίκης εκείνης της εποχής. Ο «Ύμνος στον Παπάφη» ήταν επίσης δικής τους σύνθεση, γραμμένη ειδικά για το τμήμα μουσικής του Ιδρύματος. Ο Ύμνος παιζόταν

³⁰¹ Λογοδοσία της Εφορείας ... 1921-1922, ό.π., σ. 4-14.

³⁰² Έργο που ερμηνεύθηκε και προκάλεσε θαυμασμό κατά τη διάρκεια των μουσικογυμναστικών επιδείξεων που πραγματοποιήθηκαν στο τέλος της σχολικής χρονιάς 1919-1920.

(και παίζεται μέχρι σήμερα) σε όλες τις εκδηλώσεις που λάμβανε μέρος η μπάντα. Για το κοινό ήταν ένα απλό μουσικό κομμάτι, για τους τρόφιμους του Ιδρύματος όμως ήταν η εξωτερίκευση όλων των συναισθημάτων τους.

Η χρονιά σύνθεσης του Ύμνου δεν έχει διευκρινιστεί, καθώς εκτός από τα έτη 1905-1910 και 1920-1925 που ο Πέργκολα ήταν επίσημα Αρχιμουσικός του Παπαφείου, δεν υπήρξε στιγμή που αρνήθηκε να προσφέρει τη βοήθειά του οποτεδήποτε παρουσιαζόταν ανάγκη, σε όλα τα χρόνια της ζωής του. Το 1926 επίσης, βοήθησε να οργανωθεί και το μουσικό τμήμα του νεοσύστατου συλλόγου Αποφοίτων του Ορφανοτροφείου «ο Μελιτεύς».

4.10. Η τριετία του Πρωτοψάλτη Καλαματιανού

Το 1926 τα ηνία του μουσικού τμήματος αλλάζουν προσλαμβάνοντας τον μουσικοδιδάσκαλο Αντ. Καλαματιανό. Ο Καλαματιανός ήταν γνωστός για τη μουσικής του δράση, καθηγητής μουσικής. Στο Ίδρυμα πρόσφερε τις υπηρεσίες του, ως το 1929, ενώ στη συνέχεια, ανέλαβε τη θέση του Πρωτοψάλτη της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης. Η εντιμότητα, η αξιόλογη προσωπικότητα και οι γνώσεις του είναι σχόλια που συνοδεύουν κάθε αναφορά του ονόματός του. Δυστυχώς όμως δεν διέθετε την απαραίτητα εμπειρία που απαιτούσε η οργάνωση και η διατήρηση μιας μπάντας. Το Ίδρυμα επωφελήθηκε περισσότερο από τις γνώσεις του στον τομέα της χορωδίας, παρά της μπάντας, χωρίς βέβαια να υποτιμά κανείς τις αδιάκοπες προσπάθειες που κατέβαλε για να παραμείνει η μπάντα στο επίπεδο που είχε φτάσει.

Οι επισκευές στα όργανα δεν λείπουν, με έξοδα 1.044 δρχ. αλλά και έσοδα 1.700 δρχ. κυρίως από κηδείες³⁰³. Την επόμενη χρονιά η απόσταση μεταξύ των εσόδων και των εξόδων είναι ακόμα μεγαλύτερη, με τα έσοδα να ανέρχονται στο ποσό των 1.647,30 ενώ τα έσοδα 6.710 δρχ.³⁰⁴ Το μουσικό τμήμα του Παπαφείου κατακτά αργά και σταθερά το μουσικόφιλο κοινό της Θεσσαλονίκης.

Την επόμενη διετία επικρατεί ένα πτωτικό κλίμα στην οικονομία, όχι μόνο στο Ορφανοτροφείο και τη Μπάντα του, αλλά στην Ελλάδα και διεθνώς. Τα χρόνια που ακολουθούν δεν θα είναι τόσο ευοίωνα. Τη χρονική περίοδο από τη 1^η Ιουνίου 1926 μέχρι και τη 30^η Απρίλη 1928 θα σημειωθεί πτώση στον απολογισμό με τα έξοδα να υπερτερούν έναντι των εσόδων με τα πρώτα να κυμαίνονται στα 18.501 δρχ. και τα δε στα 10.275 δρχ.³⁰⁵

---

³⁰³ Λογοδοσία της Εφορείας ... 1923-1924, ό.π., σ. 3-10.

³⁰⁴ Λογοδοσία της Εφορείας ... 1925-1926, ό.π., σ. 8-11.

³⁰⁵ Λογοδοσία της Εφορείας ... 1926-1927 και 1927-1928, ό.π., σ. 7-16.

Τα επισκευαστικά των οργάνων το 1929 ελαττώθηκαν σε 5.310 δρχ. ενώ αύξηση σημείωσαν τα έσοδα από κοινωνικές εκδηλώσεις σε 12.225 δρχ.³⁰⁶

Η θετική αποτίμηση του θεάρεστου έργου, που επιτελεί το μουσικό σύνολο αρχίζει να εδραιώνεται, καθώς από την 1^η Απριλίου 1929 ως και την 31^η Μαρτίου του επόμενου τα έσοδα ήταν 9.500 δρχ. ενώ τα έξοδα μόλις 3.917 δρχ.³⁰⁷ Στα ίδια επίπεδα κυμαίνεται και ο επόμενος οικονομικός απολογισμός με έσοδα στα 9.500 δρχ. και έξοδα στα 5.796,20 δρχ. Ενώ, το αγοραστικό κόστος των καινούργιων οργάνων, των τελευταίων δέκα ετών, ανέρχεται σε 58.502, 85 δρχ.³⁰⁸

4.11. Ο Αντισυνταγματάρχης Αρχιμουσικός Παναγόπουλος

Τη σχολική χρονιά 1929-1930 αποτελεί χρονιά ορόσημο για το μουσικό τμήμα, καθώς τη συγκρότηση της μπάντας αναλαμβάνει ο κ. Κων. Παναγιωτόπουλος,³⁰⁹ αντισυνταγματάρχης επιθεωρητής στρατιωτικών μουσικών Μακεδονίας-Θράκης. Η οικονομική κατάσταση που επικρατούσε στο ίδρυμα περιόριζε τις δραστηριότητες, την εμπειρία και την προσφορά γνώσεων στο στενό κύκλο των καθημερινών μαθημάτων, μειώνοντας ταυτόχρονα και τις δημόσιες εμφανίσεις. Παρόλα αυτά ο Παναγόπουλος κατόρθωσε όχι μόνο να διατηρήσει τη μπάντα στο επίπεδό της, αλλά κυρίως να τη σταθεροποιήσει και να την ανανεώσει ριζικά. Με προτροπή του ίδιου, η Εφορεία προχώρησε στην πλήρη αντικατάσταση των παλιών δύσχρηστων μουσικών οργάνων, καθώς δεν επιδεχόταν πια καμία επισκευή λόγω της φθοράς από την πολυκαιρία.

Οι αυξημένες υποχρεώσεις του Κ. Παναγόπουλου, που είχε αναλάβει όχι μόνο της φιλαρμονικής, αλλά και τη μουσική κατάρτιση δεκάδων παιδιών με συλλογικά και ατομικά μαθήματα, δημιούργησαν την ανάγκη ύπαρξης βοηθών μουσικοδιδασκάλων. Βοηθός του Κ. Παναγόπουλου ήταν ο ήταν ο μετέπειτα Αρχιμουσικός Εμμ. Αικατερίνης. Ως το 1935 ο Κ. Παναγόπουλος είχε αναθέσει στον μουσικοδιδάσκαλο Εμμ. Αικατερίνη την ευθύνη της διδασκαλίας των αρχάριων μαθητών του τμήματος όπως επίσης και τη διεύθυνση της μπάντας σε ορισμένες περιπτώσεις.

---

³⁰⁶ Λογοδοσία της Επιτροπής ... 1928-1929, ό.π., σ. 9-10.

³⁰⁷ Λογοδοσία της Επιτροπής ... 1929-1930, ό.π., σ. 8-9.

³⁰⁸ Λογοδοσία της Επιτροπής ... 1930-1931, ό.π., σ. 8-9 & σ. 18.

³⁰⁹ Ο Κωνσταντίνος Παναγόπουλος γεννήθηκε στο Ναύπλιο της Αργολίδας το 1874 και πέθανε στη Θεσσαλονίκη το 1962.

Ο Κ. Παναγόπουλος έμεινε στο Ορφανοτροφείο ως το 1935, ενώ το 1937 ίδρυσε τη Φιλαρμονική του Δήμου Θεσσαλονίκης, της οποίας ήταν Αρχιμουσικός για πολλά χρόνια. Ο Παναγόπουλος ήταν μια εξέχουσα προσωπικότητα της Ελλάδας. Αντισυνταγματάρχης, επιθεωρητής στρατιωτικών μουσικών Μακεδονίας-Θράκης, με πολλές τιμητικές διακρίσεις, μεταξύ των οποίων και ο «Αργυρούς Σταυρός του Ιππότη του Τάγματος του Σωτήρος».

Ανάμεσα στα έργα του διακρίνονται τα αγαπημένα του «Καναρίνια»,³¹⁰ «Το όνειρο του Γεροβοσκού», και άλλα όπως «Vals Plaisir dans le reve», Ουβερτούρα «Πρόοδος», «Fantassia Orientale», «Marcia Triomfale», «La Juire», τα εμβατήρια «Ο Παρνασσός», «Τα Ιωάννινα», «Μακεδονία», «Σάμος», και άλλα.

Το 1935 η νέα διοίκηση του Ορφανοτροφείου, διεκδικεί και επιτυγχάνει κρατική επιχορήγηση, συμβάλλοντας σε ριζικές αλλαγές συνθηκών. Το μουσικό τμήμα με αργά και σταθερά βήματα άρχισε να αποδεσμεύεται και να αποκτά δικό του χώρο δράσης, εδραιώνοντας τη θέση του στο χώρο.

4.12. Αικατερίνης, ο τρόφιμος που έγινε Αρχιμουσικός

Από την επόμενη χρονιά, αρχιμουσικός του Ορφανοτροφείου αποτελεί επίσημα ο Εμμ. Αικατερίνης,³¹¹ παλιός τρόφιμος με αριθ. 574³¹². Φοίτησε στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης, με καθηγητές τους Αιμίλιο Ριάδη, Γεώργιο Βακαλόπουλο, Νεό Χόφμαν και Αλέξανδρο Καζαντζή. Αποφοίτησε με άριστα αποκτώντας πτυχία Αρμονίας, Αντίστιξης, Φούγκας, Ενοργάνωσης-Ενορχήστρωσης και Διεύθυνσης Ορχήστρας. Έχει αποτελέσει διευθυντής της Χορωδίας του ΟΣΕ «Θερμαϊκός», της Μαντολινάτας, της Φιλαρμονικής των Σιδηροδρόμων, της χορωδίας του Ορφανοτροφείου «Μέγας Αλέξανδρος», της Φιλαρμονικής του Δήμου Θεσσαλονίκης και της Φιλαρμονικής του Συλλόγου Αποφοίτων του Παπάφειου Ορφανοτροφείου. Επίσης υπήρξε μέλος της νεοσύστατης τότε Συμφωνικής Ορχήστρας Βορείου Ελλάδος, την μετονομασθείσα αργότερα σε Κρατική Ορχήστρα Θεσσαλονίκης. Το 1954 ορίστηκε υπεύθυνος καθηγητής της πρώτης σχολής πνευστών οργάνων του Κρατικού Ωδείου Θεσσαλονίκης, όπου υπηρέτησε 25 συναπτά έτη.

---

³¹⁰ Τα «Καναρίνια» ερμηνεύτηκαν πρώτη φορά στη συναυλία που πραγματοποιήθηκε, ενώπιον πολλών επισήμων και πολυπληθούς ακροατηρίου, την Κυριακή των Βαΐων του 1933, στην Αίθουσα του «Πατέ», με σκοπό την οικονομική ενίσχυση του Ιδρύματος.

³¹¹ Ο Εμμανουήλ Αικατερίνης γεννήθηκε στη Σμύρνη το 1912. Ορφανός από πατέρα, μεταφέρεται στη Θεσσαλονίκη με τη μητέρα και τα τέσσερα αδέρφια του το 1923. Μπήκε στο ίδρυμα, στα 11 του χρόνια, στις 15/10/1925 κι έμεινε έως στις 12/07/1931. Πέθανε στη Θεσσαλονίκη τον Ιανουάριο του 1983.

³¹² Απόστολος Στ. Τσακαλίδης, *Στο Παπάφειο άλλοτε...*, ό.π., σ. 102.

Η ιδιαίτερη κλίση του προς τη μουσική εμφανίστηκε στα μαθητικά του χρόνια, συμμετέχοντας σε πρώτο επίπεδο στη μπάντα ως μέλος και στην πορεία ως βοηθός του τότε αρχιμουσικού κ. Παναγιωτόπουλου, μειούμενος στην υψηλή τέχνη της διεύθυνσης μπάντας, με εξαιρετικές γνώσεις στο αντικείμενο και θαυμαστές ικανότητες, αλλά και γνώστης της ψυχολογίας των παιδιών. Με τις γνώσεις αλλά και τις ικανότητές του η Μπάντα του Παπαφείου, εξελίχθηκε σε ένα λαμπρό μουσικό σύνολο αλλά και φυτώριο νέων ταλαντούχων μουσικών, οι οποίοι στελέχωσαν αργότερα τις περισσότερες ορχήστρες της χώρας.

Έναν χρόνο αργότερα, το 1937, απέκτησε και αυτός με τη σειρά του βοηθό μουσικοδιδάσκαλο, τον Στ. Περπερή. Οι περισσότεροι από τους επόμενους μουσικοδιδασκαλούς ήταν ταλαντούχοι τρόφιμοι-μουσικοί του τμήματος. Οι μαθητές που επιλέγονταν παρουσίαζαν εκτός από τα ιδιαίτερα μουσικά χαρίσματα και την ξεχωριστή ικανότητα του παιδαγωγού. Έτσι, πάντα υπό την εποπτεία του Αρχιμουσικού και σύμφωνα με την αλληλοδιδασκτική μέθοδο, προσέφεραν στους συμμαθητές τους τις θεωρητικές και πρακτικές γνώσεις τους, ενώ σε αρκετές περιπτώσεις διηύθυναν και τη μπάντα.

Ο Εμμανουήλ Αικατερίνης συνέθεσε πολλά έργα όπως: «Μελιτεύς», «Απόλλων», «Θρίαμβος», «Θεσσαλονίκη», «Αλέξανδρος», «Δέκα», τα πένθιμα εμβατήρια «Marcia Funebre», «Μύρτα», «Μαραμένα Ρόδα», τα εμβατήρια περιφοράς «Marcia Triomfale», Άγιος Δημήτριος, μια ρομάντζα για βιολοντσέλο, «Ελληνικούς Αντίλαλους» για μπάντα και πλήρη ορχήστρα, «Ελληνική Φαντασία» (βασισμένη σε δημοτικά μοτίβα), αναρίθμητες διασκευές έργων για μπάντα καθώς επίσης και πολλά ποτ-πουρί από όπερες και οπερέτες³¹³. Επίσης εξέδωσε το βιβλίο «Δια να γνωρίσωμεν τα πνευστά όργανα», ένα δημιούργημα των γνώσεων και της εμπειρίας μια ολόκληρης ζωής.

Η ετήσια Λογοδοσία της Επιτροπής του Εθνικού Παπάφειου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς», για το διαχειριστικό έτος 1936-1937 αναφέρει χαρακτηριστικά: «Η μουσική του Ιδρύματος καταρτιθείσα καταλλήλως εξεπαιδεύθη ικανοποιητικώς και απετέλεσεν ένα εκλεκτόν σύνολον, η δε εμφάνισις αυτής εις τας διαφόρους τελετάς και παρελάσεις υπήρξεν αρίστη». Σημειώνονται, μάλιστα, τα έξοδα (10.962 δρχ.) και τα έσοδα (22.550 δρχ.)³¹⁴ που προέρχονται από τη μουσική.

---

³¹³ Όλες οι συνθέσεις του Έμμ. Αικατερίνη βρίσκονται στο αρχείο έργων του, που διατηρεί ο Μουσικογυμναστικός Σύλλογος Αποφοίτων Παπαφείου Ορφανοτροφείου «ο Μελιτεύς».

³¹⁴ Λογοδοσία της Επιτροπής ... 1936-1937, ό.π., σ. 4-8.

Σε άρθρο εφημερίδας του 1937 αναφέρεται: «Η Μπάντα αποτελείται από 4 κλαρίνα ανά 3 κορνέττες, τρομπόνια, κόρνα, κρουστά όργανα, ανά 2 κουαρτίνα, σαξόφωνα, 1 κόρνο, αλτικόρνο, μπάσα, τύμπανα και από 1 εμφώνιον και ένα φλάουτο, συνολικά τριάκοντα όργανα. Κατά τας επισήμους, όμως, τελετάς ενισχύεται δι' ετέρων 30 σαλπικτών...οπότε παρουσιάζεται το αρτιότερον μουσικόν συγκρότημα της Ελλάδος και ένα από τα καλύτερα της Βαλκανικής ολοκλήρου»³¹⁵.

Η τελευταία δημόσια εμφάνιση της μπάντας, καθώς τα γερμανικά στρατεύματα κατέλαβαν την πόλη, ήταν το 1940, συνοδεύοντας την κηδεία του εφόρου του Ιδρύματος, Δ. Χιωτόπουλου. Η περίοδος της γερμανικής κατοχής, συνοδεύθηκε από συνεχείς μετακινήσεις, που όμως δεν στάθηκαν ικανές να αποδιοργανώσουν ή να εφησυχάσουν το μουσικό τμήμα. Με την απελευθέρωση, το ίδρυμα διέπεται από ένα κύμα ανανέωσης και εκσυγχρονισμού.

Μετά τη Γερμανική κατοχή οι συνθήκες αλλάζουν. Ένας άνεμος αναδιοργάνωσης, ειρηνικής συνεργασίας και έντονης προσπάθειας εκσυγχρονισμού, που πνέει σ' όλους τους τομείς δεν μπορεί παρά να επηρεάσει και το μουσικό τμήμα του Παπαφείου Ορφανοτροφείου. Η περίοδος αυτή είναι γεμάτη ευνοϊκές καταστάσεις. Το Ίδρυμα διέθετε άφθονα χρήματα για να καλύψει όλες τις ανάγκες του τμήματος μουσικής. Παράλληλα, η οικονομική άνεση επέτρεψε την εισαγωγή μεγάλου αριθμού τροφίμων και κατά συνέπεια την αύξηση των μαθητών μουσικής. Έτσι υπήρχαν περισσότερες πιθανότητες ύπαρξης παιδιών που θα προόδευαν στη μουσική, αλλά και μεγαλύτερη δυνατότητα επιλογής.

Προμηθευτής των μουσικών οργάνων του ιταλικού οίκου Romeo Orsi, ήταν ο Λαζαράτος έμπορος από την Αθήνα. Από τα στοιχεία, που συγκεντρώθηκαν, προκύπτει ότι επρόκειτο για οικογενειακή επιχείρηση που διατηρούνταν από γενιά σε γενιά. Όπως ήταν όμως φυσικό τα παλιά μουσικά όργανα του τμήματος, απαιτούσαν επιδιόρθωση και τακτιούρια συντήρηση. Η οικογενειακή επιχείρηση Λαμπρινίδη, με έδρα τη Θεσσαλονίκη, είχε αναλάβει την επισκευή των μουσικών οργάνων του Παπαφείου Ορφανοτροφείου και την συντήρησή τους, προνόμιο που διατηρούσε αδιαφιλονίκητα, παρά το πέρασμα των χρόνων³¹⁶.

---

³¹⁵ Εφημερίδα «Μακεδονία», «Η Μουσική του Παπάφη», 28/4/1937.

³¹⁶ Τα στοιχεία προέρχονται από τα Αρχεία του Ιδρύματος. Ο ιταλικός μουσικός οίκος ήταν γνωστός στην Ελλάδα, για την ποιότητα των μουσικών του οργάνων και πολλές Μπάντες συνεργάζονταν μαζί του.

Η μουσική δραστηριότητα επανεμφανίζεται στη πρώτη μεταπολεμική παρέλαση του 1946. Η Φιλαρμονική του Ορφανοτροφείου μετείχε στον πανηγυρικό εορτασμό της 28^{ης} Οκτωβρίου, συνοδεύοντας την παρέλαση με ενθουσιώδη εμβατήρια. Η περίοδος αυτή, είναι γεμάτη ευκαιρίες και ευνοϊκές συγκυρίες. Ο λόγος βρίσκεται στους οικονομικούς πόρους που αφθονούν ώστε να καλυφθούν όλες οι ανάγκες, προμηθευόμενοι καινούργια μουσικά όργανα και πραγματοποιώντας επανειλημμένες εγγραφές μεγάλου αριθμού τροφίμων.

4.13. Η σταδιακή καταξίωση της Φιλαρμονικής

Οι συμμετοχές της μπάντας σε ποικίλες και πολυάριθμες εκδηλώσεις αυξήθηκαν θεαματικά, επεκτεινόμενοι πολλές φορές και εκτός Θεσσαλονίκης, όταν οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές και η μεταφορά των μελών εκτός πόλης ήταν εφικτή³¹⁷. Στον χαρακτήρα των εκδηλώσεων, προστέθηκε πια και ο φιλανθρωπικός, με επισκέψεις σε νοσοκομεία³¹⁸ και γηροκομεία, με προσφορά ψυχαγωγίας σε ανοιχτούς χώρους και πλατείες με εξορμήσεις στην πόλη της Αλεξανδρούπολης, της Βέροιας, της Έδεσσας, της Κομοτηνής, της Σπάρτης αλλά σε κωμοπόλεις της Χαλκιδικής, όπου συνήθιζε η Επιτροπή να στέλνει τους τροφίμους

---

³¹⁷ Το Πάσχα του 1950 η ποδοσφαιρική ομάδα του Μουσικογυμναστικού Συλλόγου Αποφοίτων «ο Μελιτεύς», μετέβη στην Κομοτηνή, όπου θα πραγματοποιούνταν φιλικός ποδοσφαιρικός αγώνας με την τοπική ομάδα. Η μπάντα του Ιδρύματος συνόδευσε την ομάδα και εμφανίστηκε τόσο κατά την έναρξη, όσο και με τη λήξη του αγώνα, αποδεικνύοντας τις ικανότητες των μελών της.

³¹⁸ Τον Ιανουάριο του 1952 η μπάντα επισκέφθηκε το Νοσοκομείο Λοιμωδών και ψυχαγώγησε τους ασθενείς. Τον Μάιο του 1956 το Δημόσιο Νοσοκομείο Αφροδισίων παρακάλεσε να επιτραπεί στην Μπάντα, να παίζει κατά καθορισμένα χρονικά διαστήματα για την ψυχαγωγία των ασθενών. Το Δ.Σ. του Ιδρύματος αποδέχτηκε και ανέθεσε στο μουσικό τμήμα τις απαραίτητες ενέργειες.

«προς περισσότεραν δέ τόνωσιν της υγείας των ορφανών...»³¹⁹ για ένα μήνα το καλοκαίρι. Ανάπτυξη σημείωσαν και άλλες δραστηριότητες του Ορφανοτροφείου, κατακτώντας υψηλούς στόχους. Η χορωδία, επίσης, οργανώθηκε, σταθεροποιήθηκε και απέκτησε το δικό της χώρο δράσης ενώ σχηματίστηκε θεατρική ομάδα και χορευτικό τμήμα.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν το 1949, όταν Αρχιμουσικός ήταν ο Εμμ. Αικατερίνης, το Διοικητικό Συμβούλιο του Ιδρύματος αποφάσισε να παραχωρήσει στο Σύλλογο των Αποφοίτων άχρηστα μουσικά όργανα, που βρίσκονταν στην αποθήκη του Ιδρύματος³²⁰.

Η μπάντα, μετά το 1948, αναδιαμορφώθηκε και ισχυροποιήθηκε. Οι συμμετοχές της σε πολυάριθμες εκδηλώσεις αυξήθηκαν θεαματικά. Καθώς οι επικρατούσες συνθήκες επέτρεπαν τη μεταφορά των μελών της μπάντας εκτός Θεσσαλονίκης, οι εμφανίσεις της επεκτάθηκαν σ' ολόκληρη την Ελλάδα. Παρά τον μεγάλο αριθμό συμμετοχών σε εκδηλώσεις, η μπάντα δεν παρέκκλινε από τις αρχές της. Εμφανίζονταν σε εθνικές και θρησκευτικές εκδηλώσεις, καθώς και σε εκδηλώσεις κοινωνικού περιεχομένου. Ανάλογη αύξηση παρουσίασε η αγορά μουσικών οργάνων, ενώ η ανανέωση των στολών εμφανίζεται τακτικότερη μετά το 1950.

Το 1954 είναι μια πολυπράγμων χρονιά για την Φιλαρμονική του Παπαφείου. Τον Μάρτιο ηγήθηκε της Λιτάνευσης των Ιερών Λειψάνων του Αγίου Γρηγορίου του Παλαμά,

³¹⁹ Λογοδοσία της Επιτροπής ... 1930-1931, ό.π., σ. 5.

³²⁰ Πρόκειται για ένα σεβαστό αριθμό μουσικών οργάνων, χωρίς όμως να διευκρινίζεται το είδος τους. Πρακτικά συνεδρίασης 5/10/1949.

αποτελούμενη από 56 νεαρούς μουσικούς, χωρίς πρόσθετους σαλπιγκτές και τυμπανιστές, που πραγματοποιήθηκε κατά την πανήγυρη του Μητροπολιτικού Ναού. Τον Ιούνιο, η 100μελής Μπάντα του Ορφανοτροφείου πλαισίωσε την εκδήλωση υποδοχής του Στρατάρχη Τίτο,³²¹ που επισκέφθηκε επίσημα την Θεσσαλονίκη, συνοδευόμενος από τον τότε Βασιλιά Παύλο, παιανίζοντας τον Εθνικό Ύμνο και άλλα εμβατήρια. Τον ίδιο μήνα η Μπάντα κάλυψε μουσικά τις ανάγκες των γυμναστικών επιδείξεων των σχολείων της μέσης εκπαίδευσης που πραγματοποιήθηκαν στο στάδιο της Χριστιανικής Αδελφότητας Νέων. Τον Οκτώβριο η Μπάντα μετείχε στα εγκαίνια της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης, υποδέχθηκε και προσέφερε άφθονη ψυχαγωγία στους επισκέπτες και τους εμπορικούς αντιπροσώπους που κατέκλυσαν τον χώρο.

Τον Απρίλιο του 1956 επισκέφθηκε το Ίδρυμα η Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας Λίνα Τσαλδάρη, ο Υπουργός Βορείου Ελλάδος Βασίλειος Παπαρηγόπουλος και ο Νομάρχης της Πόλης. Η Υπουργός εντυπωσιάστηκε από την πνευματική καλλιέργεια, το ήθος και τις γνώσεις των ορφανών. Η Φιλαρμονική παιάνιζε σε όλη τη διάρκεια της επίσκεψης προκαλώντας τον ενθουσιασμό των επισήμων, οι οποίοι συγχάρηκαν τον Αρχιμουσικό και τους τροφίμους-μέλη της Μπάντας. Τον Μάιο του ίδιου χρόνου, η εκατονταμελής Μπάντα, έπειτα από πρόσκληση του Δήμου Έδεσσας, έλαβε μέρος στην τοπική γιορτή των Ανθεστηρίων. Τα έξοδα μετακίνησης και διαμονής καλύφθηκαν από τον Δήμο Έδεσσας.

Τον Ιούλιο του 1958, η Φιλαρμονική αποδέχτηκε την πρόσκληση της οργανωτικής επιτροπής του τουριστικού Ομίλου Βέροιας για συμμετοχή σε προσεχές Φεστιβάλ παραγωγής.³²² Τα έξοδα μετακίνησης και παραμονής ανέλαβε ο Τουριστικός Όμιλος Βέροιας. Επίσης, κάλυψε μουσικά την τελετή έναρξης και λήξης των Προσκοπικών Αγώνων Βορείου Ελλάδος, που πραγματοποιήθηκαν στις 28 Οκτωβρίου του 1958³²³.

---

³²¹ Ο Στρατάρχης Τίτο συνεχάρη τον Αρχιμουσικό Εμμ. Αικατερίνη για την επιτυχημένη εμφάνιση της Μπάντας.

³²² Πρακτικά συνεδρίασης 30/7/1958.

³²³ Πρακτικά συνεδρίασης 14/11/1958.

Στην παρέλαση της 25^{ης} Μαρτίου του 1959, το Ίδρυμα μετείχε με 120 μουσικούς και

το τμήμα παρέλασης. Αυτή τη φορά οι τρόφιμοι φορούσαν στολές Μακεδονομάχων, Ευζώνων, Κρητικών και Κυπρίων. Η μοναδική εμφάνιση, προκάλεσε

ευμενέστατα σχόλια απ' όλους τους παρευρισκόμενους, μεταξύ των οποίων και του Υπουργού Βορείου Ελλάδος, που συνεχάρη προσωπικά το Ίδρυμα για την επιτυχημένη μακρόχρονη παιδαγωγική του δράση³²⁴.

Το καλοκαίρι του 1960 η Φιλαρμονική έλαβε συγχαρητήριες επιστολές από τον Υπουργό Βορείου Ελλάδος³²⁵ και τον επιθεωρητή ΄Β Εκπαιδευτικής Περιφέρειας και Στοιχειώδους Εκπαίδευσης³²⁶. Την ίδια χρονική περίοδο η μουσική και το χορευτικό τμήμα έλαβαν μέρος σε πλήθος εκδηλώσεων στη Σπάρτη. Σύμφωνα με το πρόγραμμα μετείχαν στα αποκαλυπτήρια του Ηρώου της Πετρίνας, παρέστησαν στη λειτουργία που έγινε στην Ιερά Μητρόπολη Σπάρτης και έλαβαν μέρος στην παρέλαση που ακολούθησε. Η Φιλαρμονική έδωσε συναυλία και το χορευτικό τμήμα παρουσίασε ελληνικούς δημοτικούς χορούς με τη συνοδεία της μπάντας. Οι εκδηλώσεις που διήρκεσαν τρεις μέρες έκλεισαν με την κατάθεση στεφανιών στο μνημείο του Λυκούργου στη Σπάρτη, υπό τους ήχους της μπάντας. Τόσο οι επίσημοι, όσο και το πλήθος του κόσμου που παραβρέθηκε στις εκδηλώσεις, έμειναν έκπληκτοι από την ελληνικότητα, το ήθος και τις γνώσεις των τροφίμων του Ιδρύματος³²⁷.

³²⁴ Πρακτικά συνεδριάσεων 31/3/1959 και 15/4/1959.

³²⁵ Πρακτικά συνεδρίασης 16/6/1960.

³²⁶ Η επιστολή στάλθηκε στις 23/6/1960 και καταχωρήθηκε στα πρακτικά στις 4/8/1960.

³²⁷ Πρακτικά συνεδριάσεων 4/8/1960 και 20/10/1960.

Το φθινόπωρο του 1960 τα δύο τμήματα του Ιδρύματος -μουσικό και χορευτικό- εμφανίστηκαν στη γιορτή των Εγκαίνίων του Εθνικού Καυταντζόγλειου Σταδίου. Η μοναδική παρουσία τους προκάλεσε το θαυμασμό των

50.000 θεατών. Το απόγευμα της ίδιας μέρας η φιλαρμονική έλαβε μέρος στα εγκαίνια της θεμελίωσης των Εργατικών Κατοικιών, παιανίζοντας υπηρεσιακά κομμάτια και εμβατήρια³²⁸.

Τον Απρίλιο του 1961 πραγματοποιήθηκε εκδήλωση στο στάδιο της Χριστιανικής Αδελφότητας Νέων με τη συμμετοχή της μουσικής και του χορευτικού τμήματος του Ιδρύματος³²⁹. Τον επόμενο χρόνο έλαβε μέρος στα εγκαίνια του Αστικού Κέντρου Πολίχνης και επισκέφθηκε μαζί με το Λύκειο Ελληνίδων ακραία φυλάκια της χώρας μας³³⁰ καλύπτοντας μουσικά τους αθλητικούς προσκοπικούς αγώνες³³¹. Το 1963 η Μπάντα αποτελούμενη από 100 μουσικούς εμφανίστηκε στην εναρκτήρια πανηγυρική συγκέντρωση της Χριστιανικής Ένωσης Εργαζόμενης Νεολαίας³³².

Το 1965 μουσικοδιδάσκαλος του Ιδρύματος διορίζεται ο μετέπειτα Αρχιμουσικός Γ. Παρωτίδης,³³³ ενώ το 1968 ο Στ. Πριτσούλης³³⁴. Την ίδια χρονιά, η οικονομική κατάσταση του Ορφανοτροφείου αρχίζει να επιδεινώνεται. Το ίδρυμα έρχεται αντιμέτωπο με διάφορα εσωτερικά προβλήματα, τα οποία δεν αφήνουν ανεπηρέαστο το μουσικό τμήμα. Προβλήματα ωραρίου του Αρχιμουσικού επηρεάζουν άμεσα τη δραστηριότητα της Μπάντας. Πολλές ευκαιρίες συμμετοχής σε επίσημες εκδηλώσεις χάνονται με αποτέλεσμα η δραστηριότητα της μπάντας να περιορίζεται στις καθιερωμένες γιορτές του

³²⁸ Πρακτικά συνεδρίασης 1/12/1960.

³²⁹ Πρακτικά συνεδρίασης 30/4/1961.

³³⁰ Η επίσκεψη πραγματοποιήθηκε στις 4 Μαΐου σύμφωνα με το πρακτικό της 9/6/1962.

³³¹ Σύμφωνα με το πρακτικό της 9/6/1962, οι αγώνες έγιναν στις 13/5/1962.

³³² Πρακτικά συνεδρίασης 28/2/1963.

³³³ Πρακτικά συνεδρίασης 29/11/1965.

³³⁴ Πρακτικά συνεδρίασης 22/9/1966.

Ορφανοτροφείου. Το πιο ισχυρό χτύπημα ήταν αυτό της κατάργησης της κατώτερης τεχνικής εκπαίδευσης το 1973, όπως τονίσθηκε παραπάνω.

4.14. Η Μοντέρνα Ορχήστρα

Τελευταία εμφάνιση της εκατονταμελούς μπάντας υπό τη διεύθυνση του Εμμ. Αικατερίνη, αποτέλεσε η εκδρομή στην Αλεξανδρούπολη τον Μάιο του 1969, όπου η Μπάντα έλαβε μέρος στη γιορτή των Ανθεστηρίων του Δήμου³³⁵. Το 1970, αρχιμουσικός του Παπαφείου, αναλαμβάνει ο Γεώργιος Παρωτίδης,³³⁶ καταβάλλοντας τα μέγιστα ώστε να παραμείνει η Μπάντα στην παλιά της αίγλη. Μάταια, όμως, καθώς ένα μεγάλο μέρος των τροφίμων αποφοίτησε, ενώ όσοι παρέμειναν, λόγω της φοίτησής τους σε δημόσια σχολεία της Θεσσαλονίκης, επιβραδύνθηκε ο ρυθμός ένταξής τους στο κοινωνικό σύνολο και κατά συνέπεια η πρόοδος των μαθητών του τμήματος έγινε αργή.

Το 1971 με πρωτοβουλία του Γ. Παρωτίδη δημιουργήθηκε «μοντέρνα ορχήστρα». Η ορχήστρα αποτελούνταν από αρμόνιο, ηλεκτρικές κιθάρες, ηλεκτρικό μπάσο, ντραμς, τρομπέτες και σαξόφωνα³³⁷. Μέλη της ήταν γνωστοί σήμερα μουσικοί όπως οι Β. Βραδέλης, Ευάγγ. Μπαλτάς και αρκετοί άλλοι νεαροί, τρόφιμοι του Ιδρύματος. Η ορχήστρα δεν πραγματοποίησε καμία επίσημη εμφάνιση εκτός Ιδρύματος, καθώς εξυπηρετούσε εσωτερικές κυρίως ανάγκες. Με τους ήχους της προσέφερε άφθονη χαρά και ψυχαγωγία, ενώ ταυτόχρονα ενίσχυε τις σχέσεις ανάμεσα στα παιδιά, αλλά και τους υπαλλήλους του Ορφανοτροφείου. Στο διάστημα των περίπου δύο χρόνων (1971-1973) ύπαρξής της, η «Μοντέρνα Ορχήστρα» ψυχαγωγούσε τροφίμους και προσωπικό σε συνεστιάσεις, συγκεντρώσεις και διάφορες εκδηλώσεις, όπως επίσης και σε συναντήσεις του πραγματοποιούσε ο Σύλλογος των Αποφοίτων. Καθώς όμως τα μέλη της Ορχήστρας, αποφοιτούσαν και έφευγαν από το Ίδρυμα, η ορχήστρα άρχισε σιγά-σιγά να αποδιοργανώνεται, ώσπου διαλύθηκε.

Ο Γ. Παρωτίδης σπούδασε στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης αποκτώντας τα πτυχία της Αρμονίας, της Αντίστιξης και Φούγκας με δάσκαλο τον αείμνηστο Σόλωνα Μιχαηλίδη, καθώς επίσης το πτυχίο ενοργάνωσης πνευστών οργάνων με τον καθηγητή Ιωάννη Σιδέρη

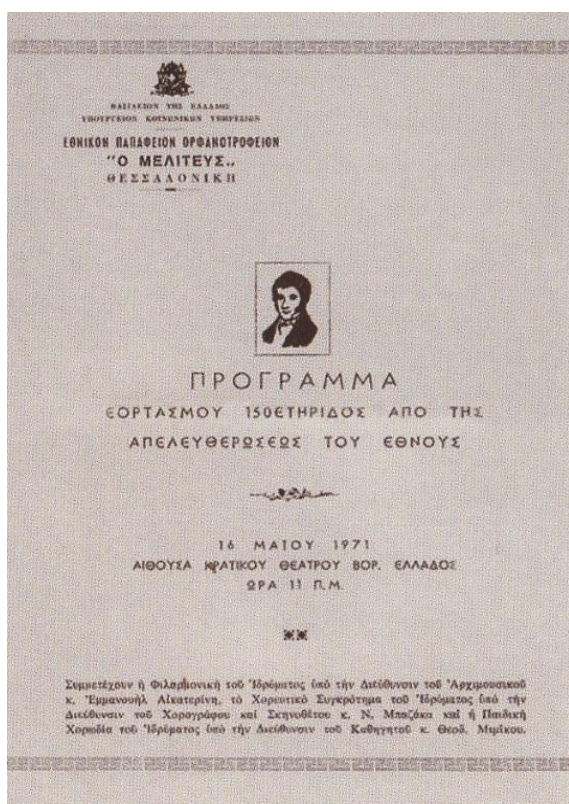
³³⁵ Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στις 18/5/1969, ενώ η αναφορά της πρόσκλησης γίνεται στα Πρακτικά της 16/5/1969.

³³⁶ Ο Γ. Παρωτίδης γεννήθηκε στο Κιλκίς το 1942.

³³⁷ Στο τέλος του 1971 και σύμφωνα με την τάση της εποχής ο Αρχιμουσικός Γ. Παρωτίδης αποφάσισε να εμπλουτίσει το μουσικό τμήμα προχωρώντας στην αγορά ηλεκτρικών οργάνων, συνολικής αξίας 83.850 δρχ. Τα όργανα αυτά ήταν ηλεκτρική κιθάρα, ντραμς, αρμόνιο, και ηλεκτρικό μπάσο.

και πιάνου με τον Φώτη Ζερβόπουλο. Συνέθεσε πολλά εμβατήρια παρελάσεων και διασκεύασε πολλά γνωστά κομμάτια για μπάντα. Ανάμεσα στις διασκευές του ξεχωρίζουν εκείνες που έγιναν πάνω σε έργα των Στ. Ξαρχάκου και Μ. Χατζιδάκι, ενώ από τα εμβατήρια ξεχωρίζουν τα «Ζαν Παρώτ» και «Ολυμπιάδα».

Το 1957 έγινε βοηθός του αρχιμουσικού Σπύρου Χαλκιά, στην μπάντα του «Αριστοτέλη» Καλαμαριάς. Το 1965 έγινε βοηθός του Εμμ. Αικατερίνη στο Παπάφειο Ορφανοτροφείο. Αρχιμουσικός της Μπάντας του Παπαφείου διατέλεσε ως το τέλος του 1979, όπου και παραιτήθηκε, εξαιτίας του διορισμού του στην Μέση Εκπαίδευση ως καθηγητή Μουσικής.

Τον Μάρτιο του 1971 επισκέφθηκε το Ίδρυμα ο Γεώργιος Δουβαλόπουλος, Υπουργός Κοινωνικής Πρόνοιας. Η Μπάντα του Ορφανοτροφείου προκάλεσε τον θαυμασμό του, καθώς υπήρξε άψογη σε όλες τις περιπτώσεις³³⁸. Δύο μήνες μετά πραγματοποιήθηκε στο Κρατικό Θέατρο Βορείου Ελλάδος η από το Ίδρυμα προγραμματισμένη εορταστική εκδήλωση, με την ευκαιρία της συμπλήρωσης 150 ετών από την Εθνική Παλιγγενεσία. Στην εκδήλωση έλαβαν μέρος η Μπάντα, το χορευτικό τμήμα και η χορωδία του Ιδρύματος. Η επιτυχία, που σημείωσε η εκδήλωση, ήταν απερίγραπτη.

Το 1973 το Ίδρυμα γιόρταζε 70 χρόνια συνεχούς λειτουργίας, αδιάκοπης και αδιαμφισβήτητης προσφοράς σε όλους τους τομείς, με χώρο δράσης την Ελλάδα και δέκτες όλους τους Έλληνες σε κάθε ήπειρο. Η γιορταστική εκδήλωση σημείωσε μεγάλη επιτυχία, παρά τα οικονομικά προβλήματα του Ιδρύματος. Τα 70 αυτά χρόνια το Ίδρυμα περιέθαλψε και διαπαιδαγόησε 2.500 περίπου παιδιά, προσφέροντάς τους ταυτοχρόνως επαγγελματική κατάρτιση μέσα από τα 20 εργαστήριά του³³⁹.

³³⁸ Πρακτικά συνεδρίασης 29/4/1971.

³³⁹ Πρακτικά συνεδρίασης 27/1/1973.

Το Φθινόπωρο του 1976, η Μπάντα μετείχε στην τελετή εγκαινίων της Διεθνούς Έκθεσης Θεσσαλονίκης. Τον Απρίλιο του 1977 η Μπάντα αποδέχτηκε την πρόσκληση της Νομαρχίας Γρεβενών, στη γιορτή του πολιούχου της πόλης Αγίου Αχιλλείου, συμφωνώντας να οδηγούν τα 35 μέλη της την πομπή της Ιεράς Λιτανείας του Αγίου³⁴⁰.

Την άνοιξη του 1979 πραγματοποιήθηκε συναυλία, υπό τη διεύθυνση του Γ. Παρωτίδη, στην αίθουσα τελετών της Ιεράς Μητροπόλεως, αφιερωμένη στο «έτος παιδιού». Λόγω της μεγάλης επιτυχίας της, η συναυλία επαναλήφθηκε ένα μήνα αργότερα στον περίβολο του κτιρίου του Ορφανοτροφείου. Ανάμεσα στα έργα, που ερμηνεύτηκαν, ξεχώρισαν οι διασκευές σύγχρονων μουσικών κομματιών που έκανε ο Γ. Παρωτίδης³⁴¹.

4.15. Η Φιλαρμονική υπό τη διεύθυνση του Μπαρούτα

Η παραίτηση του Γ. Παρωτίδη, έδωσε τα ηνία της Μπάντας του Παπαφείου στον Ιωάννη Μπαρούτα,³⁴² κάτοχος πτυχίου -από το Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης- Αρμονίας, Αντίστιξης, Φούγκας και Ενοργάνωσης ενώ παράλληλα ασχολήθηκε με όλα τα πνευστά όργανα. Τον Οκτώβριο του 1975 προσελήφθη από το Παπάφειο Ορφανοτροφείο ως μουσικοδιδάσκαλος, με σύμβαση που ανανεωνόταν διαρκώς. Το 1980 αναλαμβάνει και επίσημα τη διεύθυνση της Φιλαρμονικής. Λόγω αυξημένων υποχρεώσεων ο Ι. Μπαρούτας ζήτησε να προσληφθεί ο παλαιός τρόφιμος, Γ. Γράλιστας, ως μουσικοδιδάσκαλος. Το Δ.Σ. αποφάσισε να προσλάβει τον Γ. Γράλιστα με σύμβαση έργου, προκειμένου να διατηρηθεί η εύρυθμη λειτουργία του τμήματος³⁴³.

Ο Ι. Μπαρούτας παράλληλα με την Φιλαρμονική, δίδαξε θεωρητικά σε Ωδεία της Θεσσαλονίκης, καθώς επίσης και στη Δραματική Σχολή του Κ.Θ.Β.Ε. Συνεργάστηκε -γράφοντας μουσική- με το ραδιόφωνο, την τηλεόραση και το Κ.Θ.Β.Ε. πλαισιώνοντας μουσικά πολυάριθμα προγράμματα και παραστάσεις.

4.16. Η 1^η γυναίκα Αρχιμουσικός της Φιλαρμονικής

Το 1997, έτος συνταξιοδότησης του Ι. Μπαρούτα, τη μπαγκέτα της Φιλαρμονικής αναλαμβάνει για πρώτη φορά γυναίκα, η Αικατερίνη Αλμαλή. Η Αικ. Αλμαλή ξεκίνησε τις

---

³⁴⁰ Η εκδήλωση πραγματοποιήθηκε στις 21/4/1977, ενώ η καταχώρηση της ευχαριστήριας επιστολής του Δήμου Γρεβενών γίνεται στα Πρακτικά της 6/6/1977.

³⁴¹ Πρακτικά συνεδρίασης 10/3/1979.

³⁴² Ο Ι. Μπαρούτας γεννήθηκε στα Τρίκαλα το 1950.

³⁴³ Πρακτικά συνεδρίασης 31/7/1981.

σπουδές της στη μουσική (κλαρινέτο–θεωρητικά) το 1985 στο «Σύγχρονο Ωδείο Θεσσαλονίκης», συνέχισε στο «Ορφείο Ωδείο Αθηνών» και τέλος στο «Αριστοξένειο Ωδείο» που απέκτησε το Δίπλωμα της με βαθμό «ΑΡΙΣΤΑ». Κατά το έτος 1995 απέκτησε από το «Μουσικό Κολλέγιο Θεσσαλονίκης» (τάξη Ι. Μπαρούτα) το πτυχίο Ενοργάνωσης – Διεύθυνσης Φιλαρμονικής Ορχήστρας με βαθμό «ΑΡΙΣΤΑ» και τον επόμενο χρόνο απέκτησε από το ίδιο ωδείο το πτυχίο Αρμονίας με βαθμό «ΑΡΙΣΤΑ».

Υπήρξε ιδρυτικό μέλος και πρώτο κλαρινέτο της Ορχήστρας Νέων της Κρατικής Ορχήστρας Θεσσαλονίκης επί σειρά πέντε ετών παίζοντας σε συναυλίες με μαέστρους όπως ο Α. Μπαλτάς, Σ. Ξαρχάκος, Μ. Θεοδωράκης κ.α. Στο ίδιο διάστημα συμμετείχε επίσης ως σόλο κλαρινέτο της Ορχήστρας Βορείου Ελλάδος της Τέχνης και πρώτο κλαρινέτο της Δημοτικής Ορχήστρας Θεσσαλονίκης. Το έτος 1992 και ύστερα από επιτυχή συμμετοχή της σε Πανελλήνιο διαγωνισμό, προσλήφθηκε στη Φιλαρμονική του Δήμου Θεσσαλονίκης ως πρώτο κλαρινέτο όπου συνεχίζει μέχρι σήμερα. Έχει διδάξει κλαρινέτο, φλογέρα και σαξόφωνο στη Μουσική Σχολή «Βουζούκα - Θεοχαρίδου», στο Μουσικό Φροντιστήριο του Ιερού ναού Αναλήψεως, και ως ωρομίσθια δασκάλα μουσικής στα 49^ο και 50^ο Δημοτικά σχολεία Αγίων Αναργύρων Θεσσαλονίκης. Από το 1997 έως και σήμερα εκτελεί χρέη αρχιμουσικού στη Φιλαρμονική του Παπαφείου Ιδρύματος. Ταυτόχρονα, από τον Φεβρουάριο του 2000 έως και σήμερα είναι η Αρχιμουσικός της Δημοτικής Φιλαρμονικής του Δήμου Θέρμης (Μίκρας-Τριλόφου).

4.17. Η Φιλαρμονική σήμερα

Ο αριθμός των μαθητών έχει μειωθεί, οι νέες συνθήκες ζωής έχουν περιορίσει στο ελάχιστο τις δυνατότητες δημοσίων εμφανίσεων της μπάντας. Επιπλέον οι οικονομικές δυσχέρειες και οι εσωτερικές τροποποιήσεις προσέθεσαν και άλλα προβλήματα, με αποτέλεσμα η λειτουργία του μουσικού συνόλου να περιορισθεί στη ρουτίνα των καθημερινών μαθημάτων.

Το μουσικό τμήμα του Παπάφειου Ιδρύματος, παρά τις διαβαθμίσεις και τις μεταβολές που παρουσίασε διαχρονικά η πορεία της Μπάντας, δεν έπαψε ούτε στιγμή να διαπαιδαγωγεί και μορφώνει τους μαθητές του. Από τα πρώτα χρόνια λειτουργίας του τροφοδότησε όλες τις «μουσικές φρουράς», τις περισσότερες ορχήστρες, στρατιωτικές και μη, τις περισσότερες φιλαρμονικές. Μάλιστα κάθε προκήρυξη διαγωνισμού του Υπουργείου

Εθνικής Άμυνας για κατάταξη μουσικών, κοινοποιούνταν αμέσως στο Ίδρυμα³⁴⁴. Επειδή όμως τόσο τα Ωδεία, όσο και οι κάθε μορφής ορχήστρες, ζητούσαν αποδεικτικό στοιχείο των αποκτημένων μουσικών γνώσεων, για να προχωρήσουν στην πρόσληψη κάθε ενδιαφερόμενου, οι τρόφιμοι του Ορφανοτροφείου που αποφάσιζαν να ασχοληθούν επαγγελματικά με τη μουσική, συνέχιζαν τις σπουδές τους στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης. Άλλωστε και το Κρατικό Ωδείο δημιούργησε τμήμα πνευστών -με καθηγητή τον ίδιο τον Εμμ. Αικατερίνη- λόγω της αυξημένης ζήτησης μαθημάτων στα συγκεκριμένα όργανα. Υπήρχε μια αδιάκοπη υποστήριξη και αλληλεξάρτηση των δύο Σχολών, αφού οι μαθητές του τμήματος της μουσικής του Παπαφείου Ορφανοτροφείου, τελειοποιούνταν και αποκτούσαν τίτλους σπουδών στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης³⁴⁵.

Πολλοί συνέχισαν τις σπουδές στους διάφορα Ακαδημαϊκά Ιδρύματα, εμβαθύνοντας στην τέχνη της Συμφωνικής Μουσικής. Η μετέπειτα πορεία τους θεωρούνταν εξασφαλισμένη, καθώς προτιμούνταν από πολλούς συναδέλφους τους. Πολλά από αυτά τα παιδιά θα γίνουν συνθέτες, όπως ο Εμμανουήλ Αυξεντίδης και ο Μάρκος Ντουβής, οι οποίοι οι βραβεύονται στο Φεστιβάλ Ελληνικού Τραγουδιού της Έκθεσης (Δ.Ε.Θ.). Ο Γιακουμής, Αραπίδης και ο Μοσχίδης θα αναδειχθούν σε διάσημους τρομπετίστες. Άλλα παιδιά πρόκειται να διδάξουν σε ωδεία, όπως ο Παρθένης και ο Τσανακάς, άλλα θα στελεχώσουν τη Συμφωνική Ορχήστρα Βορείου Ελλάδος από το 1959 κι άλλα τη Φιλαρμονική του Δήμου Θεσσαλονίκης. Πολλά παιδιά θα στελεχώσουν τις στρατιωτικές μουσικές, όπως ο Ιορδανίδης, ο Δούνιας, ο Παντοσίδης, ο Μήρτσου, ο Ηλιάδης που θα συνθέσει και θα γράψει βιβλία για τη θεωρία της μουσικής, ο Αλεξιάδης, ο Μηλιάς που θα φτάσει μέχρι ταξίαρχος κι ο Γιακουμής έως υποστράτηγος. Οι μουσικοί του Ορφανοτροφείου έχοντας αποκτήσει εμπειρίες από τη συμμετοχή τους στην μπάντα του, ήταν και είναι περιζήτητοι³⁴⁶.

Τέλος, ο Σύνδεσμος Φιλαρμονικών Χορωδιών Ελλάδος, επί προεδρίας κ. Ξένιας Τζιάτζου, απένειμε τιμητική πλακέτα στο Παπάφειο Ορφανοτροφείο για την προσφορά του στον πολιτισμό και στην πατρίδα, σύμφωνα πάντα με τα θρησκευτικά ιδεώδη.

---

³⁴⁴ Πρακτικά συνεδριάσεων κατά τις 2/4/1958, 31/10/1963, 27/6/1964 και 22/3/1965.

³⁴⁵ Το Ίδρυμα κάλυπτε τα έξοδα μεταφοράς των τροφίμων και ταυτόχρονα μαθητών του Κρατικού Ωδείου προς και από το Ωδείο.

³⁴⁶ Απόστολος Στ. Τσακαλίδης, *Στο Παπάφειο άλλοτε...*, ό.π., σ. 109.

Συμπεράσματα

Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο «Ο Μελιτεύς» υπήρξε το μεγαλύτερο Ορφανοτροφείο της Ελλάδας, καύχημα της Μακεδονίας. Αποτελεί μνημείο αγάπης προς τα ορφανά άρρενα παιδιά της Βορείου Ελλάδος αλλά και διαχρονικό κόσμημα της Μακεδονικής Πρωτεύουσας. Χιλιάδες ορφανά παιδιά διαπαιδαγωγήθηκαν, μορφώθηκαν και αποδόθηκαν στην κοινωνία ως καλοί και έντιμοι πολίτες, οπλισμένοι με τα απαραίτητα εφόδια στη ζωή.

Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο υπήρξε το καταφύγιο εκατοντάδων παιδιών από τη στιγμή που άνοιξε τις πύλες του μέχρι και το πρόσφατο παρελθόν. Προσέφερε φαγητό, στέγη, αγάπη και ασφάλεια, χωρίς κανένα αντάλλαγμα. Παράλληλα διαπαιδαγωγούσε, μόρφωνε και εφοδίαζε τα ορφανά αγόρια με γνώσεις απαραίτητες για την είσοδό τους στην κοινωνία. Τα χριστιανικά ιδεώδη, η πολύπλευρη μόρφωση και η εξειδίκευση σ' ένα από τα εργαστήρια του Ιδρύματος, αποτελούσαν τη βάση της εκπαίδευσης στο Παπάφειο Ορφανοτροφείο. Μ' αυτές τις αρχές γαλουχήθηκαν οι τρόφιμοι του Ιδρύματος, καθώς και τα χιλιάδες παιδιά που φιλοξενήθηκαν στο Ορφανοτροφείο μέχρι να απορροφηθούν από τα άλλα ευαγή ιδρύματα της χώρας.

Οι τρόφιμοι μετά το Παπάφειο ανταποκρίθηκαν πλήρως στις προσδοκίες των διδασκάλων τους και μάλιστα τις περισσότερες φορές πέραν του δέοντος, ξεχωρίζοντας σε όλους τους τομείς και τις κλίμακες της ευρύτερης κοινωνίας, όπου σήμερα ζουν. Κατόρθωσαν με το ήθος, την εντιμότητα και την εργατικότητα να εξασφαλίσουν τη συντήρηση αυτών και των οικογενειών τους.

Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο από την ίδρυσή του συνέισφερε με κάθε τρόπο στις επιτακτικές κοινωνικές και εθνικές μας ανάγκες γι' αυτό και η αρχική του χρήση πολλές φορές παραβλέφθηκε. Η προσφορά του όμως δεν περιορίστηκε μόνο σ' αυτούς τους τομείς. Διέδωσε την τέχνη, μόρφωσε μουσικά τροφίμους και κοινό, ενώ συντέλεσε στη μουσική καλλιέργεια και προβολή ολόκληρης της Ελλάδας. Σε μία περίοδο, που τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας ήταν ανύπαρκτα και οι πολιτιστικές εκδηλώσεις ελάχιστες, η μπάντα του Ιδρύματος ψυχαγωγούσε, μόρφωνε, διαπαιδαγωγούσε, πλούτιζε τα μουσικά ακούσματα του κοινού.

Η συμβολή της Φιλαρμονικής Ορχήστρας του Παπάφειου Ορφανοτροφείου Αρρένων «Ο Μελιτεύς», στην άνοδο της πνευματικής στάθμης των κατοίκων της Μακεδονίας υπήρξε καθοριστική. Η Φιλαρμονική του Παπαφείου κατόρθωσε να ξεχωρίσει

από τα εργαστήρια και να διακριθεί ως προς το επίπεδο παρεχόμενης εκπαίδευσης στο μουσικό χώρο της Βόρειας Ελλάδας. Ο τρόπος οργάνωσης και η μεθοδική εργασία, που πραγματοποιούνταν στα πλαίσια του μαθήματος της μουσικής, έχουν άμεση σχέση και εμφανίζουν ουσιαστικές ομοιότητες με αντίστοιχη δραστηριότητα των Ορφανοτροφείων της Ιταλίας³⁴⁷.

Η πορεία της Φιλαρμονικής στο πέρασμα των χρόνων, το μουσικό τμήμα του Παπάφειου Ορφανοτροφείου δεν έπαψε στιγμή να μορφώνει και να διαπαιδαγωγεί τους μαθητές του, πολλοί από τους οποίους συνέχιζαν τις σπουδές τους στο Κρατικό Ωδείο Θεσσαλονίκης. Εκεί τελειοποιούσαν και αποκτούσαν, έπειτα από εξετάσεις τους αντίστοιχους τίτλους σπουδών.

Η συμβολή του μουσικού τμήματος του Παπάφειου Ορφανοτροφείου δεν περιορίστηκε μόνο στη «μουσική γένεση» ικανών εκτελεστών, καθώς υπήρξε ένας χώρος άσκησης συλλογικής μορφωτικής εργασίας, συντροφικότητας και ευγενικής άμιλλας των παιδιών. Η μπάντα ήταν πραγματικά τρόπος ζωής και έκφρασης. Το πλούσιο ρεπερτόριο που παρουσίαζε έδινε τη δυνατότητα στο ευρύ κοινό να γνωρίσει πολυάριθμα έργα και υψίστης σημασίας συνθέτες που άφησαν το στίγμα τους στο πεντάγραμμο πλουτίζοντας τα μουσικά του ακούσματα. Αν και προορισμός της δεν ήταν μόνο η καλλιέργεια του μουσικού αισθήματος αλλά και η προσφορά ψυχαγωγίας³⁴⁸.

Η Μπάντα παρουσίαζε το πλούσιο ρεπερτόριό της υπό τη διεύθυνση διακεκριμένων μουσικών Ελλήνων και ξένων. Από τα πρώτα χρόνια σύστασής της μετείχε σ' όλες τις εθνικές και θρησκευτικές εκδηλώσεις της Θεσσαλονίκης και άλλων πόλεων. Επίσης κάλυπτε τις μουσικές ανάγκες των γυμναστικών επιδείξεων των σχολείων δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης, αθλητικούς αγώνες, εκδηλώσεις σωματείων και πολυάριθμα κοινωνικά γεγονότα σε πόλεις, κυρίως, της Βόρειας Ελλάδας.

Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο ήταν το μοναδικό φυτώριο μουσικής του Ελληνικού Στρατού. Οι μπάντες του Στρατού και του Λιμενικού, επανδρώθηκαν κατά κύριο λόγο από τους μουσικούς του, πολλοί από τους οποίους απέκτησαν υψηλά αξιώματα και θέσεις. Η

---

³⁴⁷ Τα Ιδρύματα αυτά, παρά το ότι ξεκίνησαν ως Ορφανοτροφεία, λόγω της έντονης μουσικής δράσης τους, εξελίχθηκαν σε πραγματικά Ωδεία, αποτελώντας έτσι τις πρώτες μουσικές σχολές της Ευρώπης.

³⁴⁸ Η Φιλαρμονική του Ιδρύματος έδωσε συναυλίες και σε πλατείες της Θεσσαλονίκης για την ψυχαγωγία των πολιτών. Οι «πλατείες» (όπως ονομάζονταν) πραγματοποιούνταν από τις πρώτες δεκαετίες ύπαρξης της μπάντας. Πρέπει να τονιστεί, ότι όλα αυτά τα χρόνια η μπάντα ενίσχυε με τη μουσική της το θάρρος και τη δύναμη ασθενών των νοσοκομείων της πόλης προσφέροντάς τους ψυχαγωγία με κάθε ευκαιρία που παρουσιαζόταν.

Φιλαρμονική του Δήμου Θεσσαλονίκης, η Φιλαρμονική των Σιδηροδρόμων Ελλάδος, του Συλλόγου αποφοίτων «Μελιτεύς», η Κρατική Ορχήστρα Θεσσαλονίκης, η Κρατική Ορχήστρα Αθηνών, η Εθνική Λυρική Σκηνή και αναρίθμητες ορχήστρες πνευστών της χώρας μας, συγκροτήθηκαν από μουσικούς του Παπάφειου Ορφανοτροφείου, ενώ δεν είναι λίγοι αυτοί που διαπρέπουν στο εξωτερικό.

Παράλληλα, οι τρόφιμοι του Ιδρύματος, που είχαν αποκτήσει τις απαραίτητες μουσικές γνώσεις, δίδασκαν και μετέδιδαν τις μουσικές τους εμπειρίες σε άλλους, με αποτέλεσμα την αύξηση του αριθμού μαθητών μουσικής σε ολόκληρη τη Μακεδονία και τη διεύρυνση των δυνατοτήτων μόρφωσης.

Έχοντας αποκτήσει την απαραίτητη μουσική κατάρτιση και καθώς είχαν συμπληρώσει χρόνια συμμετοχής και εμπειρίας στην μπάντα του Ιδρύματος, οι μουσικοί του Παπαφείου ήταν περιζήτητοι. Συγκρότησαν τις περισσότερες «μουσικές φρουράς» και ορχήστρες πνευστών των Μακεδονικών πόλεων.

Η προσφορά του τμήματος μουσικής του Ιδρύματος δεν περιορίστηκε μόνο στη «μουσική γέννηση» ικανών εκτελεστών, καθώς υπήρξε ένας χώρος άσκησης συλλογικής εργασίας και ευγενικής άμιλλας των παιδιών. Η συντροφικότητα, η αρμονική συνεργασία και η μεγάλη αγάπη για το αντικείμενο των μαθημάτων κυριαρχούσαν κάθε στιγμή, ενώ επικρατούσε ένας ευδιάκριτος τόνος πειθαρχίας και αλληλοσεβασμού.

Η μπάντα, όπως και κάθε μουσική δραστηριότητα του Ιδρύματος, ήταν πραγματικά τρόπος ζωής και έκφρασης. Γι' αυτό άλλωστε κατόρθωσε να επικρατήσει, παρά τις αντιξοότητες και τις δυσκολίες που αντιμετώπισε. Προορισμός της δεν ήταν μόνο η προσφορά ψυχαγωγίας. Παράλληλα αντιπροσώπευε και συμβόλιζε αξίες και ιδανικά. Σε περιόδους πολέμου η μπάντα προσπαθούσε με σθένος να τονώσει και να εμψυχώσει τον δοκιμασμένο λαό. Με κάθε ευκαιρία διακήρυσσε τα χριστιανικά και εθνικά ιδεώδη, στήριζε και ενίσχυε το κοινό, καθώς οι μικροί μουσικοί αποτελούσαν παράδειγμα προς μίμηση με τον ενθουσιασμό και την ομοψυχία τους.

Υπενθυμίζεται ότι η μπάντα του Ιδρύματος επιλέχθηκε από την Εκπολιτιστική Φοιτητική Ένωση του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης να συμμετάσχει σε εξορμήσεις, αποσκοπώντας στην ανύψωση του πολιτισμικού επιπέδου της επαρχίας, ενώ δεν έλειψαν οι έπαινοι, όχι μόνο για τη μετάδοση γνώσεων και δεξιοτήτων στους τροφίμους, αλλά και για την απόκτηση και καλλιέργεια του μουσικού αισθήματος του κοινού.

Ο δεσμός ανάμεσα στα μέλη του τμήματος ήταν τόσο ισχυρός, ώστε από τα πρώτα κιόλας χρόνια, ιδρύθηκε Σύλλογος Αποφοίτων του Ιδρύματος. Ο σύλλογος, που αποτελούνταν από μουσικό και ποδοσφαιρικό τμήμα έγινε πολύ σύντομα γνωστός. Δημιουργήθηκε για να καλύψει συναισθηματικές κυρίως ανάγκες των αποφοίτων και για να διατηρήσει ζωντανές τις μεταξύ τους σχέσεις. Η σύσταση μπάντας και ποδοσφαιρικής ομάδας, οι πρόβες και οι προπονήσεις δυνάμωναν τον δεσμό, που προϋπήρχε, ενώ ταυτόχρονα καλλιεργούσαν και πλούτιζαν τις γνώσεις, που είχαν αποκτήσει, στο Ίδρυμα, για κάθε αντικείμενο.

Αναρίθμητα σωματεία και τμήματα συλλόγων οργανώθηκαν σύμφωνα με τα πρότυπα του τμήματος μουσικής του Παπαφείου Ορφανοτροφείου. Ορισμένα από αυτά βασίστηκαν στην ουσιαστική βοήθειά του και ζήτησαν μουσικοδιδάσκαλους και μουσικά όργανα από το Ίδρυμα. Η επιρροή του τρόπου οργάνωσης του μουσικού τμήματος Ιδρύματος επεκτάθηκε επίσης και πολιτιστικούς συλλόγους που ίδρυσε ο απόδημος ελληνισμός. Η προσφορά όλων αυτών των οργανώσεων υπήρξε ουσιαστική, καθώς ενδυνάμωναν το αίσθημα εθνικής περηφάνιας και διατηρούσαν ζωντανή την ελληνική παράδοση, την αγάπη για την πατρίδα και τις μεταξύ των μελών σχέσεις.

Η πολύμορφη και μακροχρόνια δράση του μουσικού τμήματος έγινε πρότυπο οργάνωσης και λειτουργίας αμέτρητων σωματείων και συλλόγων στην Ελλάδα και στο εξωτερικό. Το Τμήμα Μουσικής του Παπάφείου Ορφανοτροφείου αποτέλεσε έναν οργανωμένο χώρο μουσικής εκπαίδευσης για τα άπορα ορφανά παιδιά, ενώ η προσφορά του στη διατήρηση της πολιτιστικής μας κληρονομιάς και στη διαμόρφωση πνεύματος προόδου κρίθηκε καθοριστική.

Όλοι, όσοι επισκέφθηκαν το Ίδρυμα κατά τη μακρόχρονη λειτουργία του, επίσημοι και μη, έμεναν άφωνοι, αντικρύζοντας τη συντελούμενη εθνική και μορφωτική εργασία.

Ο Ιωάννης Παπάφης μέσω της παιδευτικής δραστηριότητας του Ορφανοτροφείου συντέλεσε, όχι μόνο στη διάσωση των απροστάτευτων παιδιών, αλλά και στην διάπλαση ανθρώπων με υψηλό ελληνοχριστιανικό φρόνημα και ευγενείς κοινωνικούς προσανατολισμούς.

Αναγνώριση της αδιαμφισβήτητης προσφοράς του Ορφανοτροφείου υπήρξε η βράβευσή του από την Ακαδημία Αθηνών, καθώς και η απονομή διπλώματος μετά μεταλλίου από τον Ελληνικό Ερυθρό Σταυρό.

Πηγές

Λογοδοσία των Εφορειών των εν Θεσσαλονίκη Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων και του Νοσοκομείου του Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» της χρήσεως 1894-1895, Θεσσαλονίκη, 1895.

Λογοδοσία του Ορφανοτροφείου «Μελιτεύς» του 1898-1899, Λιψεία, 1901.

Λογοδοσία της Εφορείας του Ορφανοτροφείου «Μελιτεύς» των ετών 1915-16, 1916-17, 1917-18, Θεσσαλονίκη, 1920.

Λογοδοσία της Εφορείας του Παπαφείου Ορφανοτροφείου χρήσεως 1921-1922, χ.τ. (Θεσσαλονίκη), χ.χ.

Λογοδοσία της Εφορείας του Ορφανοτροφείου «Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1923-1924, Θεσσαλονίκη, 1924.

Λογοδοσία της Εφορείας του Ορφανοτροφείου «Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1925-1926, Θεσσαλονίκη, 1926.

Λογοδοσία της Εφορείας του Ορφανοτροφείου «Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1926-1927 και 1927-1928, Θεσσαλονίκη, χ.χ.

Λογοδοσία της Επιτροπής του Παπάφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης της ΙΙμηνου χρήσεως 1928-1929, Θεσσαλονίκη, χ.χ.

Λογοδοσία της Επιτροπής του Παπάφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1929-30, χ.τ., χ.χ.

Λογοδοσία της Επιτροπής του Παπάφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1930-31, χ.τ., χ.χ.

Λογοδοσία της Επιτροπής του Παπάφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1934-35, χ.τ., χ.χ.

Λογοδοσία της Επιτροπής του Παπάφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1935-36, χ.τ., χ.χ.

Λογοδοσία της Επιτροπής του Εθνικού Παπάφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1936-37, χ.τ., χ.χ.

Λογοδοσία της Επιτροπής του Εθνικού Παπαφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς» Θεσσαλονίκης χρήσεως 1937-1938, χ.τ., χ.χ.

*Λογοδοσία της Επιτροπής του Εθνικού Παπαφείου Ορφανοτροφείου «Ο Μελιτεύς»
Θεσσαλονίκης χρήσεως 1939-1940, χ.τ., χ.χ.*

*Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Γενικόν Κτηματολόγιον [Ελληνορθόδοξου Κοινότητος
Θεσσαλονίκης], σ. 17.*

Πρακτικά Συνεδριάσεων: 1/6/1919, 13/7/1919, 4/3/1920, 4/10/1920, 27/5/1921,
13/12/1926, 29/12/1930, 2/10/1935, 16/4/1935, 2/10/1935, 7/9/1936, 5/10/1949, 2/4/1958,
13/5/1955, 30/7/1958, 14/11/1958, 31/3/1959, 15/4/1959, 16/6/1960, 4/8/1960, 20/10/1960,
1/12/1960, 30/4/1961, 28/2/1963, 31/10/1963, 27/6/1964, 22/3/1965, 29/11/1965,
22/9/1966, 29/4/1971, 27/1/1973, 27/1/1973, 6/6/1977, 10/3/1979, 31/7/1981

Βιβλιογραφία

- Adkins, L., & Adkins, R. (1998). *Handbook to Life in Ancient Rome*. Oxford: Oxford University Press.
- Castellan, G. (1991). *Ιστορία των Βαλκανίων (14ος-20ος αι.)*. (Β. Αλιφέρη, Μεταφρ.) Αθήνα: Εκδόσεις Γκοβόστης.
- Dapper, O. (1688). *Η Θεσσαλονίκη από τη θάλασσα*. Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα, Θεσσαλονίκη.
- Landormy, P. (2004). *Ιστορία της Μουσικής*. Αθήνα: Ελληνική Παιδεία Α.Ε.
- Lang, P. J. (1993). *Ενοργάνωση Ενορχήστρωση Μπάντας*. Αθήνα: Νάσος.
- Mazower, M. (2006). *Θεσσαλονίκη, η πόλη των φαντασμάτων*. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
- Nef, K. (1985). *Ιστορία της Μουσικής*. Αθήνα: Ν. Βότσης.
- Sachs, C., & Moritz von Hornbostel, E. (1914). Systematik der Musikinstrumente. Στο *Zeitschrift für Ethnologie* (Τόμ. 46, σσ. 553-590). Berlin: Braunschweig, A. Limbach [etc.].
- Ulrich, M. (1995). *Ατλας της Μουσικής II*. Αθήνα: Φίλιππος Νάκας.
- Ulrich, M. (2000). *Ατλας της Μουσικής I*. Αθήνα: Φίλιππος Νάκας.
- Αβέρωφ, Έ. (1992). *Εισαγωγή στην οργανογνωσία*. Αθήνα: Φίλιππος Νάκας.
- Αδαμαντίου, Α. (1914). *Η Βυζαντινή Θεσσαλονίκη*. Αθήνα: ΔΑΜΙΑΝΟΣ.
- Ανδρόνικος, Μ. (1985, Χριστούγεννα). Τα γενέθλια της Θεσσαλονίκης. *Νέα Εστία*, 18(1403), σσ. 130-133.
- Ασδραχάς, Σ. Ι. (2003). *Ελληνική Οικονομική Ιστορία (ΙΕ-ΙΘ αι.)*. Αθήνα: Έκδοση Πολιτιστικού Ιδρύματος Ομίλου Πειραιώς.
- Ασλανίδης, Ν. (2016). Το Παπάφειο και το Ξυπόλητο Τάγμα. *Θεσσαλονικέων Πόλις*(55), σσ. 64-65.
- Βακαλόπουλος, Α. (1985, Χριστούγεννα). Η σημασία της Θεσσαλονίκης για τον Ελληνισμό και τον Χριστιανισμό. *Νέα Εστία*, 18(1403), σσ. 11-13.
- Βακαλόπουλος, Α. (1989). *Πηγές της Ιστορίας της Μακεδονίας 1354-1833*. Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Βακαλόπουλος, Α. (1992). *Ιστορία της Μακεδονίας 1354-1833*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.
- Βακαλόπουλος, Α. (1997). *Ιστορία της Θεσσαλονίκης, 316 π.Χ.-1983*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη Α,Ε.

- Βακαλόπουλος, Κ. (1988). *Νεότουρκοι και Μακεδονία (1908-1912)*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη.
- Βακαλόπουλος, Κ. (2005). *Ιστορία της Μείζονος Μακεδονίας (1350-1950)*. Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη.
- Βακαλόπουλος, Κ. (2010). Ιστορική Εξέλιξη του Μακεδονικού Χώρου (1830-1912). Στο *Ιστορία του Βόρειου Ελληνισμού* (σσ. 173-180). Θεσσαλονίκη: Σταμούλης Αντ.
- Βασδραβέλλης, Ι. (1940). Η Μακεδονική Λεγεών κατά το 1821. *Μακεδονικά, Α*, 77-107.
- Βασιλικός, Β. (1989). *Θύματα Ειρήνης*. Αθήνα: Γνώση.
- Βαφόπουλος, Γ. (1985, Χριστούγεννα). Το παραμύθι της Θεσσαλονίκης. *Νέα Εστία*, 18(1403), σσ. 14-36.
- Βερέμης, Θ., & Κολιόπουλος, Γ. (2006). *Ελλάς η σύγχρονη συνέχεια*. Αθήνα: Εκδόσεις Καστανιώτη.
- Βουδούρης, Ε. (Παραγωγός), & Τάλας, Γ. (Σκηνοθέτης). (1953). *Το Ξυπόλητο Τάγμα* [Ταινία].
- Γιάκοβη, Σ. (1993). *Η μουσικοπαιδαγωγική δραστηριότητα στο Παπάφειο Ορφανοτροφείο από την ίδρυση του μέχρι το 1980*. Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ., Τμήμα Μουσικών Σπουδών, Θεσσαλονίκη.
- Γκούρη, Φ. (2012). *Η οργάνωση των εκπαιδευτικών δραστηριοτήτων του Ελληνισμού της Θεσσαλονίκης κατά το 19ο μισό του 19ου αιώνα έως και την απελευθέρωση (1853-1912)*. Μεταπτυχιακό, Α.Π.Θ., Τμήμα Θεολογίας, Θεσσαλονίκη.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ, Ε. (1999). *Ιστορία της Ελληνικής Γλώσσας*. Αθήνα: Ε.Λ.Ι.Α.
- Γούναρης, Β. (1999, Οκτώβριος 17). Ο Μακεδονικός Αγώνας. *Επτά ημέρες Καθημερινής*, σσ. 11-14.
- Γούναρης, Β. Κ. (1997). Θεσσαλονίκη, 1830-1912: Ιστορία, Οικονομία και Κοινωνία. Στο Ι. Κ. Χασιώτης (Επιμ.), *Τοις Αγαθοίς Βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη: ιστορία και πολιτισμός* (σσ. 117-133). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Δεμπόνος, Ά.-Δ. (1988). *Η Φιλαρμονική Σχολή της Κεφαλονιάς 1838-1940*. Αργοστόλι: Έκδοση Νομαρχιακής επιτροπής Λαϊκής επιμόρφωσης Κεφαλονιάς.
- Δημητριάδης, Β. (2003). Η Θεσσαλονίκη κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας. *Η Θεσσαλονίκη και ο ευρύτερος Χώρος* (σ. 64). Θεσσαλονίκη: Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών.
- Δημητριάδης, Β. (2008). *Τοπογραφία της Θεσσαλονίκης κατά την εποχή της Τουρκοκρατίας 1430-1912*. Θεσσαλονίκη: Εταιρία Μακεδονικών Σπουδών.

- Δρογίδης, Δ. (1996). *Θεσσαλονίκη 1897-1997 : τα τελευταία εκατό χρόνια της νεότερης πολιτιστικής πρωτεύουσας της Ευρώπης*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
- Ευαγγελίδης, Τ. (1898). *ΤΑ ΜΕΤΑ ΤΟΝ ΟΘΩΝΑ, ήτοι ιστορία της μεσοβασιλείας και βασιλείας Γεωργίου του Α' (1862-1898)*. Αθήνα: Γεώργιος Δ. Φέξης.
- Ζαχαρόπουλος, Ν. (1988). *Η παιδεία στην Τουρκοκρατία*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς.
- Η Μουσική του Παπάφη. (1937, Απρίλιος 28). *Μακεδονία*, 2.
- Θασίτης, Π. (1988, Ιανουάριος). Ποια "Συμπρωτεύουσα";. *Ο Παρατηρητής*(4), σσ. 2-3.
- Θέμελης, Δ. (1980). Μουσική ζωή και παιδεία στη Θεσσαλονίκη. Στο *Μακεδονία-Θεσσαλονίκη* (σσ. 295-349). Θεσσαλονίκη: Αφιέρωμα τεσσαρακονταετηρίδας Ε.Μ.Σ.
- Θέμελης, Δ. Γ. (1985, Χριστούγεννα). Η μουσική ζωή και η μουσική παιδεία στη Θεσσαλονίκη του 20ου αιώνα. *Νέα Εστία*, 18(1403), σσ. 455-478.
- Καραγιαννόπουλος, Ι. (1987). *Πηγαί της Βυζαντινής Ιστορίας*. Θεσσαλονίκη: Πουρναράς Π.Σ.
- Καραδήμου-Γερόλυμπου, Α. (1986). *Επανασχεδιασμός και ανοικοδόμηση της Θεσσαλονίκης μετά την πυρκαγιά του 1917*. Θεσσαλονίκη: Έκδοση Δήμου Θεσσαλονίκης.
- Κολιόπουλος, Ι. Σ. (1991). *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία (1789-1945)*. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.
- Κόντης, Β., & Στεφανίδης, Γ. (1997). Η Θεσσαλονίκη κατά την κρίσιμη δεκαετία 1940-1950. Στο Ι. Χασιώτης, *Τοις Αγαθοίς Βσιλεύουσα Θεσσαλονίκη: ιστορία και πολιτισμός* (σσ. 162-171). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Κοντογιάννης, Π. (1908, Ιούλιος-Αύγουστος). Εθνικοί Ευεργέται. *Προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων*, σ. 59.
- Κορδάτος, Γ. (1960). *Η ιστορία της βυζαντινής αυτοκρατορίας (395-1204)* (Τόμ. 1). Αθήνα: ΜΠΟΥΚΟΥΜΑΝΗΣ.
- Κουτουζιάδου, Α. (2008). Η ευεργεσία στην εκπαίδευση. Η κοινωνική διάσταση (19ος αι.-αρχές 20ου). *5ο Επιστημονικό Συνέδριο Ιστορίας Εκπαίδευσης "Εκπαίδευση και Κοινωνική Δικαιοσύνη"* (σ. 8). Πάτρα: Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης.
- Κωνσταντοπούλου, Φ. (1995, Μάρτιος 25/26). Η συμβολή της Επτανήσου στον Αγώνα της Εθνεγερσίας. *Καθημερινή*.

- Κωτσιόπουλος, Κ. (1997). *Το κίνημα των Ζηλωτών στην Θεσσαλονίκη (1342-1349): Θεολογική και Κοινωνιολογική διερεύνηση*. Διδακτορική Διατριβή, Α.Π.Θ., Τμήμα Θεολογίας, Θεσσαλονίκη.
- Λάμπας, Τ. (1966). *Η φιλική εταιρεία*. Αθήνα: Ατλαντίς-Μ. Πεχλιβανίδη & Σία.
- Λεούση, Λ. (2003). *Ιστορία της Ελληνικής Μουσικής 2000 π.Χ.-2000 μ.Χ.* Αθήνα: Άγκυρα.
- Λέτσας, Α. (1956). Ιωάννης Ν. Παπαφής. *Μακεδονικά*, 3, σσ. 208-240.
- Μαλιάρας, Ν. (2011). *Εγχειρίδιο Ιστορίας της Μουσικής*. Αθήνα: Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Μαργαρίτης, Γ. (2002). *Ιστορία του Ελληνικού Εμφυλίου Πολέμου 1946-1949*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Μαστρογιάννης, Ι. (1960). *Ιστορία της Κοινωνικής Πρόνοιας της Νεοτέρας Ελλάδος (1821-1960)*. Αθήνα: [χ.ο.].
- Μεταλληνός, Γ. Π. (1995). Ησυχαστές και Ζηλωτές-Πνευματική ακμή και κοινωνική κρίση στον Βυζαντινό 14ο αιώνα. Στο *Ελληνισμός Μαχόμενος*. Αθήνα: Εκδόσεις Τήνος.
- Μονεμβασίτης, Γ. Β. (2008). *Τα μουσικά όργανα, Παλιά & Νέα*. Αθήνα: Συλλογή.
- Μοτσενίγος, Σ. (1958). *Νεοελληνική μουσική: συμβολή εις την ιστορίαν της*. Αθήνα: [χ.ο.].
- Μπαμπινιώτης, Γ. Δ. (2008). *Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας* (Γ' εκδ.). Αθήνα: Κέντρο Λεξικολογίας Ε.Π.Ε.
- Πακαλίδης, Α. Α. (2005). *Ο Ιωάννης Παπάφης και το Παπάφειο Ορφανοτροφείο "Ο Μελιτεύς"*. Θεσσαλονίκη: Γραφικές Τέχνες: "Μέλισσα".
- Παπαγιαννόπουλος, Α. (1985, Χριστούγεννα). Η μεγάλη πυρκαγιά της Θεσσαλονίκης του 1917 και το νέο σχέδιο Εμπράρ. *Νέα Εστία*, 18(1403), σσ. 305-314.
- Παπαγιαννόπουλος, Α. (1995). *Ιστορία της Θεσσαλονίκης*. Θεσσαλονίκη: ΡΕΚΟΣ.
- Παπαδόπουλος, Κ. (1837). *Ανασκευή των εις την ιστορίαν των Αθηνών αναφερομένων περί του στρατηγού Οδυσσέως Ανδρούτσου, του ελληνικού Τακτικού και του συνταγματάρχου Καρόλου Φαββιέρου*. Αθήνα: Εκ της Τυπογραφίας Πέτρου Μαντζαράκη.
- Πετρίδης, Π. (1992). *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη νεότερη Ελλάδα (1844-1940)*. Θεσσαλονίκη: ΣΑΚΚΟΥΛΑΣ Α.Ε.
- Πετρίδης, Π. (1997). Θεσσαλονίκη, 1912-1940: Πολιτικές και Κοινωνικές Εξελίξεις. Στο Ι. Χασιώτης, *Τοις Αγαθοίς Βασιλεύουσα Θεσσαλονίκη: ιστορία και πολιτισμός* (σσ. 137-149). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.

- Πηνιός, Δ. ([χ.χ.]). Ο Ιωάννης Παπάφης και το ίδρυμα αυτού. Στο Α. Λέτσας (Επιμ.), *Θεσσαλονίκη 1912-1962* (σσ. 465-473). Θεσσαλονίκη: Υπουργείο Βορείου Ελλάδος.
- Πηνιού, Μ. (1994). Αλέξανδρος Π. Πετρίδης. Στο *Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο και το Επιπλοποιείο του* (σσ. 29-38). Θεσσαλονίκη: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Πηνιού, Μ. (1994). Ο Διευθυντής και ο τρόφιμος. Στο *Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο και το Επιπλοποιείο του* (σσ. 34-38). Θεσσαλονίκη: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Πολάκης, Π. Α. (1918). Ιωάννης ο Παπάφης & τα έργα αυτού. Στο *Γρηγόριος Παλαμάς* (Τόμ. 2, σ. 308).
- Ρούπα, Ε. (1994). Το επιπλοποιείο του Παπάφειου Ορφανοτροφείου. Στο *Το Παπάφειο Ορφανοτροφείο και το Επιπλοποιείο του* (σσ. 44-69). Θεσσαλονίκη: Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος.
- Ρωμανού, Κ. (1999). Η μουσική παιδεία στο νεοσύστατο κράτος. Στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000* (Τόμ. 4, σσ. 233-244). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ρωμανού, Κ. (2006). *Έντεχνη Ελληνική Μουσική στους νεότερους χρόνους*. Αθήνα: Κουλτούρα.
- Σακελλαρίου, Μ. (1985, Χριστούγεννα). Η αρχαία Θεσσαλονίκη. *Νέα Εστία*, 18(1408), σσ. 509-514.
- Σβολόπουλος, Κ. (1985, Χριστούγεννα). Η διπλωματική και στρατιωτική προετοιμασία του Μακεδονικού Αγώνα (1904-1908). *Νέα Εστία*, 18(1403), σσ. 173-180.
- Σκοπετέα, Έ. (1988). *Το "Πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα*. Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτυπο.
- Σταμπούλης, Γ. Ν. (1984). *Η ζωή των Θεσσαλονικέων πριν και μετά το 1912: Αφιέρωμα στα 2300 χρόνια της Θεσσαλονίκης 315-1985*. Θεσσαλονίκη: Διόσκουροι.
- Στουδίτης, Δ. (1861). *Μαρτύριον του Αγίου Ενδόξου Μεγαλομάρτυρος Δημητρίου του Μυροβλήτου*. Αθήνησι: Τύποις Φιλομούσου Λέσχης.
- Σφέτας, Σ. (2009). *Εισαγωγή στη Βαλκανική Ιστορία: Από την οθωμανική κατάκτηση των Βαλκανίων μέχρι τον πρώτο παγκόσμιο πόλεμο (1354-1918)* (Τόμ. Ι). Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Βάνιας.
- Ταγαράκης, Ι. Α. (1992). *Το φιλανθρωπικό έργο στην Ελληνική Ορθόδοξη Κοινότητα Θεσσαλονίκης (1840-1928)*. Α.Π.Θ., Τμήμα Θεολογίας. Θεσσαλονίκη: Εκδόσεις Κυριακίδη.

- Τσαγκάρης, Γ. (1993). Φανφάρα. Στο *Εγκυκλοπαίδεια Παγκόσμιας Μουσικής* (Τόμ. 8, σ. 910). Αθήνα: Αλκυών.
- Τσακαλίδης, Α. Σ. (2004). *Στο Παπάφειο άλλοτε και τώρα: Σας έφερα αυτό το παιδί*. Θεσσαλονίκη: Μαλλιάρης Παιδεία.
- Τσιρπανλής, Ζ. (1968). Ιωάννης Νικολάου Παπάφης (1792-1886). *Μακεδονική Ζωή*, σσ. 10-16.
- Φίλιππας, Α. (1985). Φιλαρμονική Λευκάδος. Αθήνα: Εταιρία Λευκαδικών Μελετών.
- Χασιώτης, Ι. (1985, Χριστούγεννα). Σταθμοί και χαρακτηριστικά της ιστορίας της Θεσσαλονίκης. *Νέα Εστία*, 18(1403), σσ. 142-145.
- Χατζηδάκης, Μ. (1985, Χριστούγεννα). Βυζαντινής Θεσσαλονίκης Εγκώμιον. *Νέα Εστία*, 18(1403), σσ. 514-522.
- Χεκίμογλου, Ε. (1996). *Θεσσαλονίκη: τουρκοκρατία και μεσοπόλεμος*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- Χεκίμογλου, Ε. (2012). Η Θεσσαλονίκη πριν το 1912. Οικονομία και Κοινωνία. *ΕΛΛΗΝΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΑ*(6), σσ. 82-123.

Παράρτημα

Αναμνηστική φωτογραφία της Φιλαρμονικής στην είσοδο του Ορφανοτροφείου

Η Φιλαρμονική με τον διευθυντή Δ. Πηγιό και τον Μητροπολίτη Παντελεήμονα

Η Μπαντα του Συλλογού «Μελιτευσ» με τον Προεδρο του Δ. Πηγιό

Συναυλία Φιλαρμονικής Παπαφείου

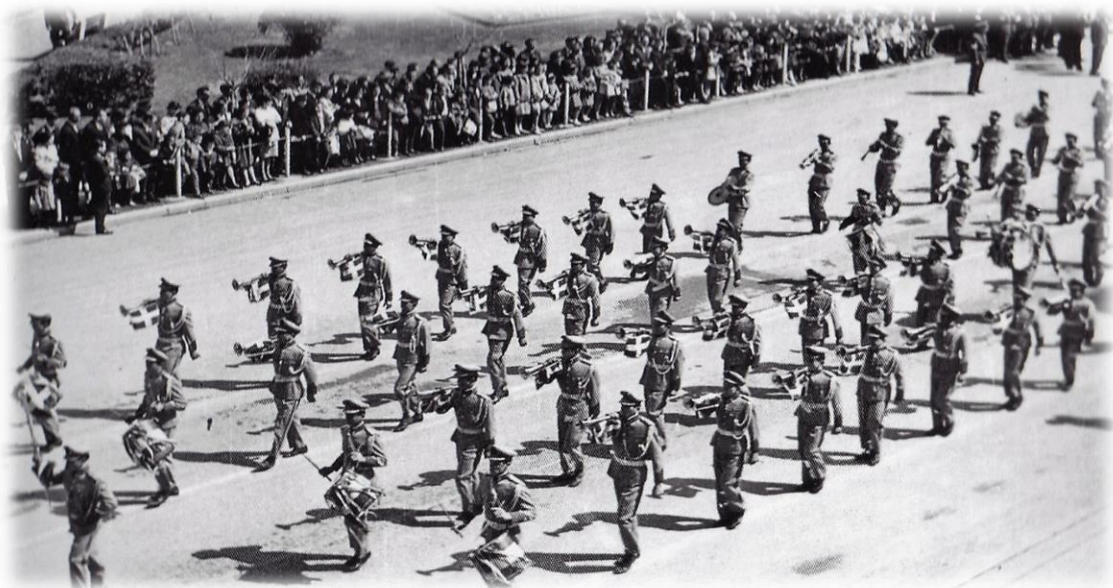

Συναυλία Χορωδίας και Φιλαρμονικής Παπαφείου στις 16 Μαΐου 1971

Συναυλία Φιλαρμονικών Παπαφείου και «Μελιτέως» στο Βασιλικό Θέατρο

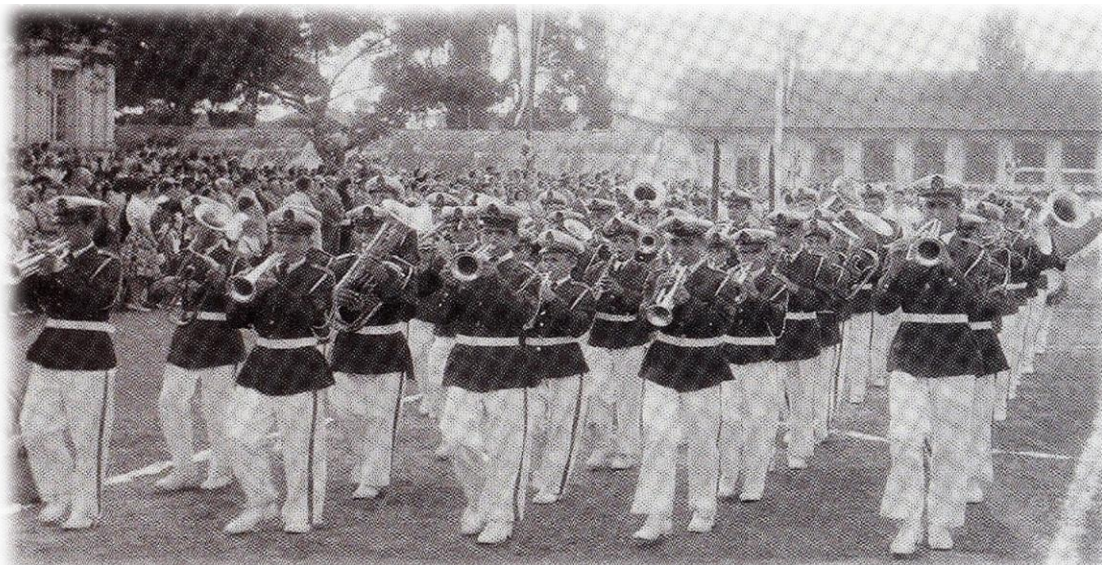

Τμήμα σαλπιγκτών και τυμπανιστών της Φιλαρμονικής σε μαθητική παρέλαση

Η Φιλαρμονική Παπαφείου επικεφαλής μαθητικής παρελάσεως

Εκτέλεση προγράμματος από τη Φιλαρμονική κατά τη διάρκεια γυμναστικών επιδείξεων

Μαθητική Παρέλαση Φιλαρμονικής

Τμήμα σαλπιγκτών και τυμπανιστών της Φιλαρμονικής σε μαθητική παρέλαση

Η Φιλαρμονική Παπαφείου σε μαθητική παρέλαση